

palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT 98/1

Cseh Károly versei	3
Molnár András versei	5
Marschalkó Zsolt versei	8
Bíró József: Szerencseségéd (Permutáció)	11
Tomkiss Tamás: Verseket! Újra!	18
Dukay Nagy Ádám versei	20

MŰHELY

Zalán Tibor: A kamaszkor kitakarítása	23
---------------------------------------	----

ELSŐ KÖZLÉS

Bodnár Erika versei	26
---------------------	----

VALÓSÁGUNK

Tyekvicska Árpád: Könyörtelenül (?)	29
-------------------------------------	----

Etesi Deák László versei	52
--------------------------	----

ABLAK

Hizsnyan Géza: Színházi körkép Európa közepéről	53
---	----

VITA

Baráthi Ottó: A területfejlesztés nem tabu, csak...	59
---	----

MŰLTUNK

Somogyi Magda: A tűznek fénye	67
-------------------------------	----

TANULMÁNY

Pál Andrea: A Mozgó Világról...	72
---------------------------------	----

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata

Főszerkesztő:
Pál József

Főmunkatárs:
Nagy Pál

A szerkesztő bizottság elnöke:
Dr. Horváth István

A szerkesztő bizottság tagjai:
Ardamica Ferenc
Dr. Bánlaky Pál
Marschalkó Zsolt
K. Peák Ildikó
Paróczai Péter
Zsibói Béla

Felelős kiadó:
Fehér Miklós

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján
Rákóczi út 36.
Telefon: (32) 410-022, 314-386
Levélcím:
3101 Salgótarján, I. Pf. 270

Kiadja:
a Balassi Bálint Könyvtár
3101 Salgótarján, Pf. 18

Készült:
a Balassi Bálint Könyvtár nyomdájában
Salgótarján

Szerkesztőségi fogadóórák:
szerda 11-16.30 óráig

Számlaszám: OTP: 11741000-15450250

palócföld
KÖZLETTI, IRKODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

Baráthi Ottó közíró (Salgótarján), *Bíró József* költő (Bp.), *Bodnár Erika* főisk. hallg. (Salgótarján), *Cseh Károly* költő, műfordító (Miskolc), *Dukay Nagy Ádám* költő (Salgótarján), *Etesi Deák László* költő (Etes), *Hiznyan Géza* belgyógyász, esszéista (Rimaszombat, Szlovákia), *Marschalkó Zsolt* költő, drámairó (Salgótarján), *Molnár András* költő (Bp.), *Pál Andrea* középisk. tanár (Salgótarján), *Somogyi Magda* újságíró (Bp.), *Tomkiss Tamás* költő (Bp.), *Tyekvicska Árpád* levéltáros (Balassagyarmat), *Zalán Tibor* költő (Bp.)

* * *

Borító I-II-III.: **Gelencsér János** (Salgótarján) rajzai; borító IV.: **Id. Szabó István** szobra

Fotó: **Buda László** (Salgótarján)

Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár.
Előfizethető ugyanitt.
1998-ban megjelenik négy alkalommal.
Egyes szám ára: 120.- Ft,
előfizetési díj egy évre: 450.- Ft
Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!
Folyóiratunk Budapesten megvásárolható az Írók Boltjában (Andrássy út 45.).

ISSN 0555-8867

Index: 25925

Cseh Károly

Fényes hullámzás

*Sarlós Boldogasszony napi
képeslap G. L-nek*

Felcsap a mézes szél hulláma újra,
aratás illatát, harang szavát hozva,
s megvillan a Hernád, mint suhintó kasza.

1997. július 12.

Téli hazatérés

U. T-nak

Balról a nyugvó nap, jobbról a fényő
irányfényei világítanak remegve,
a levegő hideg-kék szárnyain.
Landolni tud-e majd velem
az idő leszállópályáján,
alkonyi lángban állva,
a hóborította téli
dombtető?

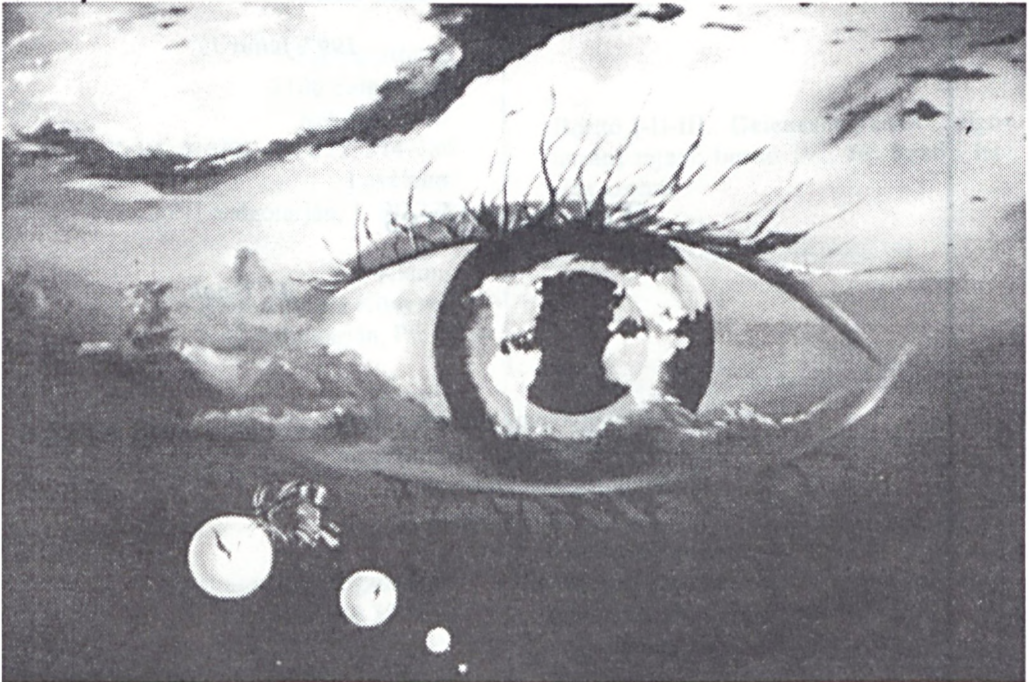
1995. december 28.

Atlantiszi feljegyzés

K.B-nak

Nekünk a tengerből ennyi marad:
katasztrófák szünetében
tágra nyílt szemmel és tátott szájjal
bámuljuk mederaljról
augusztusi tűzijátékok
fölöttünk lebegő fény-meduzáit.

1997. november 15.

Cene gál István: Az utolsó pillangó (festmény)

Molnár András

Értekezés a...

(pótszerről)

Nem ihlet nélkül,
nem is rosszhiszeműen.
Mintha csak főznél.

Hivatásosan:
egy kis fű meg áhítat.
(ő... mintha öz-nél),

demoralizál:
az európai-utas-
módszer a ludas.

(módszerről)

A bölcsnek kertje
semmit nő, mégis célja
teljes: ül, eszik.

Ha én azt mondom,
nem vagyok senki, akkor
nem vagyok senki!

Hermeneutikkadt

leások vizért
csak por kő gyökerek
kutya bőr egér

szarból várat még
magára addig csorog
a bölcsék könnye

bürökpohárba
fog sajog formalinban
úszó dinnyehéj

tudásalmahéj
söprés távol azután
papírizigés

lélekvándor lásd
amint bibliofillé
puhít a penész

lótuszlevélre
firkált istenek szíve
a boldog hercegé

az ego tán lego
s míg Buddha körbeér
porba irtotta

más rég a szavak
rémtő erejét ám
eltöröltetett

aki próbálta
kőbe vésni hitték mind
a parancsolat

ott kövön csak kő
botrány mind csak önmaga
okozójuk én

hát forog a lét
s a szó meg az írás meg
maradott

hol-ott

Önarckét

Verstelen jelben
és nem a tükör előtt
fényképemen sem

Két fülem között
de helyhiány esetén
mindenem mögött

Marschalkó Zsolt

A butaság örök

*Juhász Gyulának,
köszönettel*

Az évek jöttek, mentek, s te nem maradtál
El mellőlünk, mint a szelleműző sámándobok
És a kőbaltáink, amivel megkergettük a gyapjas
Mamutot és a kardfogú tigris. Loholsz mellettünk
Az élet egyre mélyebb erdejében, húzol a mocsárba,
Ahol a piócák és a foltos viperák laknak.
Ma már tudom, hogy megkerülhetetlen vagy, mint a halál,
Ma márc sak szomorú vagyok, ha a fűlembe ordítasz,
Ma már tudom, hogy nem nővünk ki soha, mint a
Gyermekkori nagykabátot és nem válunk meg tőled,
Mint lyukas zoknijainktól és amalgám
Fogtöméseinktől, ó nem hiszem már, ó nem!

Mert benne élsz te minden pogromban és-lincselésben
Háborús uszításban és egyedül üdvözítő igazságban
És minden értelmetlen halálban ütemes tapsban
És minden gyűlölködő tekintetben könyvégetésben
És világmegváltó hazugságban habzsoló mohóságban
Élsz és uralkodol örökkön, Amen.

A halál diadala

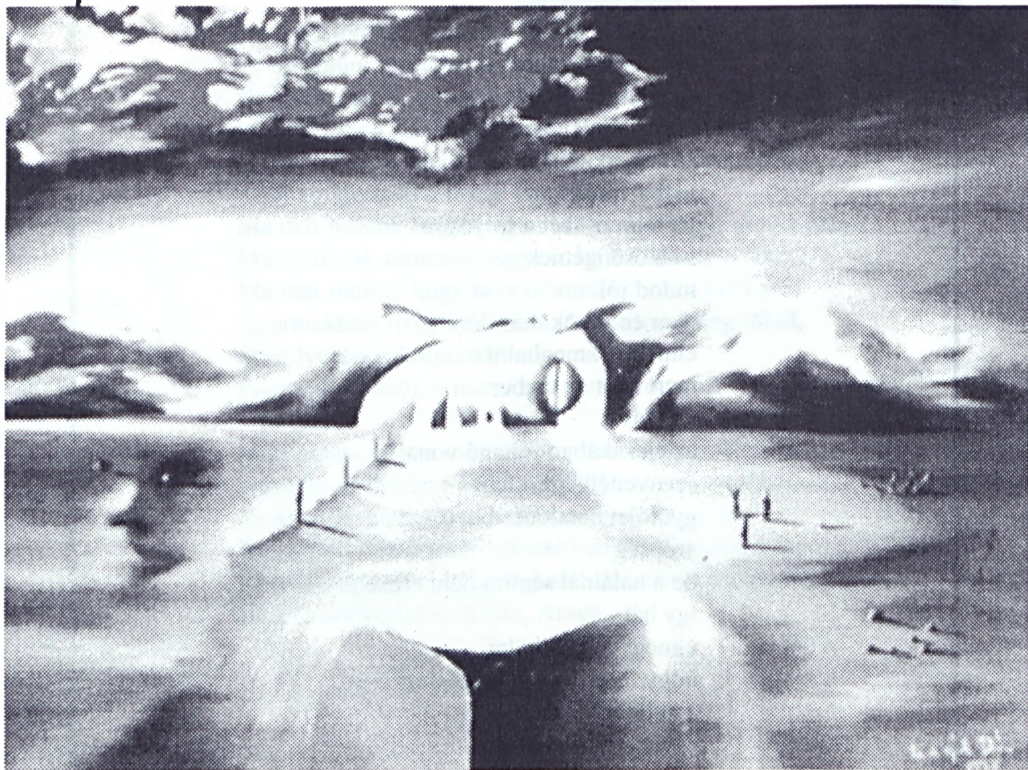
*XV. századi ismeretlen költő
versének parafrázisa*

„Elmegyek meghalni”
 a sárga sivatagon és
 zöld fenyőerdőn túlra indulok
 a csillagot rengető folyón
 keresztül
 messzebb a szürke felhőknel
 és a Nap felé suhanó madárnál
 elmegyek meghalni
 itt hagyom barna köntösöm
 kopott farmerem
 képeket a falon
 eltűnők a horgásztanyákból
 focipályák mellől
 könyvtárak csöndjéből és
 elmegyek meghalni
 hiába várod
 lépteim neszét a folyosón
 s ha csöngetnek
 tudod jól
 nem én jövök már
 elmegyek meghalni
 mert erős az ember
 a medve
 az éjszakában rohanó vonat
 szenvedély szerelem
 gyűlölet hatalom
 szépség
 de a halálnál semmi nem erősebb
 így hát
 elmegyek meghalni
 hogy fehér arccal hirdessem
 a halál diadalát
 és ne jöjjenek vissza

soha többé

Niobé

Vérszagú szél jár hellén réteken,
az égiek megölték tizennégy gyermekem.
Újra gyilkolt a Léthé-ámok,
halljad hát a rettenetes átkot:
...Hogy ez a középszerű isten-horda
az Olümposz tetején,
ugyanazt érezze most,
amit én.

Cseleg István: Holt táj (festmény)

Bíró József

Szerencsesegéd

/ – permutáció – : – perdendo – /

látod / ? no / ! / látod már / ? / ez / ! / EZ
 ITT / ! / ez MAGYARORSZÁG / ! / MAGYARORSZÁG köz
 ép-európában van / MAGYARORSZÁG fővárosa BUDAPES
 T / ... / NEM / ! / nem PÁRIZS / ! / nem RÓMA /
 ! / neeeeeeeeeeeem STOCKHOLM / ! / nem CAIRO / !
 / az már afrika / ... / nem is MOSZKVA / ! / ...
 / nem is ... / ! / nem BUKAREST / ... / hanem /
 BUDAPEST / érted / ? / BU - DA - PEST / ! / ...
 / az ott a DUNA / ez pedig a TISZA / ... / KÉKDU
 NA / ... / SZŐKETISZA / ... / gulyás-party -: DE
 BRECNEN / halászlé-party -: SZEGED / hagyma-party
 -: MAKÓ / paprika-party -: KALOCSA / pálinka-par
 ty -: KECSKEMÉT / bor-party -: TOKAJ / ... / már
 a legyen elég ennyi / ! / ... / ideje lenne vala
 hára tudomásul vened / az eszedbe vésned / ---:
 nem NEW YORK-ban / nem TOKYO-ban / nem BASEL-ben
 / nem AMSTERDAM-ban vagyunk / ! / ... / ez MAGYAR
 ORSZÁG / ... / ... és ez itt BUDAPEST / ! / ...
 / punktum / ! / érted / ? / punk - tum !

„Azzal a kéréssel fordulok Önökhöz, hogy részemre sziveskedjenek küldeni egy szerencsesegédet. Ezt azért kérem, mert hét éve nyugdíjban vagyok és 34.-ik éve lottózom, totózom a férjemmel együtt / heti 14 lottó + 2 totó / de bánatunkra nagyon elkerül a szerencse. A 34 év alatt 3 x or volt 3-as találatunk, de ez is akkor, amikor a legkevesebbet fizetett! 2 találat is nagyon ritkán adódik meg, pld. ebben az évben ebből a sok lottóból egyszer volt egy kettesünk, a totón meg csak 7, 8, 9 találat van meg, vagy még kevesebb.

Remélem, hogy a szerencsesegéd majd segít.

(M.L.)”

„A négylevelűt megkaptam, de sajnos a szállításnál tönkrement. Ezért kérném, ha lehetséges küldjenek számomra még egy ilyet. Kérésemet, előre is köszönöm. Jelígem továbbra is AC ⚡ DC!

(L.Z.)”

„Köszönöm, de sajnos mire ideért egy levele letört. Ha van még számomra még egy nagyon örülnék neki. Itt küldök egy borítékot, amibe elküldhetik.

(egy hűséges játékos)”

„Köszönöm. Szeretném ha több szerencsét hozna. Idáig nem nyertem, de remélem Fortuna segít nyerni.

(J.-né)”

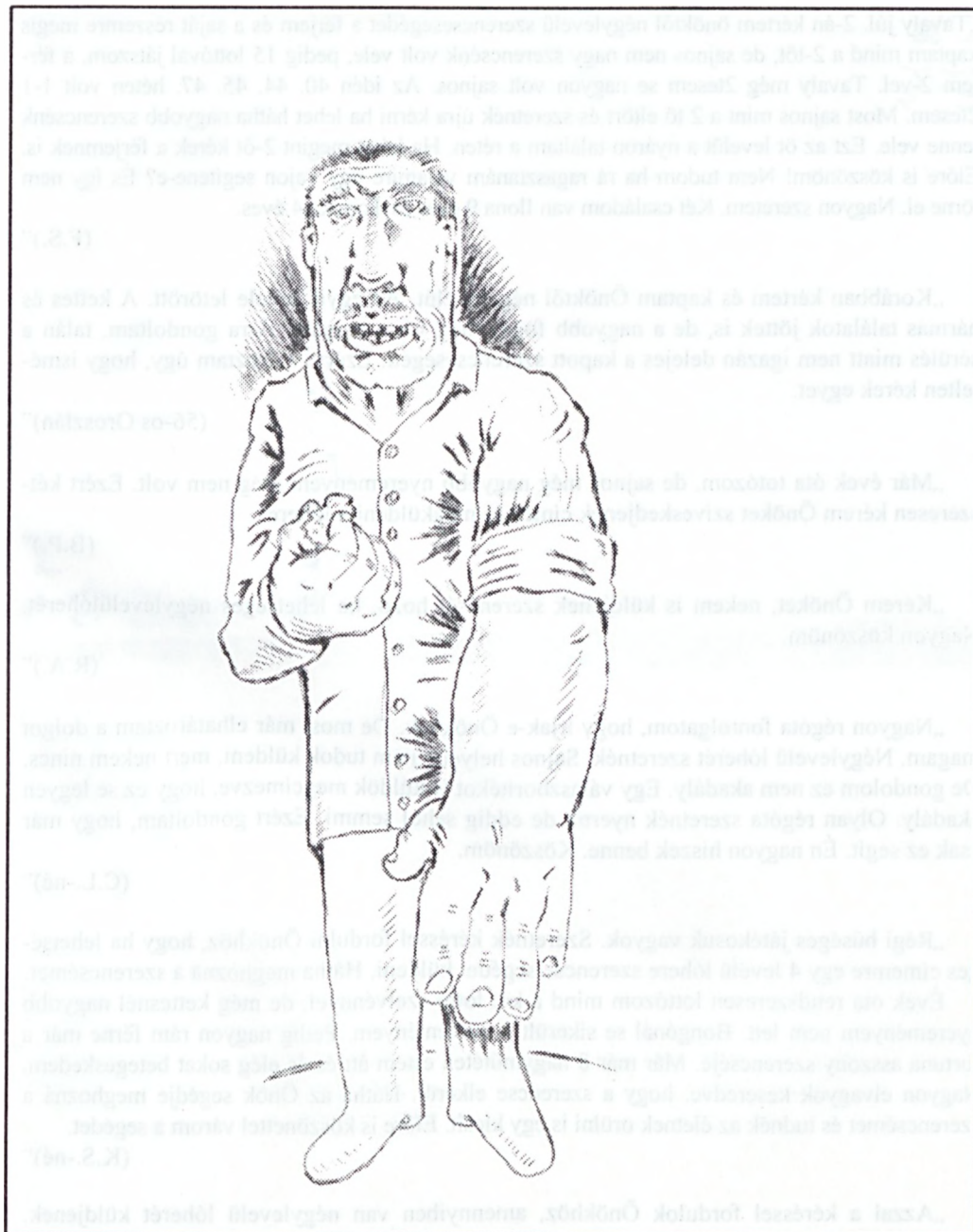
„Kaptam már Önöktől szerencsesegédet. Sajnos a négylevelű sérült, töredezett volt. Talán ezért nem volt eddig szerencsém! Nem tudom. Örülnék ha ismét kapnék egy négylevelűt, de remélem épet és nem csonkát.

(K.K.)”

„Kérem szépen - ha lehetséges - legyen szíves nekem is küldeni négylevelűt. Hat éve vagyok özvegy. Van két fiam. Az egyik már családos. A másik most tölti sorkatonai szolgálatát. A nős fiamnak egy ifjúsági garzonja van. Most lesz ötéves a kisunokám. Kicsi a lakás, legalább egy és fél szobás lakás kellene, de ilyen gazdasági helyzetben nehéz, lehetetlen megoldani. A menyem is munkanélküli. Szeretném, ha a szerencse ránk találna. Kettesem már volt a havi és a heti lottón is, de többre még nem sikerült.

A családos fiam december 31-én, a kisunokám december 27-én született. Jó lenne, ha születésnapjukra egy szép összeggel megajándékozna Fortuna. Nagyon aggódom a másik fiam miatt is, aki katona. Tudom, hogy sok szerencsétlen sorsú ember él az országban és országunkon kívül, rájuk is gondolok, a hajléktalanokra. Főleg, ha kúsznak az árak fölfelé és hideg van. Senki sem tudja, hogy Önöknek írtam. Maradjon ez a mi titkunk. Nem akarom, hogy kinevessenek, amiért babonás vagyok. Kérem és kívánok munkájukhoz jó erőt és egészséget.

(G.I.)”

Gelencsér János rajza

„Tavaly júl. 2-án kértem önöktől négylevelű szerencsesegédet a férjem és a saját részemre megis kaptam mind a 2-tőt, de sajnos nem nagy szerencsénk volt vele, pedig 15 lottóval játszom, a férjem 2-vel. Tavaly még 2tesem se nagyon volt sajnos. Az idén 40. 44. 45. 47. héten volt 1-1 2tesem. Most sajnos mint a 2 tő eltört és szeretnék újra kérni ha lehet hátha nagyobb szerencsénk lenne vele. Ezt az öt levelút a nyáron találtam a réten. Ha lehet megint 2-öt kérek a férjemnek is. Előre is köszönöm! Nem tudom ha rá ragasztanám valamire úgy vajon segítene-e? És így nem töme el. Nagyon szeretem. Két családom van Ilona 9 éves és Tomika 4 éves.

(F.S.)”

„Korábban kértem és kaptam Önöktől négylevelűt. Az egyik levele letörött. A kettes és hármas találatok jöttek is, de a nagyobb fogás még várat magára. Arra gondoltam, talán a sérülés miatt nem igazán delejes a kapott szerencsesegéd. Ezért határoztam úgy, hogy ismételtelen kérek egyet.

(56-os Oroszlán)”

„Már évek óta totózzom, de sajnos még nagyobb nyereményem még nem volt. Ezért kétszeresen kérem Önöket szíveskedjenek címemre megküldeni a lóherét.

(B.P.)”

„Kérem Önöket, nekem is küldjenek szerencsét hozó, ha lehetséges négylevelűlóherét. Nagyon köszönöm.

(R.A.)”

„Nagyon régóta fontolgatom, hogy írjak-e Önöknek. De most már elhatároztam a dolgot magam. Négylevelű lóherét szeretnék. Sajnos helyette nem tudok küldeni, mert nekem nincs. De gondolom ez nem akadály. Egy válaszborítékot is küldök megcímezve, hogy ez se legyen akadály. Olyan régóta szeretnék nyerni, de eddig sehol semmi. Ezért gondoltam, hogy már csak ez segít. Én nagyon hiszek benne. Köszönöm.

(C.L.-né)”

„Régi hűséges játékosuk vagyok. Szeretnék kéréssel fordulni Önökhöz, hogy ha lehetséges címemre egy 4 levelű lóhere szerencse segédet küldeni. Hátha meghozná a szerencsém.

Évek óta rendszeresen lottózzom mind a két lottó szelvényvel, de még kettesnél nagyobb nyereményem nem lett. Bongónál se sikerült a nyereményem. Pedig nagyon rám férne már a fortuna asszony szerencséje. Már már 8 nagyműtéten estem átt és elég sokat betegeskedem. Nagyon elvagyok keseredve, hogy a szerencse elkerül. Hátha az Önök segédje meghozná a szerencsémét és tudnék az életnek örülni is egy kicsit. Előre is köszönettel várom a segédet.

(K.S.-né)”

„Azzal a kéréssel fordulok Önökhöz, amennyiben van négylevelű lóherét küldjenek. „Szükség van rád”

(N.J.)”

„Kéréssel fordulok Önökhöz. Én is csatlakoznék a négylevelű lóherét kérők táborába. Az utolsó Bongó sorsolásra már nyertünk 700 Ft. Annak reményében, hogy további játékunk is szerencsés legyen, nagyon szeretnénk egy négylevelűt.

(N.M.)”

„Kérem, hogy részemre 1 db segédet küldjenek. Próba-szerencse.

(T.L.-né)”

„Tisztelettel megkérem, hogy egy szerencsesegédet küldjenek. Sajnos engem 4 éve csak a balszerencse üldöz. És ezért vettem a bátorságot, hogy írjak. Igaz nem vagyok jó levélíró típus. Maradok tisztelettel egy nagycsaládos apa.

(B.I.)”

„Pár évvel ezelőtt kaptam Önöktől egy négylevelűt, de az sajnos már régen elveszett és azóta nem sok szerencsém van a különböző szerencsejátékokhoz. Hátha ezen a babonás napon / Péntek 13. / kért segéd meghozza a várt sikert!

(F.M.)”

„A szerencsesegédem összetört, így a szerencsém is elhagyott. Ismét küldjön, hogy mihamarabb szerencsés lehessenek! Kérem!

(H.-né CS.I.)”

„Kéréssel fordulok Önökhöz. Szerencsesegédet szeretnék kérni, azt hiszem nagyon ránk fér, hogy valamibe reménykedjünk.

Válaszborítékot itt mellékelem. Köszönöm.

(SZ.T.)”

„A régi lóherém elveszet a költözésnél. Azóta elhagyott a szerencse is. Kérem, ha van négylevelűjük egyet szeretnék kapni, az alábbi címre. Tisztelettel.

(T.M.)”

„Azon kéréssel fordulok Önökhöz, hogy küldjenek részemre 25 db 4 levelű lóherét tudni illik 2 en totozunk és lottózunk hátha a szerencse mellénk áll 2 es lotto és 10 es totó már el értünk de etől nagyobb eredményünk még nem volt bízunk a 4 levelűbe hátha meghozza a pénzt.

(SZ.I.)”

„Ne haragudjanak, hogy levelemmel zavargok, de már annyit hallottam a négylevelűt, hogy szerencsehozó, hogy én is rászantam magam arra, hogy kis kollektívánknak kérjek egyet. Januárban már betöltjük a két éves évfordulónkat mi ötten, de nem sok eredménnyel. A lottóban 8-10 évi kettesünk ha akad. Az idén talán csak 4 ha volt. A totóhoz pedig semmi szerencsénk nincs. Most a 6-os lottóval próbálkozunk, remélem majd több eséllyel. Kérem Önöket, küldjenek nekünk így szerencsét hozó négylevelűt. A sikerekről majd beszámolunk.

(B.J.-né)”

„Szíveskedjenek nekem küldeni egy segédet. Már nagyon sokszor volt kettesem a lottón. Mióta a három éves kislányom karikázza be a számokat mindig van egy kettesünk, de többet nem sikerül eltalálni. Ezért kérek egy négylevelűt, hátha lesz egy kis nagyobb nyereményhez szerencsénk. Megköszönöm.

(ifj.Sz.L.)”

„Második éve, hogy szerencse elkerül úgy a munkahelyemen mint a lottó és totózásban. Bármihez hozzáfogok minden balul sikerül. Vagyis a munkám után pénzt szeretnék kapni és a végén még én tartozom. Téeszben dolgozom. Szeretnék részemre kérni egy segédet, négylevelűt, hátha a szerencse hozzám szegődne, márcsak ebben bízom. Nevet ne írjanak.

(P.-né)”

„Régóta készülök levelet írni Önöknek, de csak most tudtam rászánni magam. Szeretném, ha küldenének egy négylevelűt, mert most igazán nagy szükségünk van rá. Ugyanis már másfél éve semmi. Előre is köszönettel.

(M.-é)”

„Szeretek tippelni. De eddig még csak a legkisebb eredménnyel lettem nyertes. Annak is nagyon örültem és azóta várok eredménytelenül. Már 10-éve elmúlt mióta tippelek. Rendszeresen 2-3 évben volt 2-esem, 1szer hármasmom. Tatán volt egy 11-esem ami 98 Ft-ot fizetett. Ennek is nagyon örültünk, ugyanis 3 gyerekünk van és szeretném Fortuna karja közé fonna nyereményével. Ezért kérnék Önöktől ehhez a szerencsééhez, ha számomra küldenének egy lóherét. Nem vagyok elkeseredve, egyszer csak én is nyertes leszek. Reményem nem adom fel. Jelenleg gyeden vagyok, de nem adom fel.

(egy 3 gyerekes édesanya)”

„Kérjük, hogy a segédet nekünk is küldjék el.

(SZ)”

„Aulírott P. A. azzal a kéréssel fordulok Önökhöz, hogy részemre szíveskedjenek küldeni egy négylevelűt. 1978-tól totózik. Úgy érzem, már ahogy lehetséges, a Totó-ban szereplő csapatokat ismerem, úgy az Angol-Német-Olasz, mint a Magyar csapatokat, csak a szerencsével nem vagyok kibékülve. Igaz, volt már többször 10-11-12-es találatom is, de annyit soha nem fizetett, mint amennyit befizettem. 8-9 találatom minden héten van, ezért úgy döntöttem, hogy vezetéssel játszom, ezért kérem a négylevelűt, talán szerencsém lesz a nyereményem több összegével is.

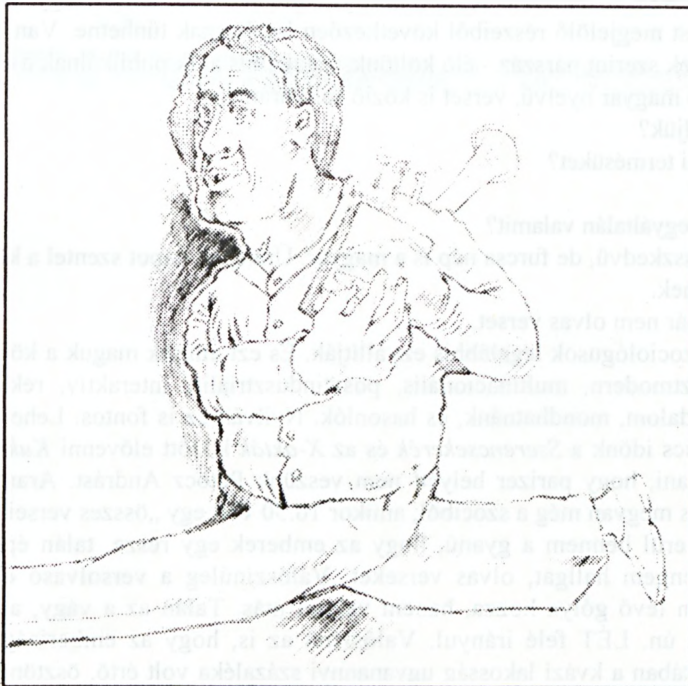
(P.A.)”

„Be kell vallanom, hogy el sem tudom képzelni, milyen az Önök által küldött négylevelű - szerencsés -? Amennyiben nem fogyott még el a - szerencsésebbik - úgy kérem szépen szíveskedjenek egyet küldeni valamint Fortuna asszonyt vele együtt útnak indítani, mert ha én megharagszom az öreglányra soha többé egy darab szerencse játékhoz hasonló papírt sem vásárllok.

Kérem az alább megjelölt munkahelyemre küldeni - ugyanis ilyen cselekedetem családom hársány nevetését váltaná ki, ha megtudnák, hogy az anyus - már mire vetemedett.

(M.Z.-né)”

látod / ? no / ! / látod már / ? / ez / ! / EZ
 ITT / ! / ez MAGYARORSZÁG / ! / MAGYARORSZÁG köz
 ép-európában van / MAGYARORSZÁG fővárosa BUDAPEST
 T / ... / NEM / ! / ! / nem PÁRIZS / ! / ! / nem RÓMA /
 ! / neeeeeeeeeeeeeem STOCKHOLM / ! / ! / nem CAIRO / !
 / az már afrika / ... / nem is MOSZKVA / ! / ...
 / nem is ... / ! / nem BUKAREST / ... / hanem /
 BUDAPEST / érted / ? / BU - DA - PEST / ! / ! / ...
 / az ott a DUNA / ez pedig a TISZA / ... / KÉKDU
 NA / ... / SZŐKETISZA / ... / gulyás-party -: DE
 BRECNEN / halászlé-party -: SZEGED / hagyma-party
 -: MAKÓ / paprika-party -: KALOCSA / pálinka-par
 ty -: KECSKEMÉT / bor-party -: TOKAJ / ... / már
 a legyen elég ennyi / ! / ! / ... / ideje lenne vala
 hára tudomásul vened / az eszedbe vésned / ---:
 nem NEW YORK-ban / nem TOKYO-ban / nem BASEL-ben
 / nem AMSTERDAM-ban vagyunk / ! / ! / ... / ez MAGYAR
 ORSZÁG / ... / ... és ez itt BUDAPEST / ! / ! / ...
 / punktum / ! / ! / érted / ? / punk - tum !

Gelencsér János rajza

Tomkiss Tamás

Verseket! Újra!

„Költő vagyok csaj rajt' ne kapjanak” - idézem *Molnár András* fiatal, pillanatnyilag még kötet nélküli költő Arany-parafraízisát. Sokféleképpen lehetne ezt a sort értelmezni. Lehetne úgy - csak egyet kiragadva a lehetőségek közül -, miszerint kortárs költőtársadalmunk reprezentáns tagjait bizony igen nehéz volna tettenérni abbéli cselekedetük közben, hogy olvasható szöveget, ún. VERSET, más szóval „költeményt” állítanak elő, mint ahogy az a „Ki kicsodák” foglalkozást megjelölő részeiből következően logikusnak tűnhetne. Van párezer - szerényebb becslések szerint párszáz - élő költőnk, legalábbis akik publikálnak a - nem tévedés! - száznál is több magyar nyelvű, verset is közlő folyóiratban.

Őket ünnepeljük?

Az ő szellemi termésüket?

Az enyémet?

Ünnepelünk egyáltalán valamit?

Nemcsak rosszkedvű, de furcsa nép is a magyar. Ünnepet, napot szentel a költészetnek.

A Költészetnek.

Miközben már nem olvas verset.

Az olvasásszociológusok legalábbis ezt állítják. És ezt állítják maguk a költők is. Miért? Mert itt a posztmodern, multinacionális, posztindusztriális, interaktív, reklámmanipulált marketing-társadalom, mondhatnánk, és hasonlók. Nyilván ez is fontos. Lehet úgy is fogalmazni, hogy nincs időnk a *Szerencsekerék* és az *X-akták* között elővenni *Kukorelly Endrét*. Vagy azt mondani, hogy parizer helyett nem veszünk Petőcz Andrást. Arany János, Ady Endre meg úgyis megvan még a szociból, amikor 16.50 volt egy „összes versei”.

Mégis, felmerül bennem a gyanú, hogy az emberek egy része, talán épp az a része, amelyik most engem hallgat, olvas verseket. Valószínűleg a versolvasó embert nem a kipusztulófélben lévő gólya hozza, hanem valami más. Talán az a vágy, amely *Hamvas Béla* szerint az ún. LÉT felé irányul. Valószínű az is, hogy az emberiség történetének bármely pillanatában a kvázi lakosság ugyanannyi százaléka volt értő, ösztönös versolvasó, mint ma.

Nem az a fontos tehát, hogy hány példányban fognak el a könyvek, hanem az, hogy a versolvasó ember találjon olvasnivalót. Az sem fontos, hogy hányan vallják magukat vagy egymást költőnek.

A fontos az lenne, hogy legyenek újra versek, új versek, új versek is, az iskolai tananyag utáni versek is. Nekem a Költészet Napja figyelmeztetést is jelent. Abban az országban, ahol a költészetnek napja van, ahol az emberek összegyűlnek ezen a napon, hogy verseket hallgassanak (és ne engem), ott komolyan kell venni a költészetet. Nem szavakat, egymásra hányt morfémákat, sorokba tördelt analfabetizmust kell pénzért vagy kétes dicsőségért, ösztöndíjért, József Attila-díjért, meggyásért kigörcsölni, kiszenvetni magunkból, nem is ezerszer megírt epigonlírát, hanem valami mást, valami komoly, felelősségteljes dolgot.

Verset.

Ha a potenciális versolvasó hihetne abban, hogy születnek még versek, talán merne pénzt adni a verseskönyvért. Akkor a könyvterjesztők, könyvkereskedők mernének versesköteteket rendelni.

Fiatal írókat, költőket szervező irodalmi folyóirat szerkesztőjeként azt tapasztalom, hogy az utóbbi 1-2 évben indult fiatalok úgy érzik, betelt a pohár. Folytathatatlanná vált a posztmagyarul összecsapott antipoeitikus szövegirodalom.

Verseket kell írni.

Nem a szerkesztőknek, nem a költőknek, nem az alapítványi kurátoroknak, nem a díjosztogató bizottságoknak, nem is a befolyásos üzletember- vagy politikus- ismerősöknek, hanem a jó csajoknak, az egyetemi évfolyamtársaknak, a pozsonyi Garda kolesz folyosókon nótázó magyarjainak, a jugoszláv néphadsereg Koszovóba lökött magyar értelmiségi katonáinak, de a könyvtárlátogatóknak, tanároknak, művszervezőknek, nyugdíjasoknak is, satöbbi.

Az a tény, hogy a költészetnek ünnepe van, hogy a jó versnek hagyománya, tisztelete, megbecsülése van, reményt adhat arra, hogy lesz még mit ünnepelni húsz év múlva is József Attila születésnapján. És arra is, hogy lesznek még új *Kosztolányik*, *Radnóti*, *Pilinszky*.

József Attila domborműve előtt állunk. Őt ünnepeljük, és a költészetet. Generációk nőttek fel, akiknek József Attila (is) jelenti a poézist. Valaha a költészet nemzeti ügy volt. Ma - talán szerencsére - már nem kell feltétlenül metaforák mögé rejteni az igazságot. A költő igazi kihívás előtt áll: vissza kell emelnie a verset az irodalomba.

Elhangzott Salgótarjánban, 1998. Költészet Napja alkalmából Salgótarjánban, a József Attila Művelődési Házban, Kő Pál domborműve előtt.

Dukay Nagy Ádám

Így marad minden

„Kávéházban élni...”

A próza előtt őszinte lesz,
semmi elvárhatót nem fog tenni.
Ezt-azt összecsomagol,
apróságokat tesz a zsebébe.
Évek óta nem mozdult már;
a nyárhoz öreg,
nem érinti a hátizsákot,
a kinőtt szoba faláról
hajdani sztárok biztatják –
közöttük marad.

A néző szemszöge

Semmink nincs, visszahódított
idegen terület minden.
Itt, ahol élünk, búcsúzkodást látok
folyvást, öregeket
az utolsó buszon,
csillogó linóleumot
a kórházi éjszakában,
laktanyát, ahogy ébredszik.

Mindig késni valahonnan,
ezt ismerjük; kamaszkort
visszasírni tudom
nem kell – nem is lehet –
már.

A repülés közelében – október

mennyi mennyi
emberre emlékszem
tengerekre
folyókra öreg

és fáradt kezem
nézem amerre járok
papírok mindenhol
bennem

nincs béke a verések
körül halálos a csönd
megölelem az utolsó
évszakot

nézem ráncos arcát
és megcsókolom
őszintén

Zalán Tibor

A kamaszkor kitakarítása

Új nemzedék jön. Vagy már itt is van. Vagy már elhalad tőlünk - nem lehet ezt pontosan tudni. Ennek megállapításánál nagyon fontos, hogy mit akarunk. Ha irodalmi létünket akarjuk konzerválni, azt mondjuk, jön. Ha számolni akarunk vele, azt mondjuk, itt van. Ha le akarunk vele számolni, azt mondjuk, itt volt, de már nincs itt. utóbbi cinikus, az első elodázó. Gondolom, azzal kell számolnunk, hogy itt van az a generáció, amelyik azért is más, mint az eddigié, mert a *szerepbe beleállva jön*. Nem nagy mesterek nyomán, nem ismert és bevált technikák sorvezetőin. Mintha így, erre született volna, hogy elkezdje, és ahol elkezdi, azt legfeljebb úgy definiálhatjuk, hogy valahol *máshol*. Nem a nyomunkban járnak ezek a mostani újak, a nyomunkat mintha kínos elszántsággal el is kerülnék. Nem lépnek bele a felkínált lábnyomokba, mert ott már jártak, ott már mi jártunk. Azokat mi hagytuk. Valamilyik előző nemzedék. Persze nem arról van szó, hogy nem szeretnek bennünket. Egyébként, ha akarják, nem is kell, hogy szeressenek. Az esztétikában nincs szeretet-kérdés, sem gyűlölet-kérdés, csak jóminőség-kérdés van, és rossz-minőség-kérdés létezik. A jó és a rossz pedig nem ismer kort, rangot, tekintélyt, mintát és szabályt. A jó feltétele önmaga, mármint az, hogy jó. Ez a bölcsesség mintha eleve adott lenne a mostani legfiatalabbakban. Sokat ismerek közülük, sokat szeretek, még többet nem, de egyet el kell ismerjek, sokkal szabadabbak és bátrabbak, mint az őket megelőző nemzedékek bármelyike. Azt hiszem, ennek az is lehet az oka, vagy magyarázata, hogy életterükből hiányzik a *külső szabály* fogalma. Nem a konszolidáció harcokban békülő és kiegyező nemzedéke ők. Nem elvárásra dolgoznak, még akkor sem, ha az elvárás egybe esik akár a társadalmi ellenállással, az erkölcsi megfeleléssel. Dolgoznak. A legérdekesebb teljesítmények leginkább nem megrendelésre születnek. Értem ezen a folyóiratok régebben megismert koordináló és kiemelő tevékenységét. Nincsenek szeretett folyóirataik, nincsenek rangot adó szervezeteik, nem vágnak intézményrendszerbe integrálódni, sem olyasmit létrehozni, magányos figurák ők, magányos csoportok, ha csoportok, új íráskor egy átalakuló félben lévő, de átalakulni még mindig nem tudó társadalomban, irodalomban. Az első valóban szabad nemzedék áll előttünk.

Dukay Nagy Ádám egyike ezeknek a mostaniaknak. Formálódó világot mutat fel első könyvében, a *Szobrok az esőnek* címűben. Azt mutatja meg, ami érdekli, illetve ami számára megmutatható. Fontos, hogy nem az én érdeklődésem, nem az olvasó kíváncsiságának kielégítése vezérli. Valamit tisztázni akar, ahogy a legtöbb első kötet a tisztázás helyszíne, és ezt nem is rejti véka alá. Nincs pozörködés, fontoskodás, nagyozolás, a teljes fegyverzetben publikum elé állás szokásos, leggyakrabban szomorúan végződő színjátéka.

Alapélménye a bizonytalanság. A lehet helyett a *lehetne*, a van helyett a *talán*, a lesz helyett a *ha* megélése. Ebben az értelemben elkedvetlenülően józan és konzervatív. De *Babits* is azt mondja, *a költő konzervatív*. Akkor pedig mit jelent a konzervatív szó? Nyilván értékőrzést. Ha kapcsolódik Dukay Nagy költészete valahová, hát ehhez a bizonyos értékőrzéshez. *Nekünk / körmünket tépi le / az emlékezés - írja -, vallomást vársz / tőlem / de én megint / kimerültem okádok / te vádolsz / én hallgatok / egyre fáradtabban / sóhajtok // amíg a mellemen sírsz / szomorkásan dudorászom*. Az idézetből most leginkább az izgat, hogy mit jelent a *dudorászom* igealak. Azt-e, hogy a költő ismeri az ikes igék használatának a szabályait, és a *dudorászik* igét helyesen ragozza. Ha ezt jelenti, akkor nyelvészként jobb, mint költőnek, mert ide a *dudorászok* helytelen, de hangzásilag tisztább alak kívánczik. Ha azonban arra utal a szóvégi *m*, hogy valamit *dudorászik* a lírai én, ami már nem hangzik el ebben a könyvben, legfeljebb a következőben, vagy a következőkben fog megcsendülni, vagy akár már soha, akkor azt kell leszögezmem, hogy a szerző kitűnő szerkesztő és jó megérezkítő. Magyarán költő.

A fiatal lírikus indulása mindig a visszatekintés gesztusa is egyben. Még, vagy már. Dukay Nagy is ezen a vezérlő fonalon indul el, hogy megkeresse azt, ki most ő, és ki lehet majd ő. Keresi a régi udvart, visszaperli a nagymamánál felejtett gyermekkort. Zuhogó esőben rozsdás oldalkocsis pannóniával húz el az országúton az esőben. Ez a kép annak is becsületére válnék, aki valóban a pannóniás korszakban élt és hajtott az országúti esőben. Mire föl azonban a keveredés? Mert jó. A vers nem tényekből, nem gondolatokból, nem valóság-mozzanatokból áll. A vers, régen tudjuk, szavakból áll. A szavakat pedig onnan kapjuk, ahonnan kínálkoznak, ahonnan venni tudjuk őket. A versnek semmi köze a valósághoz. A valóságnak pedig a vershez. A valóság a létrejöttével elveszítette teremtés-közelségét. A költészet nem mozdulhat el a teremtés közelségéből. Pontosabban, egyetlen sarkpontja a teremtés. Ott van, mert csakis ott van lehetőségessége. Függetlenül attól, a valóságra visszavezethetőek-e a szavak, vagy egészen új helyet teremtenek meg maguknak.

Kevert világ a most bemutatkozó költőé, alapanyagában, technikáiban, sőt a körüljárás formáiban is.. Néha vérfagyalaló, mint azt a következő kép szemlélteti:

*én is
érdeklődéssel figyelem
a dobogó
tyúkszívet
a szekrényre kenne*

Mi van itt fölfestve? Tyúkszív, amely dobog, tyúkszív a szekrényen, arra rákenve, a dobogással együtt. Egy dobogó kenet, ironizálhatnánk, de a kép lehányja magáról az iróniát.

Szenvedés van benne, egy csirkebontás naturalisztikus élménye, egy kisgyerek rémülettől kimeredt szembogara, a falra kenés izgalma és snasszsága, az élet riadtsága, kiszolgáltatottsága az erőszakkal szemben. Mindez kellő finomsággal, homállyal, a lét elveszthetésének szomorúságával. *Az én számból csak fekete / szavak potyognak ki* - vallja egy helyen, pedig ebben a kötetben a szavak nem feketék, igaz, nem is túlságosan színesek.

Két irányból akarja feltérképezni azt, ami számára adott, Dukay Nagy Ádám. Ez egyik a felnőtt, a komoly ember, a gyermekkorát, sőt, ifjúságát elveszített férfi búskomor helyzetképrajzolódása. Amikor ebbe túlzottan beleáll, ostobaságokat is képes leírni: *ránkos / öreg / arcomat / fehér öledbe hajtánám*. Ilyenkor kissé meg kell ijednie az olvasónak, valóban komolyan gondolja-e a költő, amit leír. Azután azt mondja, *őszől / őszig / készülődöm*, és visszamenőleg megbocsátunk neki. A másik irány azé az ifjúé, aki túl hamar kényszerült bele a felnőttesség pózába, aki teli van lobogással, de valami, talán az esze, talán a fölतालált eszköztár, arra kényszeríti, hogy kordába szorítsa azt: *én csak innen-onnan / származom / mondatokká faragnám / a vér zuhatagát*. Nem tudom, a szerzőnek ezeknél a soroknál eszébe jutott-e *Kosztolányi*. Kosztolányi, aki azt mondja, verset úgy kell írni, hogy előbb hagyni kell, hadd ömöljék ki az emberből az élmény/érzelem-láva, alaktalanul és forrón, azután meg kell várni, amíg kihül, és a megdermedt anyagból kell megfaragni a szobrot, amely minden molekulájában hordozni fogja a kiömlés forróságát, a felzúdult anyagot. Ha nem jutott eszébe, annál jobb. A zuhogó vérből nem lehet szobrot faragni. De a szoborrá faragott vér örzi a zuhogás emlékét is. Aki ezt megérti, a lényeg közelében tapogat.

A kötetet a baráttal és pályatárssal, *Karácsony Attilával* közösen jelentette meg. Egyenrangú felek lévén, bizonyos lelkifurdalással birkózom a bemutató ezen pontján, mert eddig kizárólagosan a versekről beszéltem. Tettem ezt két okból. Egyik, hogy nincs kompetenciám egy kiállításnyi festményről úgy beszélni, hogy azokat csak a reprodukció szintjén láthatom. Most pótolható. A képek élnek a falakon, más a dimenziójuk. A művek bármennyire is önállóak, mégis csak illusztrációkként vannak jelen a könyvben a versek mellett, és ez jelentősen megnehezíti a tárgyalásukat. Másrészt, nem tudom pontosan megállapítani, hogy reflexiók/továbbgondolások-e ezek a rajzok, vagy a szövegektől független munkák. Végső soron mindegy. Karácsony kötetben látható munkái az újvidéki *Maurits Ferenc* drámákat fogalmazó vonalvezetését idézi, formáin az expresszivitás jegyei fedezhetőek fel, kellő romantikával megspékelve. A grafikák címtelensége is azt az érzést erősíti meg az olvasóban, hogy a versek továbbgondolhatóságát, vizuális beteljesülését hivatottak elősegíteni. Érzékenyen, finoman, törékenyen. Ahogy Dukay Nagy verseiből, Karácsony grafikáiból is hiányzik - vélhetően csak időlegesen - a humor, a könnyedség, az irónia. Természetesen ezek megléte nem kötelező, ahogy hiányuk sem feltétlenül hiba. De a kötésnek oldás a párja, ezt előbb-utóbb mindkettőjüknek fel kell fedeznie. Dukay némely vagány és lázadó pillanatából a beatköltők villannak elő, Karácsony egyes rajzain a graffitik nyelvöltögető vonalvezetése fedezhető fel; mindez megnyugtató és ígéretes is. Érkezés- és kiindulópontként egyaránt. Hogy melyik melyik, annak eldöntését toljuk el a jövő idő felé.

Elhangzott a könyv bemutatóján, Salgótarjában, a Balassi Bálint Könyvtárban. (Palócföld Könyvek, Salgótarján)

Bodnár Erika

Babonaköd

Egyszerű vándor az éj hamufellege
Csöndbe vesző
Lépteink, suttogó félszavaink felett.
Megállunk és körém a perc ébersége
Pókhálót sző.
Kétes óra csábít, hatalmam elveszett.
Futunk pár lépést és már körben is ülünk.
Az izzó bor
Felhevít, mindenkit megszerettet velem,
A gyertya tüzet idéz, mi is ürülünk
A pohárral.
Hallom távolban anyám szavát: enged
(Félálomba ringat csivitelő madár),
Tilt és szeret.
Bűntudatom kése hasít, keze facsar.
Szobám falán az aggódó rajzolt sámán
Int és szenved.
A szürke hajnal babonaköddel takar.
Álmatlanul bújok össze a párával,
Csendesen forr
Bennem vízízű háborgó vér, hiteget.
A tó egy földdarab közepén nádassal...
Ez vagyok én,
Szívem, szemedben, mint óceánban elsüllyedt sziget.

Rügysóhaj

Legyek én fa
És te villám.
Csapj belém!
És én befogadlak.

Barangolás háztetőkön

Békésen alszik a város
míg én éberem ellopom
az alvók kusza álmait
Neked,
s Te cinikusan összetéped.

Káosz a hamutartóban

Egy esős titkos éjszaka
Amit senki nem mesél el
A részegítő Nap szaga
Amit nem érez már a Hold
A pesti utcák szmogos zaja
Amiről a reggel énekel
Városi sziklakertcsoda
Jacques Prèvert verse átkarol
De soha nem megyek haza
És Te itt fekszel előttem
Csendben álmosan fáradtan
És holnap majd elutazol

Éjfél

Esik, esik, esik, esik,
Könny, könny, könny, könny,
Sír, sír, sír, sír,
Sírok, sírok, sírok, sírok.

Esik, esik, esik, esik,
Mert délután fülledt volt a levegő,
Esik, esik, esik, esik,
Mert szomorú egy éjszakai felhő.

Könny, könny, könny, könny,
Hull és lassan szétfolyik az ablakon,
Könny, könny, könny, könny,
Csurdogál feketén és borús-vakon.

Sír, sír, sír, sír,
Oda temettem a tegnapi álmait,
Sír, sír, sír, sír,
Csendben betakarja holnap a mait.

Sírok, sírok, sírok, sírok,
De csak halkán, hogy halljam a bús esőt,
Sírok, sírok, sírok, sírok,
Tudom, hogy a holnaphoz ez ad erőt.

Esik, esik, esik, esik,
Könny, könny, könny, könny,
Sír, sír, sír, sír,
Sírok, sírok, sírok, sírok.

Tyekvicska Árpád

Könyörtelenül (?)

Dokumentumok a balassagyarmati túszejtés korából

*„Kisanyám romlott legény / a fiú akivel jársz / mindig más van az akara-
ta helyén / mindig más az akire vigyáz / vigyázz a bűn az más / az más
mint egy lezuhanás / csak föl mint a hadsereg / a tévében megnézheted /
és azt is láthatod ottan / hogy egy ilyen kis városban / milyen nagy a lehe-
tőség / mindenhol ott van a rendőrség / tegnap is korán keltem fel / és
láttam milyen a reggel / ebben a közép-európai / gobi sivatagban ...”
(KINOPUSKIN)*

Egy balassagyarmati tánczenekar 1989 nyarán a romlott legényről énekelt. A lehetőségekről, a rendőrségről. A *kisvárosi érzésről* akartak szólni. „*Little town feeling*” – ahogyan ők maguk angolra fordították. Plakátjuk és zenéjük megjelent az ország megannyi kisvárosában. Bizonyára maguk sem gondoltak arra, hogy szövegeikben fiatal korosztályok egymásba és egymáson átfűződő életérzése jelenik meg.

A huszonöt évvel ezelőtti „sajnálatos januári helyi eseményeknek” – ahogyan egy tanácsi jelentés aposztrofálta az 1973-as balassagyarmati túszejtést¹ – ugyan úgy fiatalok a szereplői, mint ahogy az 1989-es dalszövegek is egy korosztály hangulatát festik alá. Az alábbi kronológia és két dokumentum közzétételével párhuzamosságokra épp úgy rá akarunk világítani, mint ahogyan tudjuk: a huszonöt évvel ez előtt történtek egy sajátos társadalmi közegehez kötődtek, abból nőttek ki. Azonban nem szabad elfelednünk, hogy a Pintye testvérekben – elsősorban az idősebb Andrásban – megmutakozó deviancia, szocializációs és magatartási dízsharmóniák a mában is kísérhetnek, ha más formában is.

¹ Nógrád Megyei Levéltár (NML) XXIII. 508. a. 6. 10627-5/1973.

A dokumentumok összeállításakor nem tartottam feladatommak az „események” történeti értékelését. A valóságos okok, fontos részletek, a fennmaradt dokumentumok ellentmondásai további tisztázásra várnak.² A Pintye fiúk életútjának eddig ismeretlen részletei, fegyverhez jutásuk mikéntje vagy épp annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy Pintye András „megsemmisítése” politikai akarat volt-e vagy a helyzet megoldásának egyetlen lehetséges módja, módosíthatják eddigi ismereteinket.

Miként feltárára és bemutatásra vár az a politikai, társadalmi környezet, azok a családi, társasági attitűdök is, amelyek alapvetően felelősek azért, hogy egy 17 és egy 19 éves fiatalember ilyen drasztikus módon szembesítette „a kádári aranykort” saját jelszavával, mely szerint a szocialista társadalom legfőbb értéke az ember.

A hatvanas-hetvenes évtizedforduló Magyarországon forradalommal felérő változásokat hozott: az új viselkedési minták mögött új – nem hivatalos – értékrendet teremtett. A '68-as diáklázadásokon és a Prágai Tavasz hatásán feleszmélt új baloldali mozgalmároktól, a fővárosba özönlő, farmert húzó, hosszú hajat növesztő vidéki fiatalokig, megteremtette az új generációt, mely alig két évtized múlva leváltotta a szocialista rendszert.

A Pintye testvérek úgy ezzel a változással van összefüggésben. Annak egy sajátos és sajnálatos kinövése. Kortünet.

I. „A sajnálatos januári helyi események”

1972. szeptember 24–én a Nógrád közli a *Repülőgép-eltérítés, diplomatarablás* c. 24 részes sorozatának záró anyagát. Az eseménytörténeti és technológiai ismertető végkövetkeztetése: „a politikai harcban ... a tömegek harca, fellépése ... vezethet csak győzelemre kizsákmányoló, imperialisták és ügynökeik ellen. *Repülőgép-eltérítés, diplomatarablás* – ez csak jelentéktelen történelmi epizód a felszabadulásért, a népjogokért vívott küzdelemben, még akkor is, ha napjainkban oly gyakran előfordul.”

Az év végén a Pintye testvérekben, Andrásban és Lászlóban, több terv fogalmazódik meg a külföldre szökésre, végül a leánykollégium megszállása és a túszejtés mellett döntenek. Elképzelésük szerint a túszoikkal egy lefüggönyözött autóbuszban a Ferihegyi reptérre mennek, ahol gépre szállva valamelyik nyugati országba repülnek. A tervet megbeszélik több ismerősükkel. („András beszélt nekem arról is, hogy ő már 3 éve elhatározta ezt magában ... másfél hónapig a végrehajtása előtt készült erre, szakkönyveket tanulmányozott, Belügyi Szemle, Magyar Rendőr, Magyarországot, amelyekben különböző bűncselekmények vannak leírva. Úgyszintén fizikailag is kb. másfél hónapig készítette fel magát erre. Olyan próbákat

² E téren jelentős előrelépés Szóke Zsuzsa „*Perújrafelvétel*” c. kéziratos műve, mely számos, eddig ismeretlen részlet feltárással járul hozzá a történetek megismeréséhez. Ezúton köszönöm a szerzőnek, hogy hozzájárult kézirata felhasználásához.

is csinált magán, hogy napokon át nem aludt, hogy ... bírja ... alvás nélkül.”³ – „Együtt szilvesztereztem Pintye Andrással ... arról beszélt, hogy egy hét múlva lesz 150.000 Ft-ja vagy a halála. Arra kért, hogy e kérdésben fogadjunk. A fogadás meg is történt...”⁴)

1973. január 7-én a testvérek fegyverhez jutnak: birtokukba kerül édesapjuk géppisztolya és szolgálati pisztolya. Ezt követően egy fekete aktatáskába rakják a szükségesnek vélt eszközöket (pl. a lányok megkötözésére szolgáló műanyag zsinórokat), majd 14 óra után András ismerőseit keresi fel, László pedig egyik barátjával este a városi művelődési házba megy – táncmulatságra. („A kultúrházban pedig leadtuk a ruhatárba a kabátokat és a táskát. Majd táncolni mentünk. Nekem rossz kedvem volt a tánchoz, Lacinak ellenben fordítva. Nagyon vidám volt.”)⁵

Húsz óra előtt a testvérek hazamennek, megvacsoráznak, majd ismét a városba indulnak. Ekkor tisztázódik, hogy senki sem tart velük, a terv végrehajtásában csak magukra számíthatnak. 22 óra körül a két testvér a főbejáraton keresztül belép a Geisler Eta Leánykollégium épületébe, ahol az első emeleti három hálóteremben húsz, a téli szünidőről visszaérkezett diáklány tartózkodik. A fiúk a lányokat a 14. számú hálószobába terelik. „A szobában András kezében tartva géppisztolyát mondta nekünk, hogy hol helyezkedjünk el, és félkör alakban ültetett le bennünket, kit székekre, kit ágyakra. Ő pedig az asztalra ült, s a nála lévő géppisztolyt az asztalra tette. ... kérdeztük tőlük, hogy mit akarnak velünk, miért csinálják ezt. András először nem válaszolt kérdéseinkre, majd Laci azt mondotta, hogy egy kicsit utazni fogunk, repülőtérré fogunk menni autóbusszal ...”⁶

Nyilatkozat

X/4-a

Két fegyveres fiatalember elbánnak
dozta magát a balassagyarmati
Geisler Eta középiskolás leánykollégium
1. emeleti szobájában. 13 diáklányt
tartanak fogva január 07.-e (vasárnap)
este 10⁰⁰ óra. Ha nem kapják meg
követeléseiket teljesítéssel.

³ Nógrád Megyei Bíróság B. 40/1973/7. Tanúkihallgatások, 46. p.

⁴ Tanúvallomások, 158. p.

⁵ Nógrád Megyei Bíróság B. 40/1973/7. Terheltek, 248. p.

⁶ Tanúvallomások, 40. p.

1973. január 8. Hajnali fél három körül a fiúk megfogalmazzák első írásos követelésüket, melyben – félrevezető szándékkal – bejelentik, hogy hét fegyveres elfoglalta a kollégiumot, további fegyvereket követelnek és egy farmotoros autóbust. „A lányokkal együtt beszállunk a buszba, ha mindent rendbe találunk akkor a lányokat szabadon engedjük”, amennyiben a követeléseket nem teljesítik pontosan „megöljük az összes túszt”. Éjfél után több lánynak sikerül elhagynia az épületet, és értesítenie a rendőrséget.

Három óra körül egy rendőr hadnagy és egy törzsőrmester lép be az épületbe. A fiúknak marad idejük a 14-es szoba ajtajának eltorlaszolására. A lányokat az ajtó elé tolt ágy földszinti és emeleti részére ültetik. Amikor a rendőrök nekifeszülnek az ajtónak, Pintye András egy, László pedig két lövést ad le. Az egyik golyó fejmagasságban hatol át az ajtón, közel egy lány, illetve a másik oldalon álló rendőr fejéhez.

Réggel nyolc óráig az események híre eljut *Benkei András* belügyminiszterig, aki jelent a pártvezetés felé, illetve teljes körű riadókészültséget rendel el a határőrség és a rendőrség központi és helyi alakulatainál. Az ügy felelősei országos szinten *Biszku Béla* és *Benkei*, az akció operatív vezetésével *Ladvánszky Károly* vezérőrmagyot bízzák meg, aki Balassagyarmatra utazik.⁷ Az épületet és környékét azonnal lezárják, a közelben rádiós központot rendeznek be, amelyen keresztül – miután sikerült megoldani a 14-es szoba operatív lehallgatását – folyamatosan közvetítik az ott elhangzottakat a központ számára. Elrendelték a városba vezető utak fokozott ellenőrzését. Az első elképzelések szerint több betörőcsoport rohanja le a fiúkat, ártalmatlanná téve őket.

A rendelkezésre álló operatív információk alapján mintegy húsz – a Pintye testvérek baráti, ismerősi köréhez tartozó – balassagyarmati fiatal gyűjtenek be. Közülük egy szűkebb csoportot – sokáig jogi védelem nélkül – őrizetbe helyeztek. (Négy főt később Pintye Lászlóval együtt bíróság elé állítottak, a többiek perbe vonásától – különböző okokból – eltekintettek.)

Kora délelőtt a szülők próbálják megadásra bírni gyermekeiket, sikertelenül. „Emlékezetem szerint ... az édesanyjának Laci válaszolt, nem megyünk ki, nem adjuk meg magunkat ... menjen haza. Az anya továbbra is kérte, rimánkodott a gyerekeknek, hogy térjenek észhez, ... tartsák őt túszként a lányok helyett. Ekkor a Pintye gyerekek közül valamegyik azt válaszolta az édesanyjának, ... hogyha hülyék lennénk.”⁸ Ezt követően megy be első alkalommal a 14-es szobába *dr. Samu István* pszichiáter–főorvos. Aznap és másnap még négyszer látogatja meg a fiúkat, élelmet, gyógyszert, rádiót és a szükségletek végzésére vödöröket, illetve egy büntető törvénykönyvet visz be a szobába, és beszélgetést folytatva a Pintye gyerekekkel. *Dr. Samu* érveire hallgatva *Ladvánszky* a lerohanás helyett egyenlőre az idegi–fizikai fárasztás mellett dönt.

1973. január 9 reggel 8 órakor a lányok egy kijuttatott papíron összesen 358 ft értékű élelmet kérnek, mivel „tegnap reggel óta egy harapást nem ettünk ... és az éhségtől már fáj mindenkinnek a gyomra.”⁹

⁷ *Ladvánszky* 1956. decemberében már volt nógádi meghízott. Máig tisztázatlan szerepet játszott a december 8-ai salgótarjáni sortűz során.

⁸ Tanúvallomások. 44. p.

⁹ Nógárd Megyei Bíróság B. 40/1973/7. Dokumentáció X/7.

1 maguk jellelét nem fogadjuk el,
mert ránk nézve nem nyíltanak sem-
mi file biztosítékat, hogy az a kintlak
szemint fog történni.

Két variációt fogadjunk el:

① az, amelyet már előzőleg írásban
megkaptak.

② Abban az esetben engedjük el a
tiszteket, ha kapunk egy olyan papírt,
amelyben nekünk birtellességgel tré-
toritarak, amelyet a következők írtak
ald. Kádár János

Fock János

Lasonosi Pál

Guriga Lajos

Ezt 6 (hat) példányban kérjük,
it mellé kell nyilatkozatot minden
Magyarországon megjelenő napilap
közölje. Itt ráadásban egy napig
drákként olvassék fel. Hátör kiv-
dítöl, miniszdrásig.

Eme azért van szükségesünk, mert ha
ha írja ald akártki, az nem ér
semmit, ha titokban maradnak a
dolgok.

x/4 - b

a nyilatkozat egy másik papírra van.
Ha nem teljesítik egyik követelésünket
sem, akkor elkonkretellen a követelés.
Olyan helyzetben vesszük magunkat,
hogy előbb tudunk végezni a túsókkal,
mint Orók velünk.

Pénteken (azaz 1973. 01. 12.-én) déli
12^h-ig ha nem teljesítik egyik követel-
ésünket sem, 12^h-kor elkezdjük a
következőt a támpóra és a kompjut-
terekre és az utolsó műszaki embere-
kre. Ezután, ha az összes löszert el-
következtük, megadjuk magunkat.
Túnyajlórtól nem bocsátjuk ki, vagy meg-
kapjuk, vagy az lesz, amit elbírnak.
Ez az utolsó szakadék, amit kapunk.

A déli órákban a fiúk újabb követelést juttattak ki az ajtó alatt: „5 óráig haladékot adunk követelésünk teljesítésére. amennyiben nem kapjuk meg, vagy írásban nem kapunk felvilágosítást arról, hogy miért nem tudják megadni, vagy mennyit tudnak engedni belőle, akkor a következők fognak történni: 1. Ki fogjuk terjeszteni a működési területünket.¹⁰ Ez a következőképpen történik: a fegyverek elhordanak a templomig, és velük szemben lévő Finomkötőtíig. Ezután a túsók felével végzünk. A legjobb megoldás a dolgok megbeszélése és az lenne, ha egy URH rádió-adóvevőt küldenének. Szeretnénk, ha a lányok kajáját beküldenék. A lerohanást ne is kíséreljék meg, mert az ellen mindenkor megvannak a megfelelő óvintézkedéseink. A lányok egy falat kaját sem kapnak. A többit is kérjük mert 2 napja nem kaptak enni.”¹¹

14 óra tájban, a szoba jobb oldalán lévő ablakon keresztül, 6 méter magasságból, az egyik lány kiugrik a járdára. Az esés következtében térdkalácsa, a jobb lábfeje és az orrcsontja eltörik. Eltűnését a fiúk csak később veszik észre. A lány közli: éjjel a kisebbik fiú sírt. Ebből, illetve a főorvos megállapításaiból a rendőri vezetés arra a következtetésre jut, hogy komoly remény van Pintye László lelki megingatására, a testvérével való szembefordításra. Feltételezhető, hogy a fiúk csak akkor lőnek, ha lerohanják őket vagy a fokozott terhelés miatt pillanatnyi elmezavar áll be náluk. „...kedden délutánra már csak 13 túsók maradt ... a túsóként fogva tartott lányokat lényeges testi-, lelki szenvedés érte, különös tekintettel az életveszélyes fenyegetésekre, szorongatott lelkiállapotra. Ugyanakkor már élelmük és vizük is fogytán volt, tisztálkodási lehetőségük sem volt és szükségleteiket is a szobában kellett elvégezni az időközben kapott műanyagvödörben.”¹²

¹⁰ A mondat elején áthúzza: "Átlövünk a".

¹¹ Az utolsó két mondat Pintye András kézírásával van írva, a többi diktálva. Dokumentáció X/8.

¹² NML XXV. 5. B. 10006/1973. Vádirat 19. p.

1973. január 10–ére virradó éjszaka Balassagyarmatra érkezik Biszku Béla és Benkei András. Visszaemlékezők szerint közlik: mivel az eseményekről a SZER is tudomást szerzett, ezután kiemelt politikai ügyként kezelik; a helyi mesterlövészeket profik váltják fel, akik képesek kilőni a fiúkat; a sajtót felkészítették az ügy kezelésére.

Reggel *Szűcs Ferenc* rendőr alezredes, járási–városi rendőrkapitány a folyosón tárgyal Pintye Lászlóval, a megadás, illetve a testvérével való szembefordulás mellett érvelve. A hátra lévő időben a tárgyalás többször megismétlődik, némelyiken Ladvánszky is részt vesz.

Az idő előrehaladtával a szobában mind feszültebbé válik a helyzet. A bent lévők idegi és fizikai állapota erősen leromlik, gyakori a lányok fegyvelmezése, a két testvér közötti érzelmi kapcsolat lazulása azonban nem vezet a szembefordulásig. A fiúk 14 óra körül újabb követelést diktáltak, melyben fegyvereket, gránátokat és egy farmotoros buszt követeltek, a teljesítés határidejéül (már) 24 órát adva. A határidő után, nem teljesítés esetén előbb kilőnek a városra majd 16 perc eltelte után hat, név szerint felsorolt lányt kivégeznek. „Ezután 16 percet várunk és ha ekkor sem kapjuk meg a kért dolgokat, a maradékkal is végzünk. Ha megkapjuk a kért dolgokat [ti. a fegyvereket], szabad elvonulást kérünk a buszig. Ha mindent megkapjuk, a lányok életben maradnak. Ha megpróbálnak lerohanni, abban az esetben, szintén az első hatot lelőjük, akik már fel vannak készülve arra, hogy meghalnak. Ezek már vasárnap este 8 órától nem kaptak enni és ha nem kapunk elegendő kaját, nem is fognak enni. Ez a hat nagyon rosszul van idegileg és fizikailag. Ez abból is látható, hogy az egyik kiugrott az ablakon. Kérjük, hogy pontosan teljesítsék a kérésünket. Másba nem megyünk bele, csak ebbe.”

1973. január 11–én délelőtt a fiúk újabb követelés írnak: „tegnap kért ennilót maradék nélkül hozzák be ma déli 12 óráig. Ha 12–re nem kapjuk meg hiánytalanul, akkor fűleljenek. Bizonyára jó fűlük van. ... Most már nem halogatunk tovább, mert még azt fogják gondolni, hogy nem merjük megcsinálni a dolgokat. Mi örülnénk a legjobban ha késnének. Siet a mi óránk.” Fél tizenegy körül az egyik lányt vízért engedik ki, a rendőrök azonban már nem engedik visszatérni. Az első órák óta ez a túszejtés legveszedelmesebb pillanata. A fiúk hangosan követelik vissza a lányt. „Ezután András nagyon kegyetlen volt hozzánk, három lányt kiállított a sarokba ... Kijelentette ... hogy 12,01 órakor a három lány közül az egyiket lelövi ... én hozzákezdtem nagyon a síráshoz, szinte majdnem örvöngtem, erre a többi lányok is mind sírtak, zokogtak. András összeszedte az összes karórákat a lányoktól, s az egyik lánnyal kivitette az asztalra, hogy ne tudjuk, hogy mennyi az idő, vagyis mikor lesz 12,01 óra. Én ekkor sírva azt mondtam neki, hogy úgy is meg fogjuk tudni, hogy mikor akarsz a három lány közül valakit agyonlőni, mert a déli harangszót meghalljuk.”¹³ Amikor a kijelölt lány az órákat leteszi az asztalra, a mozdulattal együtt felkapja az idősebb fiú géppisztolyát és a fejére sújt. Az idősebb testvér azonban nem szédül meg, és öccse segítségével visszakeríti a fegyvert. A lányt egy szekrény tetejére ültetik, azonban más büntetést nem alkalmaznak.

¹³ Tanúvallomások, 47. p.

A követelésekben foglalt fenyegetőzések beváltatlansága miatt a fiúk maguk is érzik, hogy kijelentéseik súlytalanná válnak. Pintye László ekkor négy célzott lövést ad le a szemben lévő tanács épület ablakaira, amelyek mögött a mesterlövészek állásai vannak.

„...Pintye András további követelést íratott még az egyik diáklánnyal, amelyben büntetlenségi nyilatkozatot kért a Párt és Kormány vezetőitől, leszögezve azt, hogy 1973. január 12-én déli 12 órakor lelövöldözik a lányokat, ha nem teljesítik a követelésüket. Ezt ... azonban már nem juttatták ki” – állítja a vádirat.¹⁴

”Csütörtökön éjszaka, mi lányok egyáltalán nem aludtunk, mert olyan szomjasak voltunk, hogy szinte azt gondoltuk, hogy ki sem bírjuk.”¹⁵

1973. január 12. „Pénteken reggel András és Laci ... a radiátor csapját leszerelték, és abból engedtek vödörbe vizet ... Laci csütörtök éjjel több órán keresztül munkálkodott azon, hogy a radiátor csapját levegye. Ezután kaptunk vizet...”¹⁶ „András ebben az időben már idegileg még kimerültebb volt. Szinte már úgy nézett ki, mintha nem is volna normális.”¹⁷

Délelőtt Szücs alezredes és Ladvánszky ismét a folyosón tárgyalt a kisebbik Pintye testvérrel, aki – a vádirat szerint – továbbra is elutasította a feltétel nélküli megadást. A beszélgetés további tartalmáról nincs információ. A kisebbik fiú kintléte alatt az idősebbet hangosbeszélőn szólítják fel a megadásra. „Laci amikor visszajött a tárgyaló felektől, nagyon ideges volt, és ő küldött fel minket a szekrényre, amire eddig még nem volt példa. Azt mondta, hogy a rendőrök valamire készülnek ... különböző szerszámokat, nagy vasakat látott a folyosón ... félre hívta András és ott elég hosszú percekig keresztül halkan tárgyaltak ... Valószínűleg tartom, hogy Laci próbálta András jobban belátásra bírni, mert azt többször hallottam, amikor András mondta, hogy nem engedek nekik...”¹⁸

Délelőtt – adott jelre – az épület előtti téren tartózkodó munkásőrök, karhatalmisták mozgásba, zajkeltésbe kezdenek, ezzel egy betörés előkészületeit imitálják. „András visszaemlékezésem szerint 12,10 perc körül ment az ablakhoz, kezében a géppisztollyal, s kihajolt, vagyis ha jól emlékszem könyökölt az ablakpárkányon. ... azótától, hogy Lacival tárgyaltak a rendőrök, nagyon nyugtalan volt, és valakinek mindig figyelnie kellett az ablakon, hogy kint mit tapasztalunk. ... Visszaemlékezésem szerint András mintegy 10 másodpercet tartózkodhatott az ablakban, amikor a háta mögött lévő ágyon ülve ordítását hallottam, egy időben puskalövéssel, és artikulatlan ordítással csak annyit mondott, hogy jaj. Állítólag mások hallották azt is, hogy azt mondotta, hogy meghalok.”¹⁹

A rendőrök, noha a folyosón felsorakoztak, a lövésekkel egy időben nem tesznek kísérletet az ajtó betörésére. A kisebbik fiú a lányokkal félrehúztatja az ajtótorlaszt és megadja magát.

¹⁴ Vádirat, 22. p.

¹⁵ Tanúvallomások, 48. p.

¹⁶ Tanúvallomások, 48. p.

¹⁷ Tanúvallomások, 48. p.

¹⁸ Tanúvallomások, 48. p.

¹⁹ Tanúvallomások, 48. p.

II. Kisvárosi fiatalok

1972 őszén Baranyi Antal szociológus kérdőíves, szociometriai vizsgálatot végzett balassagyarmati fiatalok körében. A tanulmány 1977-ben *Kisvárosi fiatalok* címen a Népművelési Intézet belső használatra szóló kiadványaként jelent meg, hatvan példányban. Bár a vizsgált baráti közösség csak áttételesen kapcsolódott a Pintye testvérekhez, mégis a feltárt összefüggések, problémák, magyarázatok kivonatos közzé tétele háttérül szolgálhatnak a velük történtek megértéséhez is.

Részletek balassagyarmati fiatalok önvallomásaiból:

„A fiatalok érdekelnek ... közöttük élek. Nem elég modernek..., illetve nem tudják, hogy mit akarnak. Nem mondom, hogy nem gondolnak a jövőre, de nincsenek határozott céljaik. Emiatt aztán nem értik meg egymást sem, mert nincs miben. Ez a lényeg. Itt van például a politika. Teszem fel, Angela Davis, vagy más, aki nyugaton világhírű lett azzal, hogy volt egy pere. A fiataloknak itt Angela Davis jóval szimpatikusabb volt, mint...”

„Mi most húszévesek vagyunk, s amikor elkezdtünk gondolkodni, már jó a hatvanas években jártunk. ... Rengeteg szöveget kaptunk, főleg a szüleinktől, hogy milyen jó most nektek, s nekünk milyen nehéz volt, mennyit szenvedtünk, és csak azért, hogy nektek jobb legyen. Egy darabig ezt elfogadtuk. De aztán annyit hallottuk, meg láttuk. Nagyon sokat. És nem beszéltek nekünk soha arról, hogy mi volt utána, arról, ahogyan eljutottunk ide. A mához.”

„... először csak kíváncsiságból kezdtem csavarogni. De most már céllal, hogy minél több embert, minél több helyet megismerjek. Hogyan élnek máshol... mert amit látok, abból élek, meg amit hallok. És érdekel, hogy hátha máshol mások. Föl tudok-e fedezni egy újabb réteget, vagy csoportot, új embert, új dolgot, amit még nem láttam... nem akarok én írni vagy ilyesmi, csak ez: hogy többet tudjak...”

„Hippik! Én inkább úgy nevezem, hogy csavargók. A hippizmus szerintem hülyeség. Mert valamiből azért mégiscsak élni kell. Mert azt az üveg tejet, amit megiszik naponta, azt valakinek ki is kell fejnie. Hippik vagyok, nem dolgozom! Én sem dolgozom most, mégse vagyok hippik. S nekem jól van így. Legyen tíz vagy húsz forintom, és azt csinálom, ami érdekel. Nem vagyok befogva egy rúd mellé... Később, ha családom lesz, úgysem csinálhatom ezt. S ha nincs pénzem, elmegyek valahová berakni a téli tüzelőt, s van egy huszasom. Vagy egy ötvenesem...”

„... Mindenáron azt akarják, hogy nekem úgy legyen jobb, ahogy az őszertünk jobb. Hogy mit tudom én, legyen kocsim, legyen pénzem, meg több ruhám. De én nem úgy akarom, és nekem az úgy nem jó. Nincs szükségem arra, hogy vikendházam legyen, vagy sok pénzem, vagy hogy beülhessek egy irodába és ne kelljen dolgozni...”

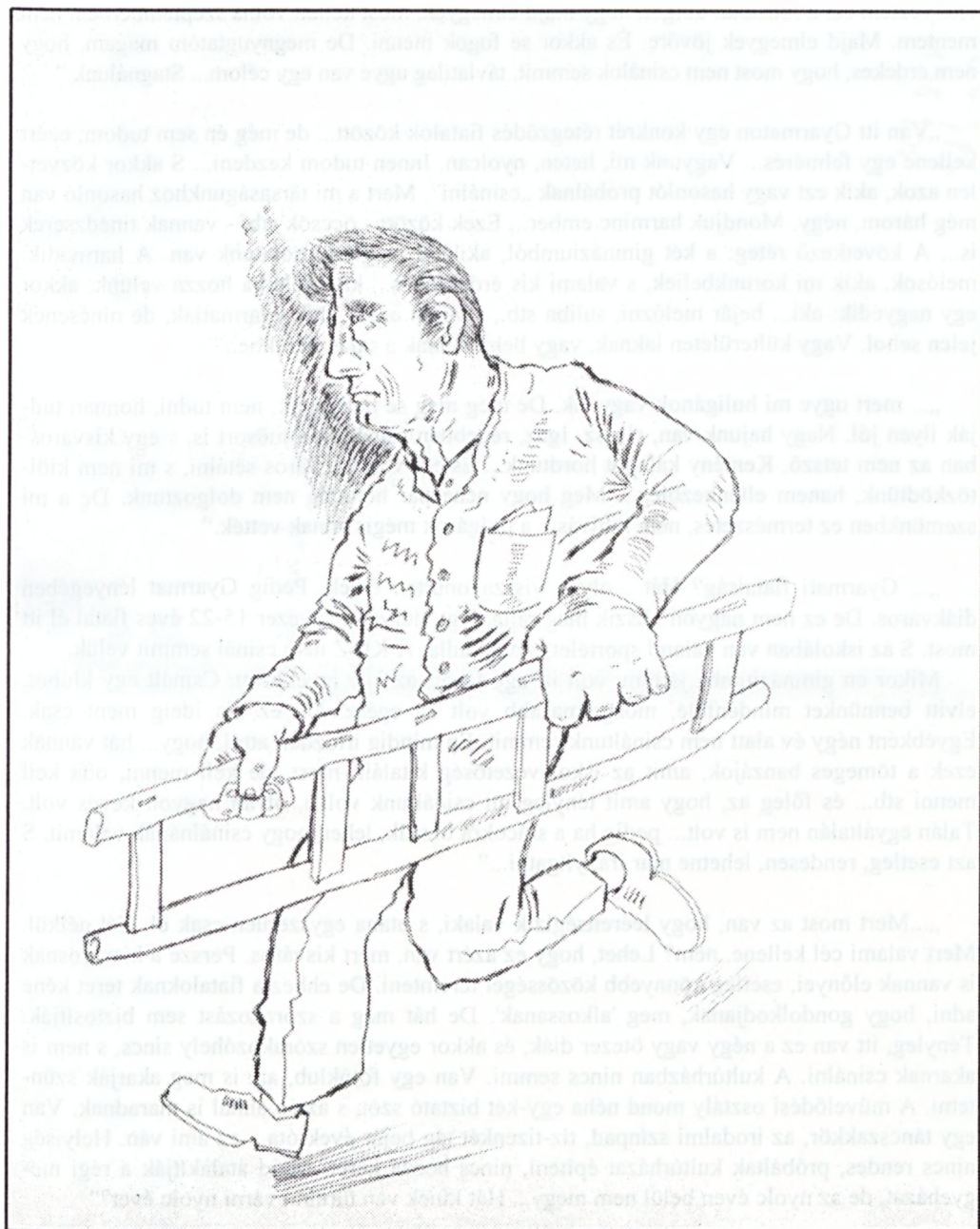
„... S hogy én miért lettem ilyen? ... Van egy családom. Az apám is, az anyám is a legtipikusabb példája annak az emberfajtának, amelyik kitűzte maga elé a célt fiatal korában, lesz majd lakásuk, lesz kisautójuk, vesznek egy telket, lesz két gyerekük stb. Meghatározták, hogy mit akarnak az élettől, és azt többé-kevésbé meg is valósították. S ezzel minden mást kizártak. Annyira kellett akarniuk. Hogy megvehessenek egy kocsi vagy egy fogkefét, bármit, azért ők marha sok dolgot fölládoztak. És kiestek mindenből. Például abból, hogy fiatal korukban egészen máshogy élnek, és nem lenne meg az a kurva kocsi, vagy nem lenne meg az a telek, de valahogy ők mások, jobbak lennének. Én megundorodtam valahogy ettől az egésztől, és talán átestem a ló másik oldalára...”

„... Hogy én hogy látom a felnőtteket?... Én nem is mondanám, hogy látom a felnőtteket, mert ... mert nem is nézem. Én jóformán csak apámat látom. És az apám dolgai szerint itélek meg mindenkit. S hát általában: szürkéknek, állandó gürizéssel... És félek attól, hogy látom, később nekem is ezt kell csinálnom. És akkor majd reggel hétkor kelek, este hullafáradtan megyek haza, nem lesz időm semmire. És ettől félek nagyon. Látom az ő szürkességüket, és azt, hogy nekem is ezt kell csinálnom... Húszéves vagyok, és lassan már az életem felénél járok, mert egy ötven év körüli ember, szerintem, roncs. S ha az ember átgondolja, hogy végiggürizték az életüket, és mijük van, s hogy érdemes volt-e? Szomorú...”

„... Mindig volt az embereknek, mindegyik generációnak, valami megszerezni valója. Anyagiak... Ha nekem is azért kellene küzdenem most, hogy az apámnak tudjak adni, mert nem tud venni a családnak kenyeret, nekem se juthatna más az eszembe, csak az, hogy dolgozzam, hiszen muszáj. De ha nekem megveszik azt, ami az élethez kell, akkor mát erre nem tudok gondolni. Elkezdenek foglalkoztatni más dolgok, más problémák. És ez eddig nem volt. Talán ezért erősebbek most a generációs különbségek. Mert hogy erősebbek, azt az idősebbek túlzott reakcióin lehet lemérni...”

*

„... én azt hiszem, a fiatalok Gyarmaton is olyanok, mint máshol. Marha sok minden megvan nekünk adva. Amellett, hogy sok minden nincs. Megkaptuk ezeket a lehetőségeket, s vannak nagyon szép terveink, de csak azok vannak. Nem vagyunk kitartóak. Illetve, kétféle fiatal van. Az egyik olyan, mint apáink. Megfontolt, tudja a célját, s el is éri. De nem vállal semmit. Minél rizikó mentesebben akarja leélni az egész életét. Mi meg mindenbe belevágunk, és pofonokat kapunk, kicsiket, nagyokat. Idegesít minket a munkahely, a főnökeink, s akkor kezdődik az, hogy kilépek, megcsömörlök, csavargok. És ez sem életcél... Aztán van olyan, hogy mi mindent megkaptunk, s ezért vagyunk ilyenek, csavargók, céltalanok, stricik, mindegy... Bezzeg nekik negyvenéves korukra meglett a házuk, a kocsijuk, a nyaralójuk, de utána nem tudnak vele élni. Az idősebbeknek tizedrésze jár társaságba. Otthon vannak, egyedül, a gyerekeiknek élnek, és megkapják azt a pofont, hogy azok nem olyan „jó”, nem olyan „szépek”, és egészen másfajta életet akarnak... S az a legrosszabb, hogy én se tudom megmondani, hogy mi kell. Csak azt, hogy mi nem. Mert nem tudom megmondani! Csak lézengünk, és majd kialakul valami. Én is

Gélcensér János rajza

elterveztem ezt a főiskolai dolgot, hogy majd elmegyek, most kellett volna szeptemberben, nem mentem. Majd elmegyek jövőre. És akkor se fogok menni. De megnyugtatom magam, hogy nem érdekes, hogy most nem csinálok semmit, távlatilag ugye van egy célom... Stagnálunk.”

„Van itt Gyarmaton egy konkrét rétegződés fiatalok között... de még én sem tudom, ezért kellene egy felmérés... Vagyunk mi, heten, nyolcan. Innen tudom kezdeni... S akkor közvetlen azok, akik ezt vagy hasonlót próbálnak „csinálni”. Mert a mi társaságunkhoz hasonló van még három, négy. Mondjuk harminc ember... Ezek között - öccsök stb. - vannak tinédzserek is... A következő réteg: a két gimnáziumból, akikkel még kapcsolatunk van. A harmadik: melósok, akik mi korunkbeliek, s valami kis érdeklődés... kapcsolatba hozza velünk, akkor egy negyedik: aki... bejár melózni, suliba stb., s végül azok, akik gyarmatiak, de nincsenek jelen sehol. Vagy külterületen laknak, vagy behúzódnak a saját életükbe...”

„... mert ugye mi huligánok vagyunk. De még meg se hallgattak, nem tudni, honnan tudják ilyen jól. Nagy hajunk van, slussz. Igaz, régebben csináltuk a műsort is, s egy kisvárosban az nem tetsző. Kemény kalapot hordtunk... Este kivonul a város sétálni, s mi nem kiöltözködtünk, hanem ellenkezőleg... Meg hogy néha pár hónapig nem dolgoztunk. De a mi szemünkben ez természetes, nem kihívás... a polgárok mégis annak vették.”

„... Gyarmati fiatalság? Hát... olyan visszavonultan élnek. Pedig Gyarmat lényegében diákváros. De ez nem nagyon látszik meg rajta. Úgy durván négyezer 15-22 éves fiatal él itt most. S az iskolában van valami sportélet, aztán nulla. A KISZ nem csinál semmit velük.

Mikor én gimnáziumba jártam, volt itt egy tanár, az úgy igyekezett. Csinált egy klubot, elvitt bennünket mindenfelé, mozgalmasabb volt az egész. De ez kis ideig ment csak. Egyébként négy év alatt nem csináltunk semmit. Én mindig irtóztam attól, hogy... hát vannak ezek a tömeges banzájak, amit az iskolavezetőség kitalált, most ide kell menni, oda kell menni stb... és főleg az, hogy amit tényleg mi csináltunk volna, olyan nagyon kevés volt. Talán egyáltalán nem is volt... pedig ha a srácokra bíznák, lehet, hogy csinálnának valamit. S azt esetleg, rendszeren, lehetne már irányítgatni...”

„...Mert most az van, hogy leérettségizik valaki, s utána egyszerűen csak él. Cél nélkül. Mert valami cél kellene, nem? Lehet, hogy ez azért van, mert kisváros. Persze a kisvárosnak is vannak előnyei, esetleg könnyebb közösséget teremteni. De ehhez a fiataloknak teret kéne adni, hogy gondolkodjanak, meg 'alkossanak'. De hát még a szórakozást sem biztosítják. Tényleg, itt van ez a négy vagy ötezer diák, és akkor egyetlen szórakozóhely sincs, s nem is akarnak csinálni. A kultúrházban nincs semmi. Van egy fotóklub, azt is meg akarják szüntetni. A művelődési osztály mond néha egy-két biztató szót, s aztán annál is maradnak. Van egy táncszakkör, az irodalmi színpad, tíz-tizenkét tag bejár évek óta... ez ami van. Helyiség nincs rendes, próbáltak kultúrházat építeni, nincs hozzá keret. Majd átalakítják a régi megyeházat, de az nyolc éven belül nem megy... Hát kinek van türelmi várni nyolc évet?”

*

M. általánosan jó tanuló, főleg humán érdeklődésű, ennek ellenére nem gimnáziumba, műszeripari technikumba küldik. Esztergomba kerül, kollégiumba, kapcsolata szüleivel annyira megromlik, hogy semmit nem fogad el otthonról.

„S aztán, főleg a lógások miatt, kicsaptak. Akkor a muterék protekcióval bedugtak Debrecenbe, ugyanilyen szakiskolába... S Debrecenbe is állati rövid idő alatt a városban szedtem össze barátokat, ismerősöket. Mindkét helyen volt száz srác, akivel köszönő viszonyban voltam, hűsz, akivel már néha komolyabban beszéltem, s hat-hét, akivel naponta találkoztam. A 'nyugtalanok', az 'okosok', ahogy akarod...” M. a Műszeripari Technikumot harmadikban abbahagyja, sokat csavarog országszerte. Három év alatt tizennégy munkahelye volt, megmaradni sehol sem tudott. Utolsó munkahelyén – a város kórházában – fél éve ápoló, szeretik, ő is szeret itt dolgozni.

Huszonkettedik évében van, késésben korosztályával szemben, amelyik már beilleszkedett. Szeretne tovább tanulni, és nem tudja mit, viselkedésére állandóan erős frusztrációs háttér jellemző. Ami a legszembeszökőbb: huszonkét év alatt soha nem volt lehetősége szert tenni egy olyan norma- illetve viselkedés-mintatárra, sztereotíphalmazra, amely a jelen társadalmi terepén jól differenciált kognitív struktúráként funkcionálhatna. Hogy az iskolai évek erre elégtelenek, azt diákok és tanárok szinte egyöntetűen vallják. A család az esetek egy igen nagy részében, annyira el van foglalva saját fenntartásával és mivel sok helyen családi élet helyett csak kényszer-együttlétezésről beszélhetünk, mindezt a felnőttek olyan rossz eszközökkel valósítják meg, hogy az még egy kamasz számára sem fogadható el mint választott magatartás.

Amit a hazai információzuhatagból kiszűrt, végletesen ideális, kamaszos normarendszerre állt össze benne: amit az elmúlt három évben, mint már félig meddig önálló ember tapasztalt, azt elutasítja, a benne érvényesülő normákat nagyrészt tagadja.

Végül is alapvetően két irányban polémikus: először a társadalommal szemben, melyet mint nagy egészét elutasít, nem érti, mivel nem értették meg vele, hogy a társadalom miért olyan, amilyen.

De elutasító a családdal szemben is, mivel irreális, motiválatlan és végletesen absztrakt követelményrendszerében követni valót nem talál. Ez a „polémia” saját életének perspektívájában is terméketlen. Már most a fásultság, s a feszült elutasítás végleiteit teremti újra meg újra, hosszú távon az előbbi állapot dominál. Mindez törvényszerűnek látszik olyan esetekben, ahol a családban nem fejlődtek ki egyértelműen meghatározott, követhető sztereotípiák az életpálya kialakításában. Ez is szerepet játszik, mikor egy fiatalnak, a felnőttkor elején, képlékenyen, szilárd társadalmi státusz nélkül olyan problémákkal kell szembenéznie, amiket reálisan megítélni még nem tud. Egzisztenciája fenyegetett, a problémák feszültségével szemben védekezni nem tud, mert hiányzik egy, már kialakult életstílus, ami menedéket nyújtana.

*

A város négyezer fiatalja közül négy-ötsház, akár családi, akár munkahelyi, akár egyéb problémák miatt, szocializációs nehézségekkel küzd. Azok a fiatalok, akik akár elmentek dolgozni, esetleg máshová vagy továbbtanulnak és megelégednek a család nyújtotta lehetőségekkel, egyelőre nem

jelentenek közvetlen problémát. Azok viszont, akik valamilyen okból kifolyólag - s ezek száma négy-öttség, egyébként „hivatalos becslés” szerint is - nap mint nap szinte az utcára kényszerülnek, már közigazgatási szempontból is problémaként jelentkeznek. Az utolsó másfél-két évben több fiatalkorú bandát számolt föl a rendőrség (betörés, sorozatos lopás stb.). Jelentős részben nem a remélhető anyagi haszon szerepelt csak indítékként, hanem egyszerűen az, hogy idejükkel nem tudtak mit kezdeni, s lassan bűnöző társaságokká, galérikké álltak össze.

A fiataloknak az a része, akiket én ismerek, a saját feszültségét, helyzetének megélt elmentmondásosságát nem a bűnözés irányában „oldotta meg”, mert ezt húszéves korukra kitiltják. Az idézett interjúrészleteknek mindenesetre igazuk van, hogy azok a kulturális és szórakozási lehetőségek, amelyek a városban fiatalként egyáltalán számba vehetők, nem túl rózsásak. Minden nagyobb munkahelynek van egy „klub”-ja, ezek a klubok kifejezetten szabadidőtöltésre szolgálnak, s nem túl intenzívek. Ezenkívül - és itt kénytelen vagyok már felsorolt dolgokat, ezúttal a „teljesség igényével” újra felsorolni - van egy mozi, van a művelődési otthon (ezen belül egy táncszakkör kb. tíz taggal, egy intarzia szakkör, hét-nyolc taggal, egy fotó-szakkör szintén hét-nyolc taggal, egy színjátszó csoport kb. tíz taggal, melynek fellépést a tavalyi Irodalmi Színpadi Napokon nem engedélyezték, decemberben alakult egy klub, az néhány hónap után meg is szűnt, vannak különféle nyelvtanfolyamok stb.). A Művelődési Otthonban egyébként két hetenként, hetenként - mikor hogy - játszik a Minerva vagy a Centrum zenekar, akkor összejön huszonöt-harminc fiatal, isznak, táncolnak. Egy pincepresszót, ahol esténként általában fiatalok voltak, átalakítottak borozóvá, itt most az egri szőlőgazdaságok tájjellegű borait mérik. A Fémműben alakult színjátszó csoport - „kellő lelkesedés” híján abbahagyta működését. A Városi Könyvtárban - külön helyiségük nincs - működik egy sci-fi klub, egy rejtvényfejtő klub, hetente két-két alkalommal. A tanácsban létrejött egy Városi Klub - eddig a tanács dolgozóinak saját klubjuk volt - belépni csak tagsági igazolvánnyal lehet. Falragaszon nem hirdetik, nagyon kevesen tudnak róla egyáltalán.

A spontán kialakult kiscsoportok, még ha nem kifejezetten antiszociálisak is, sokat kezdeni önmagukkal nem tudnak. Leülnek az utcán az Ipoly előtt, bemenni nem tudnak. Ha tanulók, nincs rá pénzük, de egyébként is kinézik őket. Ide-oda kisérgetik a kollégista lányokat, összeverődnek a múzeum mögötti ligetben, ha túl hangosak, innen is elzavarják őket, s akkor már nincs hova menniük. Marad a Nyírjes, vagy a város határa. A legtöbb betöréses lopást egyébként a Nyírjesben követték el. Gyarmat az országos listán első helyre került a bűnözésben, ha a fiatalkorú bűnözők számát nézzük, a helyzet még egy fokkal rosszabb. A józan ész azt tanácsolná, hogy a helyi szervek a fiatalság problematikus tíz százalékát a közösségi foglalkozásokra alkalmas intézményekben próbálná mintegy „szociálisan letelepíteni”. Megsegítésre és nem adminisztratív megfélemezésre gondolunk. Ehhez a város szórakozási, kulturális lehetőségeinek szaporítására volna szükség, amelyhez egyébként a Népművelési Intézet módszertani és anyagi segítséget adhatna. Azoknak, akik erre hajlandók, arra adnának segítséget, hogy spontán közösségeket hozhassanak létre ahová feltehetőleg a problematikus fiataloknak az a része is begyűlne, akikben van még valami becsvágy, s akik még nem illethetők a „bűnöző” vagy „antiszociális” jelzővel, hanem egyszerűen csak - s elsősorban nem a saját hibájukból - egy kisvárosi társadalom periferiájára szorultak, s onnan saját erejükből,

minden konkrét támogatás nélkül elmozdulni nem tudnak. Amennyiben ezt nem sikerül megoldani, a helyzet feltehetően romlik, s bár e problematikus fiatalok jobbik része talál egyéni megoldásokat. Ez valószínűleg olyan fordulat, amelyik elviszi őket erről a mindenféle képp kockázatosra vált szinterről. Mások, akik tehetik, visszavonulnak magánéletükbe. Jön a következő évjárat és ugyanezekkel a szűkös lehetőségekkel találkozva ugyanezeket a problémákat termeli újjá. A problematikus fiatal nem egyenlő, semmilyen vonatkozásban, az ellenséges fiatallal. A problematikus fiatalok értelmesebbjeivel, véleményem szerint, alapjában meg lehetne változtatni a helyzetet. A társadalom önmagán segítene a nekik nyújtott támogatással, busásan visszakapná, amit befektetett.

III. Egy főorvos visszaemlékezése az 1973-as balassagyarmati túsziárára

Dr. Samu István, akkor a balassagyarmati kórház főorvosa, 1973-ban, az túszejtés lezárulása után diktálta le visszaemlékezését, a rendőrség kérésére. Az írás az eseményleírás és a szakmai napló keveréke. Samu doktor vállalása önkéntes volt. Hogy személyét a fiúk elfogadták, abban szerepet játszhatott az, hogy mindketten rendelkeztek róla ismeretekkel: a kisebbik Pintye testvér egyik lányával járt együtt általános iskolába, míg az idősebb azokról a beszélgetésekről hallott, amelyeket a pszichiátriai osztály folytatott a város „deviáns” fiataljaival. A rendőrség számára a főorvos jelentkezése több szempontból is kapóra jött. Az általa bevitt élelmiszerek közé rejtve, tudtán kívül, egy lehallgató készüléket vitettek be vele a fiúkhoz. Segítségével sikerült behatárolniuk a két testvér viszonyát egymáshoz, várható reakcióikat. A főorvos 1973-ban is mint orvos látta és látatja a szereplőket. Visszaemlékezésének ez ad különös értéket.

„Kb. fél és háromnegyed 8 óra körül érkeztem a kollégiumba, s Dr. Michna elvtárral, valamint a többiekkel való megbeszélés után, úgy emlékszem fél 9 körül kaptam engedélyt ajánlatom megvalósítására, hogy bemehetek a tettesek és a túsok által elfoglalt helyiségbe.

Előtte bekiabáltam nekik: én vagyok, biztosítottam őket, hogy csak a folyosó végén áll egy fegyver, senki nem fog rájuk törni, fegyver nincs nálam. Kiszóltak, hogy mehetnek, hallottam, hogy az ajtótól a lányok elhúznak valamit, majd a lányok kissé kinyitották az ajtót, éppen csak hogy beférjek, s rögtön be is zárták, s az ajtóhoz rögtön vissza is tolták torlaszul az onnan elhúzott emeletes ágyat. Belépve megláttam, hogy az ajtóval szemközti két sarok felől, a jobb sarokból egy kopaszra nyírt, barnahajú fiatalember, a bal sarokból hosszú, szőkeshajú fiatal fiú felém, ill. az ajtó felé irányított géppisztollyal, illetve pisztollyal vigyáznak a bevetenységét. Kb. 4-7 lány lehetett az ajtónál, akik tevékenykedtek, s úgy emlékszem néhányan az ágy előtt is állniuk kellett. (...)

...rögtön első alkalommal igyekeztem fesztelen hangulatot teremteni, hanyagul ledobva kabátomat, kalapomat, sálamat az asztalra, s úgy került a helyzetem, hogy az ablak felé fordulva székre leültem, szemben balról a hosszú hajú, jobbról a rövid hajú fiatalember foglalt

helyet, az előbbi azt hiszem az asztalon, az utóbbi kissé távolabb, majd később elvonult a jobb sarokba, lefeküdt egy ágyra, úgy tett mintha nem is nagyon vetne ránk ügyet, mintha nem mindig figyelne, igyekezett flegmatikusan viselkedni, néhány alkalommal közbeszölt, minek dumálsz hozzá, minek ez a duma, adják meg, amit követelünk és kész, nem tárgyalunk. A hosszú hajú ellenben egyáltalán nem volt flegmatikus, feszült, hajlott magatartással ült, rendkívül hasonlított a Jugoszláv „Amerre a vaddisznók járnak” film Rock-jához, kicsit még arca is hasonló volt szökében, hallgatás közben szája tátva marad, de azonnal hevesen válaszolt, érvelt magyarázott, céljaik, terveik, annak realitása felől. Ekkor még nem láttam rajta, hogy szorongott, inkább azt, hogy élvezte az izgalmas helyzetet, s hogy ennyi lány előtt ő egy félelmetes, elszánt férfi, aki így tárgyal egy főorvossal, az asztallapra ülve felülről, pisztoly csövének nyílását annak melle irányába tartva, kezében a pisztolyt állandóan forgatva. Később némileg a helyzet változott, én is meguntam az ülést, kényelmesebb lovagló helyzetben ültem a székre később a szoba közepre, a hosszú hajú (Laci) is más helyzetet vett fel, de a pisztolyt folyton irányomba szegezve tartotta. Eleinte azt hittem, hogy a hosszú hajú az idősebb, annyira viszonylagosan értelmes és tájékozott beszédpartner volt, sőt ő tűnt az értelmi szerzőnek előttem, ennek alapján. Csak első kimenetelem után tudtam meg, hogy ő a fiatalabb. Az nyilvánvalóvá vált a rövid beszélgetés után, hogy itt elmebetegségről szó sincs. És eleinte úgy tűnt, hogy az akciónak Laci az induktora, az ideológusa. Emiatt az első beszélgetésekben önkénytelenül is több szereplést engedtem meg neki, főleg hozzáfordulva beszéltem. Később ezt a hibát igyekeztem kiegyensúlyozni, bár ez nemcsak hiba volt, mert a bemenetelem elején fontos volt egy kontaktus létesítés és ez véletlenül Lacinál könnyebben sikerült. Részben kontaktus-képesebb személyiség volt, társalgási hajlamánál, szenvedélyes vitakedvénél, hisztériás jellegű szereplési hajlamánál, feltűnési vágyánál fogva és azért is, mert hamarosan kibökte, hogy hiszen ő ismeri a Zsuzsi nevű kislányomat, általános iskolában 7 éven át együtt jártak. (...)

A lányok egy része az ajtó előtti emeletes ágy alsó és felső fekvőhelyén ült, vagy feküdt, néhányan pedig a szoba két végében elhelyezett 3-3 összesen 6 emeletes ágyon voltak, mint beszélgetésünk hallgatósága. Laci csaknem beleesett abba a szerepbe, hogy nagyvonalú tervükről, mint valami iskolai csínyről agitatív beszámolót tartson. Az előzmények után én már mint tervük megbeszélője ellenérvekkel kapcsolódhattam be, s ehhez a következő alapmagatartást vettem fel. Én nem mint ellenségük jöttem ide. Tervükhöz semmi közöm. De nézzük meg mi a reális, mi és hogyan vitelezhető ki. Elszemélytelenítve, tárgyilagos vizsgálat tárgyává akartam tenni törekvésüket, mintha csak egyszerű logikai felépítményről lenne szó, amely lehet, hogy reális, lehet hogy teljesen összedönthető. Hiszen maguk, fiúk még nem állíthatják, hogy eleve olyan tájékozottak, hogy logikai játékuk feltétlenül sikerülhet. Nézzük tehát végig. Abból indultam ki, hogy ezeket a fiatalokat indulatok, szociális intelligencia hiánya, emberi együttérzés elégtelensége, érzelmi fejletlenség, bizonyos fokú érzéketlenség, gyenge ítélőképesség, kritikátlanság, logikai tákolmányok teljességét illetően önhittség, nagyfokú agresszivitás vezérlik. A helyzet „elszemélytelenítésével” el akartam érní, hogy elsősorban agresszív késztetésük váljon semmivé, kb. ilyen helyzet felvázolással: „gondolják, hogy az a kis rendőr, aki itt áll kinn a folyosón azért van itt, hogy magukon bosszúját töltsse? Egyetlen célja, hogy minél békésebb kötelességteljesítés mellett 1500-2000 Ft.

fizetésből szerényen ellássa családját, felnevelje gyerekeit. Maguk követelöznek, hogy Szücs alezredes elvtárs, vagy mit tudom én ki, adjon maguknak ezt, meg ezt. engedje meg külföldre jutásukat. Ha egyéni véleményükön múlna, azt mondaná, menjenek barátocskáim, ahová óhajtanak felőlem. Eszük ágában sem állna útjukba állni. De hát törvények vannak, rendeletek vannak. Ők is csak ennek keretei között mozoghatnak, dönthetnek. És én nem tudom, de úgy vélem talán nem is dönthetnek, hanem ilyen esetben a döntéseknek magasabb fórumokat is meg kell járni. Maguk lelőhetnek itt mindnyájunkat, lőhetik a szegény kis rendőröket, szétroncsoltathatják magukat, de az illetékes megfelelő magasabb döntésekig nem kényszeríthetnek ki semmit. Belőlük ugyanúgy nem, mint belőlem, aki ráadásul a joghoz nem nagyon érthetek. tulajdonképpen kire haragudnak? Mindenki kis ember, a rendőrtől az államelnökig, aki a törvény adta lehetőségek, lyukak és járatok mentén mozog, mint a szivacs üregeiben és járataiban az élőlények. Szerintem egyelőre várni kell, mindenféle kényszerítéssel csak oda juthatnak, hogy itt folyik a vér és fiatalon szétroncsolják magukat. Annyi, mintha tank alá feküdnének. ezt mondhatom én, mint laikus. Kétségtelen, hogy úgy látszott hangnemüket illetően higgadtabbá tette őket a helyzet ilyen beállítása.

A személyek elleni agressziós tendencia leszerelése, helyesebben indulatmentesítése mellett tervük logikai szerkezetét is mérlegelésre vittem. Laci elmagyarázta, Ausztriába akarnak kijutni egyelőre. Ehhez autóbust követeltek és fegyvert. Túszt vinnének magukkal, s olyan bombát, amely leejtve felrobbanna velük és a túsokkal együtt. Tehát ha mesterlövészek lelőnék őket, akkor leesne a bomba, elvesznének a túsok is. Ők nagyon jól kidolgozták, már 3 éve készítették ezt a tervet, higyjem el, minden lehetőségre számítottak. Ha itt megtámadnák őket, pontosan egyszerre mindkettőjüket nem tudnák kinyírni, akárhogyan is, lenne idejük, hogy mielőtt meghalnának, 2-3 túszt kinyírjanak, az biztos. Ők a haláltól nem félnek, ezzel számoltak. Laci megjegyezte, hogy már egyszer megkísérelt öngyilkosságot, de erről nem tud senki, még a szülei sem tudnak, csak egy kislánynak mondta el, de azt is bánta, hogy elmondta. Felvettem, hogy Ausztria őket ki fogja adni, mert semleges ország és nem fogja kockáztatni semlegességét. Laci ellenvetette, hogy ők ott nem lesznek közbüntényesek, hanem politikaiak, s ezért Ausztria sem fogja kiadni. De oda csak egyelőre akarnak menni, utána céljuk Görögország. (...)

Megjegyzéseim különösebb hatást nem tettek rájuk, hogy: a hasonló erőszakos cselekményeket Görögország sem támogatja, hiszen előfordult, amikor az athéni repülőtéren lezajlott incidens ezt bizonyította. Aztán, bár Görögországban katonai kapitalista jellegű diktatúra van, ez még nem teljesen azonos a Hitleri náciizmussal, sőt mintha úgy hallottam volna, hogy ez a zeneszerzőjük, Pintyéék megjegyezték „Theodorakis?” igen ő, talán hajlandó lesz visszatérni Görögországba. Aztán megjegyeztem: persze az egykori náci sikertelen utódai élnek még Németországban, de nem előbb, hanem utóbb került kormányra a szociáldemokrata párt, olvadóban van Európában a háborús hideghangulat, most újabb állomása ennek Helsinki lesz, a Nyugat nem fogja a maguk érdekében ezt a folyamatot kockáztatni, nem számíthatnak rájuk, s nézzék csak: még Franco Spanyolországa is várhatóan a polgári demokrácia irányában enyhül. Az volt az érzésem ilyen irányú érvelésemben „maszlagnál” többet nem láttak. (...)

Feszegtettem ismételten is a cél, az országból való kijutás jelentéktelenségét, csekély értékét, s ehhez képest a kockázat nagyságát, illetve a biztos veszteséget, útjuknak, amelyen elindultak, értelmetlenségét. Felvettem, hogy talán rendes útlevelemmel is kijuthattak volna már a múltban, vagy a jövőben kijuthatnak, úgy mint mások, szétnéznek és visszajönnek, vagy legfeljebb mint némelyek kint maradnak, esetleg valamikor később még amnesztiával visszajöhetnek, de ezt amit maguk csináltak. Magyarországon senki nem érti meg, nem helyes, stb. Kórusban zengték vissza, hogy ők nem kaptak volna, a jövőben sem kapnának útlevelet, más módjuk a kijutásra nem lett volna, csak ez. (...)

Felvettem nekik, hogy még van visszaút, hiszen súlyosabb cselekmény nem történt, abból a szempontból, hogy vér még nem folyt. Kijutási céljukat elérhetik még később normális, reálisabb úton is. Laci azonnal vágta vissza: hát a pisztoly és a géppisztoly - lyukak az ajtón? - hatósági közeg elleni erőszak, rálöttünk a rendőrré. Megnyugtattam őket, ezt még nem biztos hogy bizonyítani lehet, hogy nem figyelmeztető lövések voltak, mert eléggé magasán érték az ajtót. Mindenesetre úgy látszott, hogy a visszaút lehetőségének felvetése nem maradt hatás nélkül, de ismét érvelni kezdtek, hogy most már olyan hosszú börtönbüntetésre van kilátásuk, amelyet nem hajlandók vállalni, akkor inkább a halál.

Az első bemenetel alatt, minthogy a téma és a feszült koncentráció, a beszédnél való taktikázás, erősen lekötött, a terem benti helyzetét pontosan rögzíteni nem tudtam, sem a túszoikat nem tudtam pontosan megszámolni, s kissé szándékosan sem akartam olyan benyomást kelteni, mintha az egész környezet érdekelne. A lányok magatartása viszonylag szorongásmentes volt, gyakran úgy tűnt fel, hogy csak félig hiszik el, hogy ez egy komoly helyzet, megítélésük váltakozott, olykor enyhe szorongás hullámzott végig, olykor olyan fesztelenek voltak, mintha iskolába lennének, akiket ott hagyott a tanár, de csendben kell viselkedniük, s ez a két fiú hűzöng és bolondozik, talán majd megunják, vagy vége szakad valahogy. Néha tréfálkoztak, hogy kell a fegyverrel löni, kérdezték, hogy szokták a túszoikat kivégezni, s előfordult, hogy Laci, vagy Bandi a fegyverrel való bánásmódot magyarázta egyiknek, vagy másiknak, olykor együtt hahotáztak. Ilyenkor a fiúknál magabiztos biztonságérzetet jelentő hangulat állt fenn, az ablakhoz ment, hol egyik, hol a másik, kinézegetett és kihasalt, hogy jobban lásson, élvezték, hogy az utca miattuk üres, hogy a város központja le van zárva és a környék meg van rakva fegyveresekkel, s ez mind ő miattuk, pedig mindössze csak ketten vannak. Ez a helyzet inkább diadalérzetet, mint szorongást keltett bennük, tudták előre, hogy ez lesz, de az eredmény várakozásukat is felülmúlta, felvett szerepük és központi helyzetükben tetszelegtek. Néhány megjegyzéssel mégis igyekeztem bennük a szorongást, a félelmet felkelteni, vélve, hogy ez esetleg a visszalépést elősegítheti. Hatás volt is, de csekély és kétséges, hogy ezt érdemes volt-e tennem, nem inkább csak óvatosságukat fokozták, ami a megoldás számára nem kedvező, viszont a szorongás-elültetés kétségtelen Lacinál később bizonyos fokú megingást, külön útkeresést, elbátortalanodást, végül megadással járó pánikreakciót eredményezett. (...)

A szorongáskeltés technikáját részben kutatási tervből is alkalmaztam. Érdekelt ugyanis, hogy a túszoikkal operáló cselekvési minta alapját nem egy képzeletben létező társadalmi háttérre való hivatkozás képezte-e. De semmilyen támpont nem merül fel arra, hogy akár a guerilla akcióhoz hasonlóan akár az Észak-Amerikai ... akcióhoz hasonló hivatkoztak volna.

Éreztettem velük, azoknál az akciónál van bizonyos fokú megérthetőség. Van társadalmi igazságtalanság, van faji probléma, van befogadó ország, van előre alapos kiképzés, az esetek egy részében egy embercsoport szemszögéből, vagy nép szemszögéből van mélyen bevésődött erkölcsi öngazolás, mártírság- tudat, míg ezzel szemben náluk semmi. Egyedül vannak ketten, előttük nem várja senki, mögöttük nem áll senki, nem fogja mártírnak tartani senki, nincsenek kiképezve, még csak a levegőben sincsenek, hanem sokkal veszélyesebb helyzetben, és a tét nem egy repülőgéptársaság megengedhet magának, a maguk útját senkinek sem áll jogában megengedni maguknak, maguk teljesen egyedül vannak ketten. Az volt a válaszuk, hogy (és ez lényeges volt a továbbiak szempontjából) ők a tüzszokra először löni nem fognak, csak ha majd őket lövik esetleg, de ebben az esetben majd közvélemény mellettük lesz. Akkor majd ez a rendszer levizsgázzik, mert bebizonyosodik, hogy nem igaz amit mondanak, hogy legfőbb érték az ember. Hiszen ők csak azt kérik, hogy biztonságban kimehessenek, erkölcsi zsarolásuk élére állításával úgy látszik teljesen tisztában voltak. Csak azt felelhettem, hogy törvények, rendeletek, állambiztonsági követelmények áthágása teljesen lehetetlen, vezetőktől bármilyen magas polcon állnak is, ilyen hiába várnak el, s a Szovjetunió sem adta meg magát, habár a háború 20 millió halottjába került, s néhány ember életéért sem fogják a Varsói szerződés kötelezettségeit megváltoztatni, ahogy maguk naivan hiszik. Hát ez nem Amerikai Légitársasági kérdés. „Ismétlem, laikus vagyok, talán nem is kellett volna ezekbe a kérdésekbe belebocsátkoznom. De úgy gondolom, fiatalok, nem tudtak mindent, talán nem mérlegeltek mindent, s ha mondtam újat maguknak, jó szándékkal, azért tettem, hogy talán jobban döntsenek, addig amíg nem késő. Mi az amire szükségük van, hogy kintről behozzam, ha megengedik.” Elfogadták, hogy majd gondolkoznak, és egyelőre felsorolták, hogy vigyek be nekik vizet, 2 éjjeliedény-félét általános nevetés közben. Elneveztük kiblinek, egy táskarádiót és déli 12 óráig írásban kinyújtják az ajtón az ultimátumot, mely tartalmazza követeléseiket, s azok teljesítésének időpontját. Kb. fél 12 órakor jöttem ki tőlük, a rendőrségnek beszámoltam a tapasztalatról, majd utána bevittem a kért dolgokat. 12 órára nem tudták megírni az ultimátumot és ezért annak összeállítását d. u. 5 óráig vállalták. A bevitt dolgokat az egész szoba jó hangulatban fogadta, s miután az ebéidő is jól elmúlt már, talán fél 2 óra körül lehetett, kiengedtek, s ezúttal nem felejtettem bent a sálam, a kabátom és a kalapom, mint az első alkalommal. Körültekintőbb voltam és megfigyelhettem, hogy ekkor már a bejárati ajtót jobban elbarrikádozták, két szekrényt húztak oda, mely a szárnyasajtó teljes szélességét elfoglalta, a befelé nyíló ajtók nyitását meggátolta s ezenfelül még az egyik emeletes ágyat is a szekrény elé helyezték, annak alsó és felső fekhelyén libasorba ültették a lányokat. Bejövetelemtör a lányokkal húzták a 2 szekrényt 2 felé, a keskeny résen lehetett bejönni, ugyanígy történt a kijutás is. Ilyenkor minden alkalommal a szemközti sarokba húzódtak a kijáratnak szegezett fegyverekkel és a lányokat dirigálták, ki hová álljon, mit csináljon. Ők fagyos hangulatban engedelmessé váltak ilyenkor.

A Rendörkapitányságon ebédeltem pár falatot, és 3 óra tájban tanácskozáson az a javaslat került felvetésre és elfogadásra, hogy a tetteseknek visszaútra bírása érdekében meg kellene mutatni nekik a BTK-t. ez nagyon jól kiegészítette volna a délelőtti érvelésem hatását, és tudtam, hogy odabent cigarettahiányban vannak, s ezen 2 érv alapján, valamint a délelőtti létesített ismeretség és tárgyalási kapcsolat alapján önként és bizakodva vállaltam az újabb

bemenetelt. Dr. Csonka Tibor főügyész helyettes elvtárs kijelölte a BTK-nak részeit, amelyek bűncselekmények elkövetése esetén a végrehajtástól való visszalépésnél büntetlenséget helyeznek kilátásba és ezt indokolják is azzal, hogy a társadalomnak nem annyira a büntetés kiszabása, mint a társadalomellenes cselekménytől való visszatartás áll érdekében, egészen a végrehajtás pillanatáig. (...)

Tehát az előző módon, persze előzetes bekiabálás után a szokásos ceremónia mellett bevittem a BTK-t, a megfelelő részeket együttesen átnéztük, elgondolkoztatta őket. Azt a választ adták, hogy gondolkoznak rajta, még alaposabban áttanulmányozzák, holnap reggelig. Az írásbeli ultimátumot (sohasem tanultak szorgalmasan, nem szeretnek dolgozatot írni) még mindig nem készítették el, viszont kijelentették, hogy hajlandók lennének egy hivatalos személlyel bent tárgyalni, de feltétlenül az, hogy csak fegyver nélkül jöhet be, senki nem kísérheti és gyanús mozdulat esetén lőnek. Örültek a cigarettának, a szoba sarkában elkerítettek egy területet WC használat célra, s viszonylag nyugodt várakozás látszott rajtuk, addig amíg, valameddig, megfelelő magas fórumokon a törvény adta lehetőségeknek megfelelően rájuk vonatkozó döntés nem történik. Úgy emlékszem, volt olyan félig-meddig komoly, mellékesen ejtett megjegyzésük, hogy el lesznek itt akár napokig is. Általában a határozott lakonikus válaszokat Bandi adta, Laci inkább szószátyárkodott. A lányok magatartása úgy fogalmazható meg, vajon mikor akarják már ezek abbahagyni ezt a hülyéskedést, csak félig-meddig vették a fiúkat komolyan, néha vitatkoztak velük, hallottam olyan megjegyzést a fiúk felé, hogy aljasok vagytok, s mivel azt az elutasítást kaptam, hogy még besötétedés előtt jöjjen ki tőlük, félhomályig beszélgettem a fiúkkal. Hajlottak arra, hogy ha szabályos útlevelet kapnak és esetleg megfelelő magas szintről jövő ígéretet arra, hogy nem történik bántódásuk és kimehetnek az országból, akkor a túsokat elengedik. (...)

De erről csak hivatalos rendőrhatalósági személlyel állapodhatnak meg, a Megyei Rendőrkapitányság Vezetőjét pl. elfogadnák tárgyaló partnernek bent a szobában. Megkérdeztem, hogy apjukat, vagy anyjukat elfogadnák-e tárgyaló partnernek, de igen határozottan elutasították ezt. (...)

A sorsuk lehetséges tragikus fordulatát ismét szóba hoztam. A félhomályban úgy láttam, hogy a nagyobbik szeme könnybe lábadt, majd a kisebbik is enyhén, abban a pillanatban a nagyobbik elfordította a fejét és félrehúzódott, hogy ne lássam, nekem így rémlett. Annyira ostoba és szerepet játszó, előbb-utóbb vagy kijózanodó, vagy tragikus véget érő iskolás gyerekeknek éreztem őket olykor, s annyira hatott rám, hogy időnként egy-egy lány az időnként erősödő félelem és már közel 20 órája tartó feszültség hatására időnként visszafojtottan elsírta magát, hogy hangomon érezhették, néha én is elérzékenyültem. (...)

Élelem ekkor még volt bőven, a lányok otthonról hoztak előzőleg. (Másnap reggelre már mindenük elfogyott.) Követelték, mivel tapasztalták, hogy sötétedik és nincs áram, közöljem a rendőrséggel, hogy ne játsszanak velük, s ha megpróbálnának betörni fegyverüket használják. Kiengedésem a hivatalos személlyel történendő tárgyalás, valamint a BTK tanulmányozása, tehát a várakozás és kibontakozás kilátása mellett történt. Kijövetelem után a Rendőrség Vezérkarának beszámoltam. (...)

Másnap, tehát január 9-én reggel 8 óraker a rendőrség megbeszélésre behívott, tájékoztattak, hogy a tettesekhez a szüleiket küldték, hogy beszéljenek velük, próbáljanak rájuk hatni.

Gelencsér János rajza

A szülőket azonban durva hangon elutasították. Kidugtak egy cédulát, felsorolva alábbi követelésüket: Kapjanak szalámit, tejet, kiflit, cigarettát, vizet. Ők kijelentették, hogy velem hajlandók tárgyalni, s nekem az volt az ajánlatom, hogy ismét bemegyek hozzájuk minthogy szüleikkel nem álltak szóba, és különösen a BTK pontjaihoz fűződő megoldást igyekszem elősegíteni. Szokott ceremónia, bejutás, tájékozódás. A hangulat fagyos, a tegnapi időnkénti akasztófahumor játékoságnak nyoma sincs, mindenki nyomott kedélyű. A tettesek közlik, hogy már nem emlékszem pontosan hány évet, - de 100-nál több, talán 150 év várható börtönbüntetést számítottak ki a maguk számára a BTK alapján. Ui. ha emberölést nem is, de felsorolták, hogy a jelenlegi cselekménnyel összefüggő előzményképpen milyen bűncselekmények vannak: jogtalan eltulajdonítás, tiltott fegyverhasználat, hatósági közeg elleni erőszak, személyek fogva tartása. Tehát csak egyről lehet szó, hogy az országból kijussanak. Megkérdezték, hol vannak a követelt anyagok, melyre azt válaszoltam, hogy szívesen közvetitek, de semmiféle döntési jogom nincs, arról sem mit hozhatok ki, vagy be. Rövid időn belül kijöttem, s beszámoltam a kialakult Vezérkarnak arról, hogy a hangulat bent nyomott, az élelmiszer elfogyván, esetleg tartani lehet attól, hogy éhezési alacsony vércukros acidetikus állapotban, a tartósan feszült idegállapot, az álmatlanság, a szorongás együttes hatására bent összeütközések állhatnak elő a helyiségben, s ilyesminek a következményét előrelátni nem lehet, esetleg a fiúk fegyvert is használhatnak a lányokkal szemben, ezt nem tartom lehetetlennek. Olyan döntés született, hogy a közvetlen veszély elhárítására kaphatnak vizet, fejenként 1 kiflit, egy műanyag zacskó tejet, s némi cigarettát, de nem többet, nehogy azt a képzetet keltsük, hogy az özönvíz végéig berendezkedhetnek és a lakosság életének felkavarását ők fogják megszabni. Tehát 5. alkalommal is bementem hozzájuk: elégedetlenek voltak, keveselték fejenként az egy kiflit, - meg is tartották maguknak később - csaknem az egészet, mindössze 3-at adtak a lányoknak. A tejet szétosztották (később), s a cigarettát is.

Arra gondoltam, hogy ezen másfél nap alatt a teremben egy csoportpszichológiai jelenség állt elő. Ezek a fiúk ennyi lány szemelattára visszalépni nem fognak, szerepüket már fel nem adják, még ha valóban életükbe kerülne, akkor sem. A nagyobbik, Bandi eleve konokabb és erőivel viszonylag jól gazdálkodni tudó, kitartó, a látszat ezt mutatta. Mindkét fiú kérdésemre azt válaszolta, hogy jól aludtak, felváltva, Bandiról ezt részben fel is tételezhettem a viszonylagos nyugalom alapján. Laci energiapazarló szerepjátszása, feszültsége azonban arra utalt, hogy előbb-utóbb kimerül, összeomlik, ezt sokáig nem bírhatja, s hazudik, amikor azt mondja, hogy jól aludt, emellett azonban mégis szerepébe annyira beleélte magát, belejátszotta magát, hogy a lányok szemelattára Ő sohasem fogja gyengének mutatni magát, nem lép vissza, s a lányok kacagó sorfala közötti megadás és elvonulás jelen helyzetben elviselhetetlen rémképük lenne. Ez adta azt az ötletet, hogy ajánlatot tegyek a látszat férfiaságot megőrző elvonulási módra, természetesen anélkül, hogy a lányok hallanák. Megkértem Lacit, négy szemközt szeretnék vele beszélni, ha lehet. Halkan megkérdeztem, hogy belemennének-e egy tűszok nélküli elvonulásba innen, látszólag fegyveresen, a városon kívül útközben azonban fegyvereiket leadnák és természetesen ezt méltányolnák a hatóságok is. Megmenekülnének attól, hogy személyi bántódásuk lesz. Megértem, hogy a lányok szemelattára megadását nem bírnak elviselni, de hát erről a titkos megegyezésről senki nem tudna.

Mondtam, hogy ez csak az én, ebben a pillanatban eszembe jutott gondolatom, egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy az illetékeseknek ezt jogukban áll megoldásként elfogadni. Hozzá tettem, nem tudom mi lesz, de nagyon aggódom, mert az hogy ilyen sokáig nem tudnak illetékes szervek döntést közölni magukkal, arra utal, hogy törvényes akadályok vannak, legalább is én a maguk helyében erre következtetnék és ez nagyon nagy szerencsétlenséget jelenthet, ha nem keressük a kiutat. Értsék meg, hogy nem emberekkel, hanem törvényes keretekkel, nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi megállapodások kőfalaival állnak szemben. Én már ezt a helyzetet így látom, ekkor pedig ha ez a végső helyzet, ne pusztítsák el fiatal életüket, megismételtem, úgy, mintha nyilvánvalóan tank alá feküdnének.

Laci szó nélkül végighallgatott, elgondolkozott, visszament bátyjához, de az én szövegemnek a harmadát sem mondhatta el, már határozott és harsány hangon hangzott Bandi válasza, semmi ilyesmiről nem tárgyalunk, engedjenek ki, oszt kész, - valahogy ilyen módon. Válaszoltam, megértem, de szeretnék magával is beszélni, esetleg Laci nem mondott meg mindent, vagy pontosan úgy, ahogy ő neki elmondottam. Bandi is a sarokba jött, s lényegében az előzőeket megismételtem. Ő szokása szerint bólogatott, mintha helyeselné a mondotakat, de már ismertem, hogy ez részéről csak annyit fejez ki, hogy megértettem. Aztán egyszerűen közölte, hogy erről szó sem lehet. Én tovább erősködtem, hogy gondolkozzanak azért rajta, én még odakint ezt a megoldást fel sem vettem, velük előzőleg meg nem beszéltem, hátha ők némi módosítással, vagy biztosítékokkal kiegészítenék ezt, s megbeszélési alapot képezhetne. Ebben a pillanatban, Bandi különösen, szerencsétlen buta, konok ember benyomását tette rám, akiről mégsem tudtam teljesen elhinni, hogy nem lehetnek emberi vonásai is. Úgy éreztem, hogy vannak, de teljesen negatív előjellel ellátva: konoksága, szívóssága, jó irányban fejlesztve, bizonyos társadalmi beilleszkedési vonalon önmagukban véve értékesen is érvényesülhetnek volna. Határozottan megsajnáltam mindkettőjüket. Utólag a megszabadult lányok elmondásából tudtam meg, hogy a testvérekben, de főleg Bandiban kifejezetten szadisztikus, kínzási kedvvel járó keretlegényre jellemző, durva megnyilvánulások is bőven előfordultak.

Ezzel viszont egyáltalán nem hozható összhangba az, hogy 2 olyan filmről is mesélt a lányoknak, a címeiket nem tudom, az egyik Angela Davis ügyével kapcsolatban készült, amelyekben a pozitív hősök erkölcsileg kifogástalan jelleműek voltak és a film elmondásáról látható volt, hogy Bandi a pozitív hősökkel rokonszenvezett, az ő szempontjából mesélt. (Érzelmileg kettős szerepjátszás, súlyosan diszharmonikus személyiség.) Azzal jöttem ki tőlük, mintha szerepem tovább folytatódhatna. A lányok kórusban zengték, hogy ugye viszsza jövök, már úgy vártak reggel is. Rádiójukban az elem elfogyott. Megígértem, hogyha jöhetek hozok elemet és még ennivalót. Ekkor már megadott határidejű ultimátumról a fiúk elfeledkeztek. Jellemző, hogy a tejet nagy papírzsákban, a kiflit szép műanyag táskában vittem be, s mikor ideadták, mondták, hogy vissza sem fontos hozni, akár ott is hagyhatom. Ezúttal azonban már önuralomra tettem szert és nemcsak a kabátomat és kalapomat nem felejtettem ott, hanem a táskát sem.”

Etesi Deák László

Így lőttök ti

Hasaltatok
a megyeháztetőn,
mint az embervadászok.
Méla lesben várakoztatok,
míg összegyűlnek
a téren az ártatlanok.

A klónember

Jön a klónember.
Jön, jön - nem siet.
Látom a kezében
a lándzsát.
Lándzsával jön,
nem virággal.
Nem vitatkozik
a bibliával.

Hizsnyan Géza

Színházi körkép Európa közepéről

(Lengyel, német, cseh előadások)

Sokat és sokan írtak és beszéltek közép-európaiságról, közép-európai kultúráról, és sokan vonják kétségbe, hogy a közép-európai kultúra mint fogalom egyáltalán definiálható-e, létezik-e ilyen kulturális entitás. A terminológiai vitába semmiképpen nem szeretnék alámerülni. Tény azonban, hogy Közép-Európa földrajzi értelemben létezik, s aligha vitatható, hogy a közös múlt, a közelség, a kulturális kölcsönhatások következtében az itt élő népek és kultúrák sokmindenben jobban értik egymást, a művészetben több a rokonítható vonás, mint pl. az ún. nyugat-európai, vagy keleti kultúrákkal. „Színházjárásaim” során az utóbbi időben néhány olyan előadást láthattam, melyek jelentős művészi-esztétikai értéket képviselnek, ezen felül azonban érzek bennük valami közöset, egyfajta gondolati rokonságot, amit (lehet, hogy önkényesen) közép-európai szellemiségnek is nevezhetnék. Így van-e, és ha igen, átadható, megfogalmazható-e ez szavakban, nem tudom, de abban biztos vagyok, hogy ezekkel a művészi-szellemi értékekkel érdemes találkozni, megismerkedni, vagy legalább információt szerezni róluk. Cseh, német és lengyel színházak produkcióiról van szó, melyek, sajnos, igen ritkán jutnak el a magyar nézőkhöz, pedig sokszor nem csupán a másfajta stílus, de sokszor a gondolati közlendő is értékes lehetne számukra (is).

(Cseh világ/vég/színház) A cseh színházi életben folyik jelenleg talán a legerőteljesebb megújulási folyamat, itt kerültek leginkább előtérbe a fiatal rendezők, de itt dúl a legnagyobb vita is. Talán a változás gyorsaságának köszönhető, hogy hiányzik a higgadt reflexió, az egyes rendezőknek a kritikusok között is „szurkoló-” és „ellentábor” van, ezért alig van elfogulatlan, átgondolt, elemző kritika, amire pedig nagy szükség lenne. Ennek hiányában fordulhat elő, hogy egy kevésbé „sztárolt” rendező, egyértelműen magas színvonalú munkájának kisebb a visszhangja, mint egy-egy vitatható, de a figyelem középpontjába állított produkciónak. A külföldön talán kevésbé ismert, de a cseh színházi életben nagy viharokat

kavaró, az utóbbi években „berobbanó” fiatalok (*Peter Lébl, Vladimír Morávek, Jan Antonín Pitínský*) mellett talán kevesebb figyelem jut *Jan Nebeský*nek, aki most egy kitűnő *Beckett* rendezéssel igazolta, hogy jelenleg ő a cseh színház talán legkiforrottabb, leghatározottabb rendezőegyénisége. Nebesky, aki Hradec Králové és a prágai S.K. Neumann Színház mellett megjárta a nevezetes *Činoherní klub*-ot is, jelenleg a prágai *Komedia Színház* (Divadlo Komédie) rendezője. Itt vitte színre Beckett *A játszma vége* c. egyfelvonásosát, ami az évad egyik kiemelkedő eseményévé vált. Clov és Hamm még a beckett-i instrukciónál is nyilvánvalóbban súlyosan károsodott, „végüket járó” alakok, akikről szinte foszlik le a hús, az az érzésünk: már csak a kezükre-lábukra tekert kötszer „tartja össze” őket. Clov szaggatott, nehézkes mozgása nem csupán az alak „mozgásszerű” voltát, de pillanatnyi állapotváltozásait, érzéseit is kifejezi. Másként jár amikor egykedvűen teljesíti Hamm utasításait, másként, amikor éppen torkig van vele, megint másként, amikor - kihasználva Hamm vakságát - „elblicceli” azok teljesítését. *David Prachař* járása szinte tökéletes mozgástanulmány. Nem véletlen, hogy Prachař (1994-ben az évad legjobb alakításáért járó díjat kapta *Nebeský Hamlet* - rendezésében nyújtott alakításáért) egy interjújában arra a kérdésre: *Mi nélkülözhetetlen egy színésznél?* azt a választ adta, hogy „a testtel való alkotás képessége”. A színész valóban árnyalt kifejezőeszközként használja a testét, mozgással, ritmussal, gesztussal jellemez, fejez ki érzéseket, hangulatokat, gazdag, sokoldalú, izgalmas, non-verbális színházat teremtve. Ez persze nem azt jelenti, hogy az előadásban a szó szerepe a háttérbe szorul. Nem csupán azért, mert Hammnak gyakorlatilag csupán a szó, a hang marad, hanem azért is, mert Prachař a teste mellett a hangjával is virtuóz módon játszik. A Hammot alakító *Milos Mejzlik* a tolokocsiban ülve, teljes mozdulatlanságra kárhoztatva is méltó partnere tud lenne Prachařnak. A két színész nagyon széles skálán játssza a két ember kapcsolatát, a kilátástalanságot, a gyűlölet és ragaszkodás ambivalenciáját, a vég óhajtását és a még az emberhez méltatlan élet iránt is föl-föllobbanó vágyat. Nell és Nagg múltba révedő rezonőrök, akik érdekes módon fizikailag jobb állapotban vannak a főszereplőknél. A rendező nem is kukába, hanem egy kiemelhető padlóreszszel lezárt, a játéktér alatt elhelyezett üregbe teszi őket. A helyzet azonban annál kilátástalanebb, hiszen Clov és Hamm a fizikai megsemmisülés határán vannak, gyógyulásra, javulásra semmi reményük, Nell és Nagg viszont reménytelenül el vannak zárva, esélyük nekik sincs.

A cseh színházban az 1989-es rendszer- és a jelenleg zajló rendezői nemzedékváltás a szellemi arculat alapvető megváltozását eredményezte. Szinte teljesen eltűnt az 1989 előtt domináns politizáló színház, már a stíluskeresés, egy újfajta teatralitásra törekvés került a középpontba. Ezzel szemben Németországban minden társadalmi-politikai változás ellenére tematikailag nem történt igazán jelentős változás. A cseh színháznak a fennálló hatalommal szembeni politizálásával ellentétben ugyanis itt a politikai színház fő témái (legalább is az egykori NSZK-ban) a történelmi traumák, a fasiszta múlt okozta komplexusok voltak.

(Pszichiátria és politika, avagy a diktatúrák és a nemzeti komplexusok) *Frank Castorf*, számos nagy visszhangot, olykor botrányt is kiváltó előadás rendezője, a berlini *Volksbühne* igazgatója ezúttal is érzékeny témához, a német-orosz viszonyhoz szólt hozzá, szokásához híven erőteljes, mondhatnám provokatív hangnemben. *Vladimír Szorokin* drámája,

a *Nászút* tematikájából és szélsőséges alapötletéből következően önmagában is megosztaná közönségét. A német-országi Hassliebe, a gyűlölvé szeretés kérdését konkretizálja a szerző Mása Rubinstein, a moszkvai zsidó emigráns lány és Gunther von Nebelsdorf házasságában. Mása apjával Izraelbe emigrál, majd „átszeretkezi magát” csaknem egész Európán, hogy Németországban rátaláljon a gazdag Güntherre. Kapcsolatuk azonban szexuálisan nem tud kiteljesedni, Günther ugyanis szeretkezés helyett veretni akarja magát Másával. Günther végül megvallja, hogy büntudata van a zsidókkal szemben. apja ugyanis SS Oberführerként hírhedt zsidóüldöző volt. Másáról kiderül, hogy az ő anyja viszont a sztálinizmusnak volt nem kevésbé hírhedt alakja mint az NKDV vizsgálóbírója. Mása a Németországban élő volt orosz pszichiáterhez, Markhoz fordul, akiről kiderül, hogy itt nem tudja folytatni praxisát. Tőle kapunk egyfajta pszichopatológiai nemzetkarakterisztikát: „Az orosz skizofrének után a német neurotikusok, olyan ez, mint borscs után az osztriga.” „Sztálintól nem szabadulhatunk meg anélkül, hogy legalább esztétikailag ne ismételjük őt” - mondja ugyancsak a volt pszichiáter. Ennek jegyében kényszeríti Mása Günthert, hogy beöltözzön apja SS egyenruhájába, ő pedig anyja uniformisát veszi fel. Ezután végigutazzák egész Németországot északról dél felé, hogy Berchtesgadenben, ahol egykor Hitler nyári rezidenciája volt, végre szexuálisan is egymásra találjanak. Castorf szokásához híven most is alapos átalakítást végez a drámán. Szorokin eredetileg „antik dráma imitációt” írt kórusokkal, „sorsokkal”, melyet Castorf őt szereplős kamaradarabbá redukált. A hűzás azonban minden bizonnyal jót tett a műnek. Így sikerült létrehoznia egy sűrített, extatikus előadást, melyben már szó sincs sorsokról. Itt nemzeti komplexusok vannak, sokszor szélsőséges általánosítások, esztétikai, etikai és politikai provokáció. Az előadás a nézőteret körbevevő dobozzal megbontásával kezdődik (az előadás végére az egész falat lebontják). Mása, az említett skizofréniás színpadi ábrázolásaként, kettős alakban van jelen (Jeanette Spassowa és Carolin Mylord), Günther nylon harisnyanadrágban és egy rövid ballonkabátban jelenik meg. A közönséggel szemben egy jól ismert szocialista kultúrházi széksor áll, a végén ide ülnek majd ki a színészek, mintegy dialógusra. Kétoldalt az SS Oberführer és az NKDV bírónő hatalmas képe látható. A játéktér közepén álló heverőt építkezési blokkokból emelt fal veszi körül, itt történnek a szeretkezési kísérletek, Günther megverése, s a fal itt is leomlik, hogy Mása már a jól látható heverőn szeretkezhessen a pocakos Markkal. Ez a gusztustalan (unesztétikus) jelenet csakúgy a provokáció része, mint Günthernek az érzékenyebb nézői gyomrokat felbolydító halzabálása és vodkavedelése, vagy éppen a közönség megszólítása pl. a „*Fasiszta ön?*” jellegű kérdésekkel. Az előadás expresszív, extatikus, helyenként a színészek és nézők testi épségét is veszélyeztető. A hatás erőteljes, a nézőket erősen megosztja érzelmi, politikai és esztétikai szempontból egyaránt: közömbös talán senki nem marad. A múlttal, a történelemmel, az elkövetett bűnökkel nem könnyű szembenézni, azok kihatnak a jelenre és jövőre, az egyén lelki egészségére éppúgy mint a társadalom kollektív tudatára. Szorokin drámája aligha remekmű, a Volksbühne előadása azonban újabb jelentős produktuma a német történelmi-társadalmi komplexusokkal foglalkozó politikai színháznak.

(A filozófus magányossága) Lengyelországban az utóbbi évek legkiemelkedőbb rendezőgyénisége a krakkói *Krystian Lupa*. Ezúttal a *Teatr Polski* ideiglenes játszóhelyén, egy volt állomáson rendezte meg *Bernhard Immanuel Kant* c. - a szerző megjelölése szerint -

komédiáját. Lupa tehát hosszú idő után visszatért a drámához, előtte ugyanis már jó ideje prózai művek színpadi adaptációit vitte színpadra (Musil *A tulajdonságok nélküli emberéből*, Rilke prózai írásaiból, Bernhard *Kalkwerkjéből*, Broch *Az Alvajárókjának Esch, vagy az anarchia* c. részéből készültek legutóbbi előadásai). A drámától való elfordulását egyik nyilatkozatában azzal indokolta, hogy korunk fragmentálódó, értékvesztő, dadogó világában a próza sokoldalúbban ábrázolja az életet, a ma drámai konfliktusai nem a klasszikus dramaturgia által (el)ismert konfliktusok. Ebből a szempontból közelítve Lupa darabválasztását világos, hogy ezúttal is következetes önmagához. Bernhard műve ugyanis korántsem hagyományos dramaturgia szerint készült, nem hagyományos drámai mű. Különösen csalóka az író által megadott „komédia” műfaji megjelölés. Bernhard teljesen szabadon bánik az idővel csakúgy, mint a történelmi tényekkel. Immanuel Kantot a nagy filozófust Amerikába utaztatja, ráadásul a XX. század Amerikájába. A mű a hajón játszódik, Kant pedig egy környezetét terrorizáló emberroncs (a szó pszichikai és fizikai értelmében egyaránt). vagyis a dolog azért nem ennyire egyértelmű: csupán az a nyilvánvaló, hogy környezetével már képtelen az érdemi kommunikációra. Környezetének legtalányosabb alakja a felesége, akiről nem nagyon lehet tudni, kicsoda is valójában, s milyen kötelékek fűtték és tartották össze ezt a két embert. Az egyetlen élőlény, akit Kant komolyan vesz, akiért aggódik, s akit egyenrangú partnerként kezel: Friedrich, a papagáj. A többiek kisszerű, szürke, legfőljebb föltűnni vágyó alakok, Bernhard Kantjáról tehát nem tudni, szellemileg leépült-e, vagy egyszerűen föladata a környezetével történő értelmes kommunikáció reményét is. Bernhardnál mindenesetre a kikötőben a New York-i elmegyógyintézet orvosai és ápolói várják. Lupa a történeteket egy teljesen zárt térbe helyezi: a színpad és a nézőtér között átlátszó, túllszerű anyag feszül. Az előadás a Lupára jellemző lassú tempóban hömpölyög, minuciózus pontossággal kidolgozott, mikorealista jelenetek követik egymást, „emelkednek el” a realitástól, s állnak össze metafizikus egésszé. A rendezőre jellemző „látomások”, az irreális, transzcendens világ ezúttal a háttérben időnként elvonuló szoborcsoportokban jelenik meg. Ezeken keresztül történik meg az elvonatkoztatás, ez a realitástól történő elszakadás legerőteljesebb, legnyilvánvalóbb színpadi jele. Mindez azonban benne van a színészi játékban, az alakok sorsában, jelenlétében, viselkedésében. Mindenekelőtt a Kantot alakító *Wojciech Ziemiński* egyszínű briliánsan örület és normalitás, pszichózis és a meg nem értett, világgyűlölő zseni szándékosan provokatív, tudatos „környezetpukkasztása” között. *Krzyszława Dubielówna* (Kantné) alakítása is a kettősségre, a figura rejtélyességére épül. Mindvégig bizonytalanságban maradunk afelől, hogy itt egy, a híres férjet megadó beletörődéssel kíséző, annak „faxnijait” odaadóan teljesítő, egyszerű asszonyról, a férjét örületében is vállaló odaadó feleségről, vagy a filozófust a maga módján megértő, s őt a környező világgal szembeni „elutasító játékában” tudatosan támogató asszonyról van-e szó. Velük szemben a környezetet alkotó többi alak az üresség, a szellemi nincstelenség legkülönbözőbb változatait képviseli. A Steward szervilitásától a Milliomosnő „szófosó” mindenbebelepfázásán át a Kapitány és az Admirális egymással alig észrevehetően, de állandóan rivalizáló „egyenruhás öntudatáig”. Sonneschein műgyűjtőt már a jelmeze tökéletesen jellemzi: fehér szmokingja alatt fehér gyöngysor hivalkodik, ing azonban nincs rajta. Lupa, a rendező és színészei pontosan „hozzák” a Bernhard által annyira gyűlölt, üres polgári világot, a darabhoz képest azonban a

főszereplőt két jelenetben is végsőkéig hevülő, „robbanó” alaknak ábrázolják. A darab közepén zajló jelenetben, amikor, nem tudni, milyen indítástól Kant egyszer csak úgy dönt, hogy ő most előadást tart, nem csupán az ominózus mondat hangzik el az értelemről való beszéd lehetetlenségéről a nyílt tengeren („Kizárt dolog a nyílt tengeren az észről beszélni!”), hanem Kant szinte az örjögésig fajuló nagy kitörésének és összeomlásának is tanúi lehetünk, az előadás végén pedig nem az elmegyógyintézeti alkalmazottak érkeznek meg, hanem Kant újabb örjögő kitörése zajlik, s ez merevedik állóképpé: íme, kedves néző, itt a rejtély, fejtsd tovább, gondolkodj (ha tudsz)! Egyetlen megbotránkozató szó, provokatív szöveg és jelenetek nélkül Lupa mégis (Brenhardhoz méltón) provokál. Egyértelműnek látszó helyzetek árnyalásával, felületes szemlélő számára evidenciának tűnő dolgok megkérdőjelezésével gondolkodásra kényszerít, megkísérel kiközösíteni mindenbe beletörődő hétköznapi egykedvűségünkben.

(A nemzetiségi lét, a multikulturalitás előnyeiről – a Klimsza-jelenség) Színházi körutazásunk végén visszatérünk Csehországba, ill. a cseh-lengyel határon maradunk. A határ által kettéosztott városban, melynek 2/3-a a lengyel Czeszryn, 1/3-a pedig Český Těšín, 1990 óta egy fesztivál is zajlik *Színház a határon* néven, mely a szomszédos (cseh-szlovák-lengyel) színházkultúrák találkozásának fóruma. A Český Těšín-i Színház önmagában is a kultúrák találkozóhelye, hiszen két társulattal (cseh és lengyel) működik. Itt található az egyetlen, Lengyelország határain kívül működő hivatásos lengyel színház. A régió ráadásul multikulturális, mert a lengyelen és csehen kívül jelentős hatása volt itt a sziléziai német és zsidó kultúrának is. Ebből a multikulturális közegből merít a tesini lengyel társulat rendezője *Janusz Klimsza*, akinek neve nem csak Szlovákiában, de a cseh és lengyel színházi életben is elsősorban a fesztivál révén vált ismertté. Klimsza valóban a multikulturális létből, szintézis útján teremtette meg sajátos rendezői poetikáját. Munkája sokszor tematikusan is kötődik szűkebb régiójához: az 1994-es fesztivál nagydíját *Gustav Morcinek* sziléziai lengyel író önéletrajzi ihletésű prózájának a *Czarna Julka*-nak (Fekete Julka) színpadi adaptációja nyerte, melyet ő maga alkalmazott színpadra és rendezett. A Monarchia korát felidéző „látomásos” előadásában négy nyelven is beszéltek a színpadon (cseh, lengyel, német, jiddis). Tavaly amatőr társulattal vitt színre egy újabb prózai művet, az ugyancsak „multikulturális” területről (a lengyel, ukrán, litván határvidékről) származó, méltatlanul kevésbé ismert, kitűnő író, *Bruno Schulz Meteor* c. elbeszélésének színpadi adaptációját. Mint említettem, Klimsza a fesztivál révén ismert rendező lett. Az idén éppen ezért már a Bialska Biala-i színházban vendégként vihette színre *Kundera Jakab és gazdája* c. darabját. Az előadás sajátos értelmezését adta a műnek. Klimsza nem fogadta el a hagyományt, mely szerint Kundera vígjátéknak írta volna át *Diderot Jacques a fatalista* c. művét. Minden eddigi általam látott interpretációval ellentétben Klimsza színpadán a mű mint az ember szerepekbe zártságának drámája jelenik meg, mely a szerepek felcserélhetőségének vizsgálata során eljut a szerepekből történő „kilépés” lehetetlenségének felismeréséhez. Ez azért nem jelenti azt, hogy az előadás nélkülözne a humort. A humor azonban az iróniára épül, Klimsza az ironikus, groteszk és a mikrorealista játékot ötvözi.

Az előadás sokszor az emberi érzelmek, a lelki folyamatok metafizikai dimenzióinak és a köznapi apróságok földhözragadt banalitásának kontrasztjára épít. Ilyen jelenet pl. amikor a két férfi a költészetről vitatkozva, átszellemült ábrázattal réved a végtelenbe, majd egyszerre

mindketten szaglászni kezdenek, látványosan visszazökkennek a földi lét realitásába, ahol a szolgálólány egy étvágygerjesztően szervírozott sült kacsával érkezik. A parányi térbe helyezett játék (a közönség a színpadon, szinte a játék terében ül, a szereplők a szó szoros értelmében karnyújtásnyira vannak - a kacsasültből pl. meg is kínálják a közelben ülőket) legfőbb erőssége az intenzív színpadi jelenlét. Klimsza négyre csökkentette a szereplők számát, a lényeg számára az úr-szolga ill. az úrnő-szolgáló viszony vizsgálata. Így a háttérbe szorul a Kunderánál fontos szerepet játszó, „sokszereplős” erotika, a hangsúly a szerepcserék mellett az emberi reakciókra kerül. A színpadon szinte állandóan jelenlévő két nő folyamatosan „reagál” az eseményekre, amikor nem vesznek részt a cselekményben, „non-verbális kommentárokat” fűznek hozzá. Ebben elsősorban a szerepe szerint jóval passzívabb Agata (Magdalena Niec) jeleskedik. Az erotika természetesen megkerülhetetlen, s Klimsza nem is akarja megkerülni, az erotikus jelenetek azonban nagyon visszafogottak, a nyíltszíni szeretkezés jelenete például ízléses - mindezzel jelzi: számára ez, mint az emberi kapcsolatok egyik viszonylata fontos, része annak az emberi kapcsolat és viszonyrendszernek, melyet vizsgálni kíván, s melyen belül őt az emberi szerepek meghatározottsága érdekli elsősorban. Jakab és gazdája szerepcseréi mindig a felcserélhetőség lehetetlenségének felismeréséhez jutnak, s a szerepből kilépni igyekvő Jakab életével fizet kísérleteiért. Ehhez persze alaposan át kellett alakítani a darab befejezését. A rendező Justynát a halál szerepében lépteti fel: a zárójelenetben fekete ruhás, keménykalapos, fekete parókás becketti figura jelenik meg, aki a mindvégig a színen lévő hurkot Jakab nyakára teszi, s a kötél elvonszolja őt a proscéniumig, a közönség háta mögé. „Ez nem Kundera” mondták sokan, különösen cseh barátaim, akik megszokták a hazai, vígjátéki előadásokat. Ez valóban nem Kundera, ez elsősorban Klimsza. Azon, miért kellett a rendezőnek Kundera szövegét választani, lehet vitatkozni, az azonban aligha vonható kétségbe, hogy Bielska Bialaban gondolatgazdag, az emberi kapcsolatok mélyére ásó, a realizmust a groteszkkal ötvöző sajátos stílusú, a nonverbális kommunikációt helyenként a szóbeli közlések fölé helyező, szuggesztív légkörű előadás született, melyben külön ki kell emelni a kitűnő színészi teljesítményeket (Jakab - Jerzy Dziedzic, A gazdája - Grzegorz Sikora, Justyna - Barbara Gruzińska). Meggyőződésem, hogy Klimsza nevét érdemes megjegyezni. Sajátos stílusa jelentősen gazdagíthatja úgy a cseh mint a lengyel színházat.

Kis közép-európai körképemben igyekeztem hírt adni az utóbbi időszak néhány olyan színházi előadásáról, eseményéről, melyek magas művészi színvonaluk mellett hordoznak valami jellemzőt az adott kultúra, térség szellemiségéből. Olyan produkcióknak tartom ezeket, melyek megismerésre érdemesek, melyeket egy jobb korban, egy működő „kulturális csererendszer” esetén a magyar közönségnek is látnia kellene, amint látnia kellene a külföldnek (s nem csupán egy-egy fesztivál szűk körű és válogatott közönségének) az arra érdemes magyar produkciókat. Az ilyen megismerések közelíthetnek egymáshoz a térség népeit, ezek járulhatnak hozzá a szellemileg, kulturálisan változatos, de megértő és toleráns közös (Közép) Európa kialakulásához.

Baráthi Ottó

A területfejlesztés nem tabu, csak...

Akárhogy is vesszük, az elmúlt közel tíz év magyarországi eseményei azt mutatják - legalábbis a társadalmi és a gazdasági élet legfontosabb szféráiban -, hogy a korábbi szocialista (pártállami) modernizációs modelleket, vagy pontosabban az akkori korszerűsítési programokat, koncepciókat a rendszerváltás többségükben meghaladta: egyesek a feledés homályába merültek, mások meg újragondolásra, továbbfejlesztésre kerülnek. Szerintem ez előbbi a jobbik eset, annyiszor kiöntöttük már a fürdővízzel együtt a gyereket is. Szerencsére, nem így van ez a területfejlesztéssel és a hozzá kapcsolódó olyan szakterületekkel, mint a településpolitika, településfejlesztés, településrendezés stb.

A társadalmi élet e fontos területei - elsősorban a rendszerváltásnak köszönhetően, de a növekvő realizmus miatt is - jó ideje már nem csak a szakmai körök érdeklődésére tartanak számot. Az elmúlt években a legszélesebb közvélemény is fokozódó figyelemmel kísérte az egyes térségek (például a „gazdag” Észak-Dunántúl, illetve a „szegény” Kelet-Magyarország) helyzetének alakulását, a különböző régiók (a munkanélküliség sújtotta borsodi, szabolcsi térség stb.) sorsát, vagy egy-egy, valamilyen szempontból az érdeklődés homlokterébe került település (mint Szekszárd vagy Székesfehérvár) problémáját, de sorolhatnám a példákat vég nélkül.

Kérdések, kételyek A rendszerváltás után lassan önmagukra találó, öntudatukra ébredő önkormányzatoknak, és a helyét ugyan még nem igazán találó, de hangját már mind többször hallható civil társadalomnak is köszönhetően a lokális problémák - így a településsel kapcsolatos kérdések - mindinkább a helyi politizálás középpontjába kerülnek.

Mint többen szeretnének részt venni a településpolitika alakításában, lakóterületük fejlesztésében, rendezésében, beleszólni a helyi kérdések megoldásába, szóval saját sorsuk

Előzmény: dr. Bánlaky Pál vitaindítója, Palócföld, 1997/IV.

formálásába. Az egy más kérdés, hogy esetenként még nagyon is *latens* ez a szándék, különösen így van ez Nógrádban, ahol talán még az átlagosnál is halkabb a közösség hangja, persze nem elégedettebb, csak csendesebb a civil szféra, ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy az e tájon élő embert nem érdeklik a lakóhelyével összefüggő kérdések, események.

Bizonyára mindezt is foglalkoztatja - meg hát, persze habitusából és eddigi munkásságából egyenesen következően - most ez a kérdés szélesebb kitekintésben is, a megye viszonylatában *Bánlaky Pált*, aki *Terület-/társég-/fejlesztés Nógrádban* című vitaindítójában (Palócföld, 1997. IV.) hozzászólásra invitál vagy inkább készlet. A szerző könnyed stílusban, szinte észrevétlenül vezeti be olvasóját mondanivalójának sűrűjébe. Valóságos „*captatio benevolentiae*” bravúros bevezetője, amellyel megnyeri magának az embert s kedvet csinál a téma tanulmányozásához, a vélemény-nyilvánításhoz. *Felvetései* problémáérzékenyek, kérdései jogosak és világosak, kételyei kétségbevonhatatlanok, „nyilvános okoskodásra”, együttgondolkodásra késztetők, az ember úgy érzi ki sem vonhatja magát.

Így éreztem jómagam is, mintegy megszólítatva, nyilván nem elsősorban mint szakember, de mint Nógrád székhelyén, legnagyobb városában élő polgár, aki természetszerűen érdeklődést tanúsít szűkebb - és tágabb - lakókörnyezete történései iránt. Aki mint szuverén személy/iség/ kifejtí a témával kapcsolatos véleményét, vállalva akár a tévedését is, és akinek ráadásul még öröme is szolgál, hogy együttgondolkodhat a vitaindítóval és a várhatóan kibontakozó eszmecsereben résztvevőkkel, még ha nézeteik nem is lesznek esetleg mindenben azonosak.

A fenntartható településfejlesztés A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi törvény az alapfogalmak között definiálja többek között a területfejlesztés és a társég fogalmát, mindkettőt rendkívül leegyszerűsítve, leszűkítí értelemben használva. Nem így Bánlaky, aki röpiratában kiterjesztíen értelmezi a terület-/társég-/fejlesztés fogalmát és rendkívül plasztikusan és sokoldalúan közelítí, magyarázza is azt - nota bene! - mintegy „emészthetívé” teszi még a laikus számára is, és - komplexitása mellett - az igazi érdeme a definíciónak: a közfogyaszthatósága. Azt mondja többek között a szerző, hogy a társégfejlesztés egy „emberibb, élhetőbb világ teremtése magunknak, magunk körül”.

Nagyon tetszik nekem ez a gondolat is, mert ez már szerintem nem egyszerűen a településfejlesztésről szól, de többről: a fenntartható településfejlesztésről - legalábbis az én olvasatomban. Ezzel szeretnék röviden hozzájárulni a definícív további kiterjesztéséhez és értelmezéséhez. Tehát: magát a fenntartható fejlődést úgy kell tekintenünk, mint a társadalmi, gazdasági (technikai) kapcsolatok átalakításának folyamatát, olyan fejlődés megvalósítását, amely mellett a természeti és emberi környezet a jövív generációi számára megőrizhető. Mindez - többek között - felöleli a természeti erőforrások fenntartható használatát, a genetikai sokféleség megőrzését, az emberi egészség, biztonság védelmét, a polgár komfortérzetének, „jól-létének” /B. P./ megteremtését.

No, már most, ha én polgármester (közgyűlés, képviselíttestület stb.) lennék, csak a fenti szellemben hoznék döntést a településemre, a településfejlesztésre, településrendezésre, meg bármi másra, és ebben az esetben máris megvalósítánám a fenntartható településfejlesztést. Mondok egy-két példát is: nem ott és úgy építenék járdát, hogy közben élív fákat kelljen kivágni és elpusztítani, nem úgy jelölném ki a szemétlerakóhelyet, hogy fertőzze lakóhelyemet, de

terveznék több zöldterületet, rendben tartanám falumat-városomat, akár még több közterület-felügyelőt is alkalmaznék.

No, de nem sorolom tovább ezeket a triviális „ötleteimet”, ellenben elmondom - nem csak kritizálni tudom én a városvezetést -, hogy Salgótarján Megyei Jogú Város vezetése jó irányban halad a fenntartható településfejlesztés és településrendezés felé vezető úton. Külső szakértőkkel véleményeztetik, egyeztetik rendelet-tervezeteiket, bevonják a döntés-előkészítésbe mindazokat a szerveket, amelyek adott területen kompetensek lehetnek. Így volt ez - hogy példával is alátámasszam mondanivalómat utólag is - a városrendezési terv jóváhagyásáról, illetve a környezetvédelmi programról szóló rendelet-tervezetek esetében, amikor azokat véleményezésre megküldték - nyilván többek mellett - az OKO Salgó Környezetvédelmi Egyesületnek is. Bárha minden önkormányzat így tenne már a maga területén!

Törvény már van - koncepció készülöben Ha már belekotnyeleskedtem a területfejlesztésbe, úgy tisztességes, ha igyekszem tárgyilagos lenni és észreveszem azt is, ami jó, ami elismerésre méltó ezen a területen. Ez pedig nem más, mint maga a - korábban már hivatkozott - területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, amely lassan két éve már, hogy hatályba lépett. Legnagyobb érdeme, hogy „vele” először került sor a magyar jogrendben a területfejlesztés és területrendezés egységes és legmagasabb szintű szabályozására, minthogy sem a hajdani kapitalista magyar gazdaság, sem az azt követő jó negyven éves tervgazdaság nem szült ilyen természetű (szabályzást) törvényt.

A törvény elengedhetetlenül szükséges volt már a korszerű döntéshozatali rendszer megteremtéséhez éppúgy, mint az Európai Unióhoz való csatlakozás feltételeként fennálló jogharmonizációhoz. A tervgazdaság időszakában a területfejlesztési döntések tabuként kezeltettek, ezt most a törvény feloldotta. Sok jót el lehetne még mondani a törvényről, pl. hogy felhívja a figyelmet az általam éppen előbb említett környezetgazdálkodás fontosságára, vagy arra, hogy meghatározza a problémafelmerülés lehetséges szintjeit (országos, regionális, megyei, kistérségi, települési) és az ehhez szükséges intézményrendszert, vagy hogy elrendeli a területfejlesztési tanácsok létrehozását és a területfejlesztési koncepciók kidolgozását.

No, hát ez utóbbival már van egy kis bajom: mindmáig nem készültek el, holott az országos koncepció első határideje régen lejárt.

Az egészben az a legszebb, hogy az országos koncepcióra épül a megyei, és mindezek alapján készülnének a rendezési tervek, no, hát, való igaz, Isten malmai lassan örölnek. (Ilyenkor egy kicsit mindig szomorú, meg bosszús is leszek: bezzeg, ha az állampolgár késik a TB és az APEH felé, rögtön megbüntetik. Az előbb említett határidőmulasztásokért kit büntetnek meg?)

A megyei területfejlesztési tanács - amely szerencsére időben megalakult, illetve a megyei közgyűlés már véleményezte az országos területfejlesztési koncepciót, állítólag nem tetszett nekik, mert az több szempontból is hátrányos helyzetbe hozza a megyét. (Lehet még hátrányosabba is hozni?) Azt mondják, hogy a tervezet mereven elkötelezi magát a régiók létrehozása mellett. S ami a legrosszabb, azt mondják - ez tényleg katasztrofális lenne - Nógrád megyét az észak-magyar régióhoz tervezik csatolni. Ha („és amennyiben”) ez igaz, akkor

bizony a hön áhitott Nyugat helyett méginkább Keletre kerülünk, egy önmagában is súlyos válsággal küzdő térség periferiájára. Mondhatom szép kilátások.

Szóval a területfejlesztés többé már nem tabu, törvény már van, csak a végrehajtás várat magára.

Bántó, bénító „vidékiség” Nem, nem az előzőekben megfogalmazott, „eljátszott” szerepünkre gondolok, bár lehet, hogy az is ide tartozik, ám amit most mondani szeretnék az más egy kicsit. A dolgozat szerzőjének kételye, hogy vajon a fejlesztési programokban érvényesült-e a komplexitás követelménye, a fejlesztések - ha egyáltalán voltak - kellően összehangoltak-e? stb. - jogosak és megalapozottak. Neki a benyomásai lehangolóak ez ügyben, nekem meg a tapasztalataim.

Csak egy példát mondok nevek és összegek nélkül, mert hogy úgy mondjam, pontosak az információim, de „belterjesek”. Szóval az elmúlt években több úgynevezett kistérségi gazdaságfejlesztési program is készült, pl. az alapítványoktól pályázatokon elnyert több milliós forintos „támogatások”-ból. A nyertesek, nevezzük őket rendszergazdáknak, a programkészítést alvállalkozóknak adták ki, mindegyik másnak, nyilván az érdekeltségi körükbe tartozóknak, amelyek közül több megyén kívüli is volt. A programkészítők tehát nem ismerték sem a megyét, sem a kistérséget, sem egymást. Miért keresték volna a másikat? Nem volt ez követelmény sem velük szemben, sem a pályázat nyerteseivel, tehát az előbbieket megbízóival szemben sem, ráadásul időben sem volt szinkronitás közöttük. A vállalkozók letették a programokat - amit becsülettel elkészítettek - az asztalra, felvették a nekik járó nem kis pénzeket és sok szerencsét kívántak. Arról nem szól a fáma, hogyan és mi valósult meg a programokból. (Jómagam pontosan tudom, de nem írom le.) Hát így megy a komplex térségfejlesztés - nem csak - Nógrádban, széles e honban.

Egyébiránt lehet, hogy akkor sem került volna sor az egyeztetésekre, ha ez előírás lett volna. Mintha valahogy nem lenne ez sikk ebben a megyében, valahogy nem szeretünk együttműködni. Már az előbbiekből is kiderült, hogy hiányzik a térségi szemlélet, bizony úgy, ahogy írja Bánlaky Pál: hiányzik ez a városok és a „vidékük”, a vonzáskörzetükbe tartozó falvak vezetőiből egyaránt. Igen, a „tisztességes summák” kevésbé hatékony felhasználásának egyik oka bizonyosan az együttműködési készség hiánya.

Közel húsz éven keresztül gyakran volt módom „megtapasztalni” és a gyakorlatban - különböző beosztásaimban - megélni, hogy a saját településre, a szűkebb környezet (no meg „sajátmaga”) érdekeire „figyelő” kisszerűség, a néha félelmetesen árulkodó féltékenység, a kíméletlenül irritáló irigység - amely kitapinthatóan jelen volt mondjuk egy-egy „tervtárgyaláson” - mennyire sajátja volt a korabeli városi és nagyközségi tisztségviselők egész habitusának és mentalitásának. (Természetesen senkit nem szeretnék utólag sem megbántani, hozzá is teszem: tisztelet a kivételnek.) Mindez számos esetben gátja volt a térségi szemléletnek, a térségben történő gondolkodásnak. Hogy ennek mi lehet az oka? Nem más, mint, amit éppen Bánlaky Pál tárt fel - empirikus kutatásai során - *A vidékség tünetei* című tanulmánykötetében (Békéscsaba, 1989.) s. amit ő a „vidékiség” magatartásmodelljének nevez. Átveszek tőle néhány gondolatot, mert tanulságos, mert idevág és mert remélem sokan magukra ismernek. Lényegére rövidítve az alábbiakról van szó.

Két alapmotívum létezik. Az egyik: kerülni a konfliktusokat, pontosan végrehajtani a főnök utasításait, nem kilógni a sorból. Az én olvasatomban: ez a „középszerűség”, vagy „kisszerűség”, a „ne szólj szám, nem fáj fejem” magatartás. „semmit nem kell csinálni, amit nem mondanak, abból nem lehet baj” típus. A másik: helyezkedni, kapcsolatokat keresni, azokat előnyökké változtatni. Azzal kell jóban lenni, aki „számít”. Az ezeken a motívumokon alapuló szemléletmód, mentalitás fő jellemzői a bezártság és a lezártág, a saját településre, érdekekre figyelő kisszerűség, s az ebből szükségképpen következő konzervativizmus és feltétlen tekintélytisztelet. Mindez a városban kialakult emberi társadalmi viszonyok, viszonyrendszerek abszolút, feltétlen elfogadását jelenti. (I.m.: 6.o.) Ugye milyen érdekes? Csoda-e, ha „vidéki”-nek titulálnak bennünket, csoda-e, ha képtelenek vagyunk a kreatív együttműködésre, csoda-e, ha nincs bennünk vállalkozókészség, kevés az új iránti fogékony-ság? Csoda az, hogy még így is vagyunk, még egyáltalán ilyen színvonalon is élünk. Talán meg kellene változtatni mentalitásunkat, szemlélet- és gondolkodásmódunkat. Mert ez a „vidékiség” beszűkít, visszahúz, mert ez az értékrend korszerűtlen és tarthatatlan.

Nyilvánosság és kontroll Az előzőekben már utaltam arra, hogy szegről-végről jelentős fejlesztési források (központi támogatások, pályázati pénzek, visszatérítendő támogatások és vissza nem térítendő „adományok”, különböző hitelek, egyéb források) állnak rendelkezésre a megyében (is) a szélesebb értelemben vett fejlesztési célokra. Így hall az ember - itt-ott, jártában keltében - arról, hogy ilyen meg olyan nagyságrendű összeget, igencsak „tisztességes summát” kaptak a városok meg különböző szervezetek, egyének a Környezet és Természetvédelmi Minisztériumtól, a megyei Területfejlesztési Tanácstól, a megyei Munkaügyi Tanácstól. Beszélnek az Országos Foglalkoztatási Alap (OFA) pályázatairól, PHARE programokról stb.

Röpködnek a milliók, az egyszerű polgár csak kapkodja a fejét, sokszor nem is akar hinni a fülének. Ettől már csak az zavaróbb számára, hogy semmit nem tud pontosan. Pedig azt is hallja, mert a sértettek panaszkodnak ám nyakra-főre, hogy egyes pénzek nem a legjobb helyre kerültek, nem oda ítélték, ahová kellett volna, nem annak, aki leginkább megfelelt a pályázati kiírásoknak. A vállalkozók szidják a Vállalkozásfejlesztési Központot, meg a Regionális Fejlesztési Kft-t (meg persze minden más szervezetet) akitől nem kaptak hitelt, meg egyéb támogatást. De morognak a Munkaügyi Központra is, mert az meg állítólag visszaköveteli tőlük - bírósági úton - a nyújtott kölcsönt, pedig ők - mármint a vállalkozók - mindent elkövettek a vállalkozás, beruházás stb. megvalósításáért, de hát ezt nem tudták, azt nem tudták, mert nem mondták nekik stb. - szóval értik...

Értik, kérdem én? Mert én, magam látok bizonyos problémákat a fentiekben csak hevenyészve összerakott tapasztalataim alapján. Ezt úgy tudnám összegezni, hogy ezen a területen is meglehetősen kesze-kusza a helyzet. Úgy tűnik, hiányzik a szükséges tájékoztatás, esetenként a kontroll és a nyilvánosság.

Olyanfajta tájékoztatásra gondolok, amelyből világosan kitűnik, hogy az egyes szervezetek milyen pénzeket, milyen alapon, milyen szempontok szerint ki/k/nek juttattak, milyen célra, milyen feltételek mellett? Nem sorolom tovább, tehát valami ilyesmi információra lenne szükség, leginkább azért, hogy tudja az állampolgár a döntések okait, hátterét. Hogy ne

pusmogjanak az emberek korrupcióról, hogy tudják, hogy a különböző szervezetek milyen kontroll mellett (alatt) dolgozzanak, mert így azt mondják, egyik-másik „pénzgyár” saját feje után, kénye-kedvére osztogat milliókat, jelöl és nevez ki új igazgatókat stb. Nem lenne érdemes elejét venni ezeknek a találgatásoknak? Hát, a területfejlesztés már nem tabu - hiszen ott a törvény, amely eligazít -, csak a megvalósításhoz vezető út van még tele ezernyi titokkal.

Merre Nógrád? A dolgozatban feltett kérdés talán soha nem volt annyira aktuális mint éppen mostanában, hiszen úgy tűnik az embernek, hogy Nógrád - ha már nem is csúszik visszafelé - egy helyben topog, mondják, a vezetők csak totojáznak, nem tudják mit tegyenek, kapkodnak, nincs határozott egységes fejlesztési koncepció, így nem lehet, persze, hogy nem tudunk elindulni felfelé. Jól látja a szociológus: a beruházások egyediek, nincs hova beilleszteni őket. (Én meg persze azt mondom: egyenlőre nem baj, legalább ezekből lenne több és hatékonyabb.) A már említett területfejlesztési koncepció késik, most már nem is csak a megyében, máshol is, persze, hiszen - mint szó volt róla - nincs még országos sem. (Ezért gondolom újra csak azt, hogy a koncepció elkészültéig bárcsak kinőne a földből néhány „kordinálatlan” nagyberuházás!)

Ha konkrétan kellene válaszolnom a „Merre Nógrád?” kérdésre, jómagam - ha vicces kedvemben lennék - azt mondanám, hogy Északra, Szlovákiába is masírozhatnánk - no félre ne értsék! -, de minek? Persze, semmi bajom szomszédainkkal, csak nem hiszem, hogy a megye határmenti helyzete lenne a megye „nagy lehetősége”, tudniillik ez a határ még mindig „az” a határ, szóval ez a határ még mindig északi határ és nem nyugati, bár ahogy magunkat, „vidékiségünket” ismerem, talán még ott - mondjuk Vas megye helyében - sem találnánk fel magunkat. Egyébként is emlékszem: a 70-es években volt már intenzív együttműködésünk a szomszédos szlovákiai megyékkel, a fiatalabbak el sem fogják hinni: munkaerő-kooperációs egyezmények keretében - krónikus munkaerőhiányunk kompenzálására - szlovák munkásokat „importáltunk”, ugyanakkor kisebb számban nógrádi szakmunkások dolgoztak a „kinti” építőiparban. Nos, belátható, valami hasonló munkaerő-kooperációban csak akkor lenne ráció, ha most munkaerőt tudnánk „exportálni”, s ezzel esetleg némiképp csökkenthetnénk a munkanélküliség gondjait. Aztán kísérletek történtek az időtájt a kishatármenti árucsereforgalomra is, ez azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Más országokkal való kapcsolatok közül meg kell még említeni az NDK-Magyarország közötti - Munkaügyi Minisztérium által vezényelt - munkarökooperációt, amely hosszú időn keresztül eredményesen működött, sok ezer magyar fiatal, köztük sok száz nógrádi dolgozott az NDK-ban, tanult szakmát és nyelvet is. Ezzel együtt is azt gondolom, hogy ma már nem lehet „alapjában” az ilyen és hasonló kapcsolatokra „bázírozni”, pontosabban lehet, csak nem érdemes.

Forog az idegen Abban mindenki egyetért, hogy Nógrád turisztikai szempontból az átlagosnál is kedvezőbb adottságokkal rendelkezik: természeti-táji környezete, történelmi kultúrája, folklórja, védett természeti értékei, világöröksége, műemlékei, múzeumai és egyéb vonzó és színes látnivalói megannyi bizonyítéka annak, hogy Nógrád sok tekintetben predesztinált arra, hogy idegenforgalma az eddiginél jobban, nagyobb mértékben járuljon hozzá a megye egész gazdaságának fejlődéséhez. A dolog mégsem így áll, a hiba valahol máshol lehet.

Az köztudomású, hogy az idegenforgalomhoz szálláshelyekre, jó színvonalú ellátásra - gyorsbüfékre, panziókra, éttermekre stb. - is szükség van, amelyek többféle igényt is ki tudnak elégíteni. A megyében ugyan adottak a több napos itt tartózkodás feltételei, a nyugodt pihenés lehetőségei, ugyanakkor viszonylag alacsony a nálunk legmagasabb kategóriájú három csillagos szállodák részaránya. Erre persze azt is mondhatnánk, nincs is többre igény, mivel az utóbbi időkben drasztikusan csökkent a külföldi vendégek száma, a nyugati relációból érkezőké pedig elenyészően csekély, nincs túlkereslet a komfortosabb szálláshelyekre. Igenám, de azt viszont szem előtt kellene tartani, hogy a vendégforgalom 1995 óta lassan ismét fokozatosan növekszik, s várható az igényesség ezzel párhuzamos mérsékelt növekedése is. Összességében mégis az mondható, hogy a vendégfogadás feltételei szállásoldalról is biztosítottak.

Hát akkor, mit lehet még tenni? A Nógrád Tourist Kft. két éves tevékenysége már sejtet valamit, az ügyvezető igazgató szerint stabilizálták és megalapozták az idegenforgalmi piacot elfoglalt helyüket. Reméljük, hogy ez rövidesen a turizmus minden mutatójában kifejezésre jut. Valószínű, hogy további sziszifuszi munkára, mindenekelőtt eredményes marketing, propaganda és információs tevékenységre van szükség a turizmus fellendítéséhez. (Ebből a szempontból sokan baklövésnek tartják a pásztói iroda bezárását, mondván nem felszámolni, de fejleszteni kellett volna az ottani marketing munkák. Lehet benne valami.)

S természetesen kellenek jó programok. Az igaz, hogy a palócföldi kultúrát bemutató eseményekre - amit évről-évre rendszeresen megrendeznek - már nem nehéz közönséget csalogatni, de sok ilyen és hasonlóan vonzó programra - művészeti, kulturális, sport eseményre lenne szükség. Sokan keresik a nyugodt, kies környezetben lévő szálláshelyeket, ezért kellene sokkal nagyobb odafigyelés a falusi turizmus támogatására, felkarolására. És bizonyára sok minden más kellene még ahhoz, hogy az idegen ne csak forogjon itt a nógrádi tájakon, de jól is érezze magát és vissza is térjen.

Hogyan tovább Nógrád? Ez a kérdés legalább annyira jogos mint a többi, csak sokkal húsbavágóbb. Sajnos még a jelenlegi helyzet megítélésében sem egységesek a vélemények, nemhogy a jövő irányába vezető út kijelölésében. Egyesek szerint a megye túl van a mélyponton és lassan megindul felfelé - remélhetőleg nekik van igazuk -, ezt tanúsítják a legfrissebb statisztikai adatok is. Az ipari és az építőipari teljesítmények 1997-ben - előzetes információk szerint - már erőteljesebben, érzékelhetően emelkednek. A mezőgazdaságban a növénytermesztés kedvező eredményeket produkál, az állattenyésztés még nem jutott túl a holtpontra, az állatállomány még mindig csökken. Remélhetően élénkül a beruházási tevékenység is, a lakásépítés pedig újra nekilendülni látszik. Ugyanakkor - és sok szakember ezt tragikusnak tartja a jövőt illetően is - kifejezetten aggasztó jó néhány önkormányzat és sok fontos intézmény gazdasági-pénzügyi helyzete és a jövőbeli kilátások sem rózsásak.

A jövőt, a kibontakozást legtöbben a vállalkozások élénkítésében látják, a pesszimisták rögtön kontrázzák ezt azzal, hogy a megye változatlanul nem vonzó a külföldi tőke számára, e nélkül pedig egyszerűen nem lehet dinamizálni a gazdaságot, hát ebben is van valami igazság. Mondják, számos intézmény, szervezet támogatja a megyében a vállalkozásokat, csak éppen az állam nem teremti meg azt a közzgazdasági feltételrendszert, amelyben a vállalkozások talpon tudnának maradni, és fejlődőképesek lehetnének.

A hogyan továbbot illetően egy valamiben azért már megegyezni látszanak a megye vezető szakemberei, hatalmi potentátjai, és Nógrád megyében ez is nagy dolog. Nevezetesen: abban egyetértenek, hogy az álmodozások kora lejárt, széleskörű összefogásra, a „vidékiség” levetkőzésére, piacképes ötletre és azok megvalósításáért való lobbizásra, mindenoldalú együttműködésre van szükség. Példamutató lehet e tekintetben Salgótarján polgármestere és a megyei kereskedelmi kamara elnöke között az elmúlt évben aláírt együttműködési megállapodás. Hasonló „szerződés” létezik a megyei közgyűlés és a megyei jogú város közgyűlése között, amelyet a közeljövőben fognak kiértékelni, remélhetően lesz mit érdemben megtárgyalni. Az egész megye gazdaságának fejlődésében meghatározó lehet az adottságokra és reális lehetőségekre alapozó, a megyék közötti kapcsolatokra is építő, a nemzetközi kooperáció előnyeit is figyelembevevő területfejlesztési koncepció, amely azonban még várat magára. Csak remélhetjük, hogy nem sokáig.

Cene gál István festménye

Somogyi Magda

A tűznek fénye

*„Az ember a lehelethez hasonló,
napjai, mint a futó árnyék.”*

A halottak emlékezete c. imából.

Hogy pontosan mikor történt? Talán tévedek a dátumban, mert a szabadulásom napja 1945. május 4... Igen... 1944. május 8-ra kaptam a behívót, tehát hatodikán utaztam Szécsénybe. Már hetekkel előtte összekészítettem a szükséges holmit, hátizsákba raktam, ott volt velem a Garai utcai pesti lakásban. Most azon töprengtem, hogy utazhatnék haza, elköszönni a családomtól, milyen ürüggyel ülhetnék vonatra. Az jutott eszembe, felhasználom a behívót, ezzel legalizálom az utazást. Emlékszel, ugye, az idő tájt zsidó nem szállhatott fel villamosra, vonatra, semmiféle járműre.

Rohantam a Keletibe, a bejáratnál örökös rendőr látta a felöltömre varrt sárga csillagot, de amikor felmutattam a behívót, minden további nélkül beengedett.¹

A pénztárnál kigyózó sort sem kellett végigállnom, a „behívó” szóra azonnal utat nyitottak. Kértem egy harmadosztályú jegyet Szécsénybe. Felültem a vonatra.

A sorozatos igazoltatást azzal kerültem el, hogy csak a felöltömön volt sárga csillag.² Fonákjára hajtván akasztottam fel, eltakarva az áruló jelet, ha mégis számon kérik, meg tudom mutatni.

Balassagyarmat előtt pár állomással felszállt egy fiatalember, katona vagy levente egyenruhában - nem emlékszem pontosan - arra sem, szakaszvezető vagy tizedes volt-e, talán őrmester... nem tudom. Körülnézett, odalépett hozzám.

- Szervusz.

- Szervusz. - Nem tudtam, ki az.

- Nem ismersz meg?

- Nem.

- Dehogy nem, hiszen együtt jártunk polgáriba, egy ideig „leventébe” is.³

Kiderült, hogy valahonnan ismer. Nagyon ideges lettem, amikor mellém ült, mert féltem az igazoltatástól. Csendőrök jártak a vonaton, mindenki előszedte a hivatalos papírjait. Elhatároztam, mielőtt odaérnek, egy fülkével odébb állok, valami módon megpróbálom kikerülni őket.

Persze az útitársamnak sem mondhatom: - Ne haragudj, most megyek, mert jönnek a csendőrök.

Nyílt az ajtó, a mi fülkékre került a sor. Természetesen ülve maradtam és nyugalmat színélve, gondtalanul cseverésztünk tovább. A hozzánk lépő, alacsonyabb rendfokozatú csendőr tisztelgett és szabályosan jelentette: „Igazoltatás folyik.”

- Mi ketten együtt vagyunk - így a társam. Ezzel el volt intézve.

Megúsztam a végzetes bajt. Nem kellett fölfednem kilétemet. A csendőr tisztelgett és tovább lépett.

A jótévőm ismert, a nevemen szólított, nem kérdezte, hol a sárga csillag, miért nem vonultam be, csak azt:

- Szécsénybe tartasz, Laci?

- Igen - feleltem -, meglátogatom a hozzátartozóimat.

Még Balassagyarmat előtt leszállt a vonatról.

Nem kérdezett semmi kínosat, holott tudta, hogy zsidó vagyok. Láta a csendőr közeledésekor a homlokomon gyöngyöző, egyre jobban gyülemelő veritéket, amint végigcsorgott az arcomon, de nem mertem letörölni, nehogy felhívjam rá a figyelmet. Láta, mennyire feszengek, a szemem is elárulta a félelmemet.

- Sok szerencsét! - így köszönt el.

Este 8-1/2 9 felé, szürkületkor gördült be a szerelvény Gyarmatra. Sajnos lekéstük a csatlakozást. Szécsénybe már csak másnap indult vonat. Addig semmiképpen nem várhattam, mert két nap múlva reggel 8-kor a jászberényi laktanyában kellett jelentkeznem.

Mások is akartak Szécsény felé utazni, ki Órhalomba, ki Hugyagra, hát kérdeztük egymást:

- Maga hová tart?

- És maga?

- Én Szécsénybe.

- Mehetünk együtt, úgy gyorsabban fogy az út.

Hirtelen eleredt az eső. Felvettem a felöltőmet, de hiába igyekeztem elfordulni, takarni, aki odanézett, látta a virító sárga csillagot. Ügyet sem vetettek rá. Tán öten indultunk útnak, a többség határozta meg az irányt, ki-ki a községénél elköszönt, én egymagam értem Szécsénybe, de nem a vásártér felől, amerre szerettem volna, hanem a vasútállomásnál kötöttem ki. Tudod, ahol leeresztik a sorompót. Egész éjjel esett, úgy éjfél körül járt, koromsötétben baktattam át a hídon, végig a főúton. Már majdnem hazaértem, 20-30 méterre lehettem a kaputól, amikor zseblámpával rám világítottak. Megtorpantam. Csendőrzár állta utamat.

-Mit keresel itt? Hová mész?

- Behívót kaptam. A kötelező felszerelés itthon van a szüleimnél, ezért kellett eljönnöm.

Rövid tanakodás után úgy döntöttek: bevisznek az őrre. Ott felköltötték a parancsnokot, az kihallgatott. Elmondtam az ismert szöveget, azt is hozzáfűzve: a pesti kerületi

rendőrörsön kértem utazási engedélyt, de felvilágosítottak: a behívóparancs egyben engedély és igazolás. A parancsnok egy ideig kötözködött, mondván, csak külön engedéllyel szabad, mire én:

- A Keleti pályaudvaron minden tizedik lépésnél rendőr vagy katona igazoltatott, valamennyien rendbenlévőnek találták. - Végül belenyugodott.

- Mikor utazol vissza?

- Reggel, a 7 óraival.

- Jó. Felszállás előtt itt jelentkezel.

Elengedett. Legalább egy órát elraboltak a drága időmből, jóval elmúlhatott éjfél, mire hazakerültem. Óram sem volt.

Kopogásomra Apuka nézett ki. Lassan enyhült a riadalom, amikor látták, hogy nem idegen érkezik késő éjszaka. Levettem az átázott holmimat, az egyetlen, amúgy is erősen viseltes cipőm tönkrement a sáros úton. Ha jól emlékszem, Anyuka ajánlatára cseréltem cipőt Édesapámmal, nyomban felvettem, abban is vonultam be. A munkaszolgálaton, és még a deportálásom idején is azt viseltem. Bruckban, bunkerásás közben szakadt le a lábamról. Másik híján nem dobhattam el, hát megjavítottam. A pókrócom széléből levágott darabokba csavartam a lábam, cipőtálpát pedig fából vágtam ki, dróttal fölerősítettem, így oldottam meg. Pár hét múlva valamelyik bajtársamtól kaptam cipőt, addig Apámét viseltem.

E kis kiterő után visszatérek a búcsú éjszakájára. Nyomott hangulatban, csüggedésünket alig-alig palástolva beszélgettünk. Te nem voltál otthon, Vilma néninknél aludtál, mert a férjét behívták, félt egyedül. Úgy emlékszem, le sem feküdtünk. Reggel hatig beszélgettünk. Hogy miről? Azért nem maradt meg bennem semmi, mert azon kívül, hogy: „Vigyázz magadra, fiam! - Az egészség a legfontosabb. - Meg ne fázz! - Majd megsegít a Jóisten...” - más nemigen hangzott el. Mit is mondhattunk volna egymásnak a munkaszolgálatra történő bevonulásom és a helyi zsidóság gettóba költözése előtti éjszakán?⁴

Elmentem Vilmához, hogy veled is találkozzam, de előtte még beugrottam Ulmerékhez. Ferivel előző napon találkoztam, hívtam magammal, de ő talán nálam is jobban félt, nem vállalkozott ilyen vakmerő kalandra. Megkért, nézzek be a szüleikhez, hadd halljanak a fiukról.

Bezörögtem az ablakon. Ulmer bácsi halálravált arccal jött elő. Nem tételezett föl jó szándékú látogatót egy zsidó, 1944. májusában, kora reggel. Áadtam Feri üdvözetét, ő pedig a kezembe nyomott 100 pengőt - életemben először láttam egyben ilyen nagycímletű pénzt. - „Neked adom útravalóul, fiam, ezt meg vidd el Ferinek.” Neki is küldött 100 vagy 200 pengőt, nem emlékszem, mennyit.

Igyekeztem Vilmához, elég nagy felfordulás volt a lakásban. Az asztalon lévő cigarettapapír és dohányhalmazból megkínált: „Vigyél amennyit akarsz, tudom, hogy dohányzol.”

Hazamentem veled együtt, aztán lassan indulnom kellett, hogy elérjem a Balassagyarmatra induló vonatot.

Édesanyámtól a konyhaajtóban búcsúztam el. Ősi zsidó hagyomány szerint 5-6 lépést tett utánam, amint Apukával a kapu felé indultam. Sírva fél hangosan megáldott: „Jövorehőhő Adojnoj vöjzismorehő...” (Áldjon meg az Örökkévaló, és oltalmazzon...)

Az a kép villant elém, mennyire megbámultam kisfiú koromban a zokogó anyák kíséretében évente bevonuló újoncokat. Egy alkalommal odafordultam Anyukához: „Nem tudom, miért siratják őket, hiszen nem háborúba mennek, csak katonának.”

Most őt akartam ezzel vigasztalni, amikor rádöbbsentem: háborúba megyek, ne szépítsük a dolgokat, ez a szomorú valóság.

Útban az állomásra találok az őrsparancsnokkal. Azt mondta, ne menjek be az őrsre, hanem az állomás ügyeletes csendőrénel jelentkezzem. Azt akartam, Apuka várjon meg az utcán, amíg én bemegyek az őrsre. Az állomáson ugyanerre kértem, de ő fordítva tanácsolta:

- Maradj te kint, fiam, majd én elintézem.

Nem szívesen egyeztem bele. Félttem. Engem elengednek a bevonulás miatt, de a szüleim itt maradnak és nem jó ismeretségbe kerülni a csendőrökkel - ez járt a fejemben.

Visszafelé sima volt az út, viszonylag nyugodtan utaztam. Igazoltattak ugyan a vonaton, de a behívó legálissá tette az utamat, amellyel 8-án reggel Jászberényben jelentkeztem.

Tudod mi jutott eszembe, Laci? A Széder esti Kiddusból egy mondat, amit Apuka olvasott fel annakidején a Haggadából: „... Áldott vagy ... aki teremtett a tűznek fényét.”⁵

Azóta megismertük a tűznek nemcsak a fényét, hanem a pusztító lángját is...

Amikor elmentél Apukával, Anyuka ezúttal hozzám fordult: „Most láttam őt utoljára...” Akkor már nem sírt. Soha többé nem fakadt könnyekre sem odahaza, sem az Auschwitzba tartó szerelvényen.

A fivérem, Somogyi László 1994. júniusában mondta magnószalagra a fenti történetet. Rá egy évre, 1995. júniusában hunyt el.

Jegyzetek:

¹ Az utazás iránti kérelmet az 1270/1944. MR. sz. rendelet szabályozta. „Hetesi Ferenc budapesti lakos, azért mert engedély nélkül egy losonci zsidó nőt Budapestre utaztatott, jogerősen 15 napi elzárásra lett megbüntetve. Büntetésének elszedése után internálva lesz.” Losonci Hírlap 1944. május 28.

² Az 1240/1944 MR sz. rendelet értelmében a zsidók „... 1944. április 5-től kezdve 6 éves koron túl ruházatukon, feltűnő helyen sárga csillagot tartoznak viselni.” Losonci Hírlap 1944. április 9.

..... Földes Győző kisillépusztai lakost, mert... a sárga csillagot nem viselte, 40 napi elzárásra átváltoztatandó 2000 Pengő pénzbüntetésre ítélte. A rendőrkapitányság nevezett ellen egyidejűleg az internálási eljárást megindította.” Nógrádi Hírlap 1944. április 9.

- ³ Az április 22-én megjelent miniszterelnöki rendelet 3-ik bekezdése: ... zsidók - a vallásfelekezetek szerveit kivéve - más egyesületnek vagy szervezetnek tagjai nem lehetnek. „Losonci Hírlap 1944. ápr. 30.
- ⁴ Az 1610/1944 ME sz. rendelet alapján.
„A zsidók gettóba telepítése... május 16-ig lesz lebonyolítva.” A Munka 1944. május 6.
„A rendelet felhatalmazást ad a zsidók lakhelyének kötelező hatállyal való kijelölésére is. Községekből elköltöztethetők, városokban meghatározott részekbe telepíthetők...”
Losonci Hírlap 1944. április 30.
- ⁵ Dr. Guttman Simon fordítása (1925)

Id. Szabó István: Pieta

Pál Andrea

Az irodalmi értékrend változásai a *Mozgó Világ* című folyóirat számaiban az indulástól az átalakulásig

(1971. január – 1983. december)

„...itt áll egy új irodalmi nemzedék;
szerintem igen szerencsés helyzetben,
és igen súlyos feladatokkal.”

„...a művek legyenek a gondotok.”

(Illyés Gyula: *Lehet még nemzedék?*)¹

Bevezetés

A magyar irodalom örvedetesen hosszú történetének utolsó jó kétszáz évében különleges szerepet töltek be az irodalmi folyóiratok. Lényegében **Batsányi János** és **Kazinczy Ferenc** *Magyar Muzeuma* (1788-92.) és **Kármán József** *Urániája* (1794.) óta követhetjük nyomon egészen napjainkig az irodalmi folyóiratok jelenlétét literatúránk mindennapi életében. A *Magyar Muzeumot* – amely az első magyar revü – **Szerb Antal** egyenesen a magyar felvilágosodás korának „egyik legfontosabb fegyverténye”-ként² tartja számon. Olyan szelíd humanista alkotó esetében, mint Szerb Antal, a szóhasználat egyáltalán nem lehet véletlen. Fegyvertényt emleget, s ez arra utal, hogy már az első folyóiratunk is valami *ellenében* szerveződött, s hatása túlnőtt a szépirodalmon, következményekkel a korabeli kultúra nézve is, vagyis a társadalmi hatása sem elhanyagolható.

Ha meggondoljuk, hogy nem volt ez másként *A Hét* vagy a *Nyugat* esetében sem, tudomásul kell vennünk, hogy az irodalmi folyóirat olyan komplex jelenség, amelynek bármilyen jellegű vizsgálata – éppen az összetettsége miatt – számos módszertani és elméleti kérdést vet fel még mielőtt alaposan szemügyre vennénk tárgyunkat. Ennek ellenére feltűnő, hogy a szakirodalomban legfeljebb mozaikos értékeléseket találunk az irodalmi folyóiratokkal kapcsolatban, de monografikus feldolgozásokat nem. Ez eleve megnehezíti azokat a kísérleteket, amelyek egy-egy folyóiratunk vizsgálatára irányulnak. Előbb ugyanis minden esetben azt szükséges meghatározni, mit is vizsgálunk a kiválasztott irodalmi folyóirat esetében. Az így megcélzott lappal kapcsolatos alapinformációkat általában két tudományág publikációban találjuk meg. Részben a sajtótörténeti, s részben az irodalomtörténeti feldolgozásokban. De (és ez a harmadik) a történet-tudományi összefoglalók sem hagyhatják figyelmen kívül: egy adott kor áttekintése esetében legalább a kultúráról szóló fejezetben említést tesznek a korszakos jelentőségű folyóiratokról.

Ennyiből is érzékelhető azonban, hogy ezek a megközelítések korántsem fedik le kutatási eredményeinkkel azt a komplex jelenséget, amit egy-egy folyóirat megtestesít.

Az írásunk tárgyául választott *Mozgó Világot* szintén olyan orgánumnak tartjuk, amelyet az előbbiekben felfogott figyelem illet meg. A *Mozgó Világ* jelentőségének elismerése, s annak deklarálása korántsem könnyíti meg feladatunkat. Éppen annak a biztos tudata, hogy a *Mozgó Világ* 1971. januárja és 1983. decembere között nem csupán egy volt a lehetséges folyóiratok társaságában, hanem már a pusztán létével jelentőségre tett szert – s akkor még nem is szóltunk a tevékenységéről –, megnehezíti a munkánkat. Bár a jelzett időkereten belül kezdettel és véggel jelölhető lezárult történetről van szó, s mint ilyen, vizsgálható egészet képvisel, amelytől már időben is eltávolodtunk, s így rendelkezünk bizonyos perspektívával is, mégsem kisebbedtek a nehézségeink. Többek között azért sem, mert a *Mozgó Világ* jelzett korszakának beható vizsgálata igazából még el sem kezdődött. Korabeli, egyidejű reflexiók ugyan rendelkezésünkre állnak, de azok inkább a lap közvetlen történetéhez tartoznak, semmint az utólagos távlatos vizsgálódás körébe. Azt is mondhatnánk, a *Mozgó Világ* átfogó értékelésének egyik előfeltétele, a részkérdések feldolgozása teljesen hiányzik.

Dilemmánknak másik, általánosabb körét *Robert Escarpit* szavai fedik le: „Az irodalomtörténet évszázadokon keresztül, és gyakran még most is, ténylegesen csak az írókkal meg a művekkel foglalkozott (szellemi élet-rajz és szövegmagyarázat), a kollektív összefüggéseket pedig meghagyták politika-történészeknek való kuriózumnak, díszletnek, színező elemnek.

Az igazi szociológiai perspektíva hiányát még a hagyományos irodalomtörténeti kézikönyvek közül a legjobbakban is megérezzük. *Az irodalomtörténészek ugyan nem egyszer tudatában vannak a társadalmi dimenzióknak, s meg is kísérik, hogy ezt kifejtsék, de precíz és e célra alkalmas módszer híján az események többségében az íróról és a műről alkotott hagyományos sémák rabjai maradnak. Ezeken a történelem mélységei mint kétdimenziós vásznon lapulnak széjjel, az irodalmi jelenség pedig olyan torzulásokat szenved, mint egy világtérkép síkvetületben.*”³ (Kiemelések tőlem – P.A.)

Aligha tagadható, hogy az irodalom életének „kollektív összefüggései”, amelyekről Escarpit említést tesz, s amelyek hiányát kárhoztatva emlegeti, többek között éppen az irodalmi folyóiratok történetének tükrében lennének tanulmányozhatók. Jellemző azonban, hogy Escarpit is legfeljebb említést tesz a folyóiratokról, de azok szerepét már nem taglalja, annál inkább kiemeli a könyvkiadás és a könyvterjesztés jelentőségét. Elfeledkezvén arról, hogy az élő irodalom friss művei a napi- és hetilapok, magazinok oldalai mellett elsősorban és gyakran elsőként az irodalmi folyóiratokban jelennek meg, rendszerint megelőzve a könyvbéli megjelenést, amely a művek életének már egészen más dimenzióját jelentik, mint a folyóirat.

Ha Escarpit mulasztásos példája nem győzne meg bennünket, tegyük még melléje az irodalomszociológia klasszikusának számító Löwenthal *Irodalom és társadalom*⁴ című könyvét. Az irodalmi folyóiratok szerepéről Löwenthal is csupán úgy ír, mint az „irodalmi közvetítők” egyikéről. A gyakorlati példák azonban egészen másról szólnak. Futó pillantás is elegendő például a *Nyugat* történetére, s máris látjuk, hogy jóval többről van szó, mint az irodalmat közvetítő eszközök egyikéről. Ugyanez mondható el a *Mozgó Világról* is. Ám „precíz és célra alkalmas módszer híján” (ahogy Escarpit feljebb fogalmazott) nagyon is bizonytalan, hogyan és miként nyúlunk tárgyunkhoz. Az óvatosság arra int bennünket, hogy egyetlen, jól körülhatárolt vonatkozás vizsgálata megbízhatóbb eredményre vezethet, mint a megalapozatlan teljességre törekvés. Ezért döntöttünk az irodalmi értékrend változásainak nyomon követése mellett a megjelölt tárgyidőszakon belül.

I. Az irodalomról és az irodalmi értékről

Elméleti kiinduló pontnak *A magyar irodalom története 1945-1975* című sorozat első kötetét választottuk.⁵ Döntésünk nem a megfellebbezhetetlenségnek szól, hanem annak a körülménynek, hogy

- a) a kézikönyvnek minősített kötet a kor hivatalos álláspontját tükrözi;
- b) alcíme szerint az irodalmi élettel és az irodalomkritikával foglalkozik;
- c) a tárgyidő és megjelenés időpontja szinte teljesen lefedi a *Mozgó Világ* általunk vizsgált történetének éveit;
- d) **Béládi Miklós** tollából a vizsgálat tárgyául választott folyamat jelölésére használt fogalom (irodalom, irodalmi érték) korabeli értelmezését kapjuk.⁶

E négy szempont érvényesítésével elérhetjük, hogy a mából nem történetietlenül nyúlunk vissza, hanem tárgyunkat saját korának viszonyrendszerében szemléljük.

Így tehát kiindulópontnak tekintjük Béládi megfogalmazását: „*Az irodalom művek összessége és rendszere, de elválaszthatatlan tőle az a környezet is, amely ezt a rendszert körülveszi, meghatározza és befolyásolja.*”

Az irodalmi folyóirat ebben az összefüggésben tehát az irodalom környezetének része, annak hordozója, gyakran megszületésének ösztönzője pusztán létével, s annak közvetítője. Egy folyóirat azonban nem mindent közöl, ami irodalom, hanem válogat. Kiválaszt és megjelentet

műveket, míg másokat megjelenésre alkalmatlannak ítél. Ezt a műveletet valamilyen szempont szerint végzi. Belép tehát az értékelő mozzanat. Amit megjelentet, vagy mellőz egy folyóirat azt valamilyen érték szempont szerint teszi. De miként a művek és az irodalom egésze is az időben él, ugyanígy a folyóirat is az időben mutatkozik meg karakterjegyeivel. Az alkalmankénti válogatás érték szempontjai így folyamattá, rendszerré állhatnak össze, amint lapszám követ lapszámot, évfolyam jön évfolyam után. Ezáltal az időben kirajzolódik a folyóirat értékrendje, amely nem feltétlenül állandó, hanem éppenséggel az idővel együtt változó. Ezt az értékrendet nem mindig igazolja az irodalomtörténet, de kétségtelenül hamarabb létezik egy irodalmi folyóirat értékrendje, mint amit az irodalomtörténet egy adott korról kialakít. Részből azért, mert egyetlen folyóirat sem fedti le saját korának egész irodalmát, s így értékrendje a sajátja, s nem a saját idejének egészéé. Részből pedig azért, mert az irodalomtörténet *post festum* jellegű tudomány. Egy folyóirat esetében tehát sokkal markánsabban jelentkezik az értékrend kiválasztó-kirekesztő jellege, mint az irodalomtörténet esetében. Az utóbbi az irodalminak tekintett művek egészére figyel, míg az előbbi az irodalminak tekintett jelenségek körében csak arra, amit értéknek vél a saját szempontjai szerint, s közölni óhajt. Más kérdés, hogy a mozgékony műfajok, mint a kritika, az esszé, a tanulmány stb. ugyanezen a lapon belül hajlandók-e pásztázni a teljes mezőnyt, vagyis szólni a nem közöltekről is.

Az értékfogalom mellé ezért érdemes bevezetni az irodalmi tudat fogalmát is, miként azt Béládi Miklós **Horváth János** nyomán teszi.⁷ „Az irodalmi tudat mindenekelőtt azt fejezi ki, ahogy az irodalom önmagát szemléli, ahogyan önmagáról koronként változó képet fest.” Egy folyóirat szemszögéből nézve ezért az irodalmi érték szűkebb fogalom (véleményünk szerint), mint az irodalmi tudat. Az irodalmi tudat ugyanis azt is számon tartja, amit mint nem-értéket elutasít, vagy amitől egyszerűen csak megkülönbözteti önmagát.

Ennek ellenére a továbbiakban is óhatatlanul előfordul majd, hogy az irodalmi értékrend és az irodalmi tudat egymásba játszó szempontjai keverednek egymással.

II. Az irodalmi értékrend főbb vonásai a Mozgó Világ indulásakor

A kor irodalmi értékrendjét nem érthetjük meg tisztán esztétikai szempontok, irodalomelméleti vizsgálódások alapján. Ehhez feltétlenül szükséges az irodalom és kora társadalmi rendszeréhez való viszonyának vizsgálata. E viszonyból témánk szempontjából bennünket az a probléma érdekel, amit Löwenthal úgy fogalmaz meg, hogy meg kell találnunk „az irodalom helyét a társadalom funkcionális rendszerében.”⁸

Szerzőnk többek között megállapítja, s nekünk ez a fontos: „Az irodalom a szó tulajdonképpen értelmében vett ideológiai eszközzé is válhat, ha egy meghatározott uralmi rendszer szolgálatába szegül, és hozzájárul e rendszer nevelési céljainak megvalósításához, ahogyan az abszolutizmus korának spanyol és francia drámáiról tették.”⁹ Löwenthal példatára azért izgalmas számunkra, mert jelzi, hogy nem pusztán modern kori jelenségről van szó, hanem a történelemből nagyon is ismerős képletről. Igaz ugyan, hogy Löwenthal példatára gyarapítható

éppen a szocializmus gyakorlatával. A *Mozgó Világ* indulásakor a magyar irodalom pontosan abban helyzetben volt, mint amit az irodalomszociológus felvázol.

Valóban ideológiai eszközzé vált, valóban hozzájárult a rendszer nevelési céljainak megvalósításához, mégha az alkotók egészéről nem is mondható el, hogy az „*uralmi rendszer szolgálatába szegült*” – legalábbis önként sokan nem. Annál inkább elmondható, hogy a szóban forgó „uralmi rendszer” hatalomgyakorlásához, mindennapjaihoz szervesen hozzátartozott az irodalom helyének pontos kijelölése „a társadalom funkcionális rendszerében”. Az irodalomszociológus tétele minden pontjában bizonyítható a magyar irodalom történetének szocializmus alatti éveiben is.

Témánk szempontjából bizonyítandó is. Ez azért fontos, mert az irodalom, helyének és szerepének illetően fajta felfogásával szembeni küzdelem gyanánt is leírható az a tizenkét év, amely a *Mozgó Világ* ezen idő alatt megjelent évfolyamait jellemezte. Ez pedig azt jelenti, hogy a *Mozgó Világ* tevékenysége alapjaiban érintette a kor irodalmi értékrendjét meghatározó viszonyokat, s magát az irodalmi tudatot is.

Amint az közismert, a szocializmus hivatalos ideológiája a marxizmus-leninizmusra épült. Ennek az ideológiának határozott elképzelése volt az irodalom társadalmi helyéről és szerepéről. **Lenin** *A párt szervezete és a pártos irodalom* című cikkében még 1905-ben megírta: „*Az irodalomnak pártos irodalommal kell válnia.*” „*Le a pártatlan írókkal!*” „*Az irodalmi munka legyen része az egyetemes proletár munkának...*” „*Az irodalmi munkának a szervezett, tervszerű, egységes szociáldemokrata pártmunka alkotórészevé kell válnia.*”¹⁰

Később, immáron bolsevikként, a hatalom birtokában az elvi alapvetésből gyakorlat lett. Az irodalom és az irodalmi élet közvetlen hatalmi irányítás alá került. Lényegében ezt a gyakorlatot vették át a szocialista országok is. Mutatis mutandis – a Magyar Népköztársaság is. A „szervezett, tervszerű, egységes” irodalom megteremtéséhez a központi akarat maradéktalan érvényesítésére és érvényesülésére volt szükség, amely egybeesett a politikai hatalom akarat-érvényesítésével. Bár a személyi kultusz, a dogmatizmus évei és a '60-as, '70-es, '80-as évek világa között lényeges a különbség, a hatalom mindvégig nem mondott le művészetpolitikai, irodalompolitikai irányító szerepéről.

Nem véletlen, hogy a szocializmus évtizedei alatt párthatározatok és állásfoglalások egész sora született az irodalom helyzetéről, aktuális kérdéseiről, a tennivalókról és a feladatokról. Elég, ha csak a már többször hivatkozott irodalomtörténeti kézikönyv irodalomjegyzékeit böngésszük végig, ahol ezeket a határozatokat és állásfoglalásokat ideológiai-elvi alapvetésként említik.¹¹

A kézikönyv szerzői le is szögezik: „*A szocialista társadalmi rendszerű Magyarország irodalmában nem egyedüli, de uralkodó szerepet tölt be a szocialista eszmeiségű irodalom.*”¹²

Egyetértően idézik az MSZMP X. kongresszusát (1971.): „*Következetesen vissza kell utasítani minden olyan törekvést, amely – miközben a munkásállam növekvő anyagi támogatását igényli – kétségessé kívánja tenni a párt és a szocialista állam illetékességét a kulturális élet elvi és eszmei kérdéseiben.*”¹³

Ez világos beszéd, egyértelművé teszi a Löwenthal által leírt modell – az abszolutizmusétól bizonyára sokban különböző – szocialista, magyarországi változatát. Mindebből szorosan következik, hogy az irodalompolitika és az irodalomtörténet, mint az irodalompolitika segédtudománya,

valamint a kritika, mint az irodalompolitika mozgó harci egysége miként tekintett a magyar irodalom múltjára, kiket és milyen folyamatokat emelt ki ebből a múltból, s a jelenben kiket és mit tiltott, türt, vagy támogatót. Mégis talán éppen ezért figyelemre méltó a kézikönyvnek az a fentebb idézett megállapítása, amely a szocialista eszmeiségű irodalom uralkodó szerepének hangsúlyozása mellett azt is jelzi, hogy ez „nem egyedüli” irodalom, tehát másféle is létezik.

A kötet szerzői többször is hangsúlyozzák, hogy a '60-as évektől többféle alkotói törekvés párhuzamosan él együtt, a könyvkiadás, az írók és a közönség tájékozódása felzárkózott az aktuális világirodalmi folyamatokhoz. Az irodalom az 1950-es évekkel össze sem hasonlítható mozgástérrel rendelkezik.

Arról azonban nem esik szó, hogy ez lényegében egy sajátos alku eredménye. A képlet nagyjából így szól. Az irodalom és szereplői nem vonják kétségbe a lenini kiindulópontú, de sokat finomodott (vö.: József Attila – „*finomul a kín...*”) alaphelyzetet. A viszonylagos szabadságnak ez az alku az ára. Azt is mondhatnánk, konszenzus jött létre a hatalom és az irodalom között.

Ezt a konszenzust látszik megkérdőjelezni az ún. fiatal írók jelentkezése a '60-as évek végén, akik soha nem látott számban kérnek bebocsátást az irodalmi életbe. Jelentkezésük föllebbenti a fátylat irodalom és hatalom konszenzusáról, s annak láttatja, ami valójában: előbukkan Löwenthal modellje.

Valóban úgy tűnik, hogy a hivatalos irodalom az „uralkodó rendszer szolgálatába szegült”. Az irodalmi élet intézményei és a hatalom szinte vállvetve állnak ellent a fiatalok rohamának. Amikor pedig ez az ellenállás már hiábavalónak tűnik, a bevált ősi módszert alkalmazzák: öleld kebledre ellenfeledet, ha már legyőzni nem tudod. Megkezdődik tehát az úgynevezett fiatal irodalom integrálása. A feltörekvő generáció szemszögéből áttérésnek is tűnhetne, ami lezajlott. A hatalom irodalompolitikája, közléte és szervezetei felől nézve azonban integrálásra irányuló művelet, hogy így lecsendesítve kezelhető és ellenőrizhető legyen az, ami elemi erővel jelentkezett.

A Mozgó Világ indulása jól példázza ezt a helyzetet.

III. A kezdetek

Első megközelítésben úgy tűnhet, témánk szempontjából elhanyagolható a *Mozgó Világ* indulásának, a kezdés éveinek elemzése. Valójában logikusan következik korábbi fejtegetéseinkből. Ha ugyanis mind a műveket, mind a lehetséges hordozók, irodalomközvetítők egészét, jelen esetben egy folyóiratot létezésének teljes kontextusában ítélünk meg, a lap által hordozott irodalmi értékrendnek már az indulás pillanatában tágabb összefüggési rendszerben kell megjelennie.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a saját orgánum igényének, vagy legalábbis markáns, mondhatni megfellebbezhetetlen bejelentéséhez képest a *Mozgó Világ* első száma meglehetősen későn jelent meg. A szándék kinyilvánításának legfontosabb helyszíne és ideje természetesen a fiatal írók 1969-es lillafüredi konferenciája. Ehhez képest a *Mozgó Világ*

első száma 1971. januárjában látott napvilágot. Vagyis az 1969-es évből hónapok teltek el, míg a teljes 1970-es év „ráment” az előkészületekre, míg végre 1971-ben az első szám utcára került. Darvas József lapindító bevezető sorai között olvashatjuk: „*E kiadvány terve egy esztendővel ezelőtt született meg.*”¹⁴ A legjobb indulattal számolva is legalább másfél évről van szó, míg a naptári évek kemény hónapokat takarnak.

Vajon mi rejtőzhet Darvas József „pontatlansága” mögött? Aligha a nyomdai átfutási idő. Neki a saját kéziratának leadásának pillanatában tudnia kellett, hogy mikor jelenik meg az írása, lévén az Írószövetség elnöke, s így nem csupán a hivatása, hanem a hivatal sem engedte meg a pontatlanságot. Megállapíthatjuk azonban, hogy a mondata egyértelműen pontatlanságot takar.

Darvas József vagy a szerkesztőség tévedett? Egyikük sem – ez a feltételezésünk. A magyarázatot a korabeli hivatalos irodalmi értékrendben találjuk meg, amelynek vázlatát már megadtuk. Arról van szó, hogy a ’60-as évek irodalmi közéletének kialakult a struktúrája, amely véglegesnek tűnt, örökké valónak és megmásíthatatlannak. Az Írószövetség folyóirataként működött a *Kortárs*, mellette az *Új Írás*, hetilapként az *Élet és Irodalom*. A világirodalommal kötötte össze a kort a *Nagyvilág*. Ezen kívül léteztek még a vidéki irodalmi folyóiratok. Tökéletes és megváltoztathatatlan szerkezet, mint az Úr műve *Az ember tragédiájában*.

Irányzatosság? Csoportosulások? Kölcsönös vonzalmak, rokonszemlélet alapján szerveződő kiadványok?

Az új idők új dalaival jelentkezők közös fellépése, akár saját lapban is?

Mindez lehetetlennek látszott. Ne feledjük: az irodalompolitika még alig heverte ki a *Kilencek* jelentkezését, közös fellépését egy antológiában (*Elérhetetlen föld*).¹⁵ Több mint feltételezés, bizonyosság, hogy folyt tehát az ifjú dühök lecsillapítása, politológiai műszóval „kanalizálása”. Ennek egyik hatásos eszközeként megnyíltak a kapuk az említett folyóiratokban. Sorra és szinte tömegével mutatták be az új tehetségeket, s a tömeges jelleg miatt bizonyára nem csupán a valódi tehetségeket. Az irodalompolitika viszont elmondhatta, megtartotta kialakított értékrendjét. Feltehető a kérdés: miért kellenének új fórumok, ha a meglévőkben is megjelenhettek már? A karámba terelés első művelete lényegében sikeresnek mondható.

Visszanézve napjaink világából, látván az előbb leírt helyzetet, tisztelet annak a generációnak, amelyik végig kitartott szándékénál, s végül a saját fórum, a saját nemzedéki lap megjelenítésével rést ütött a hivatalos szerkezetben.

Darvas József is kénytelen elismerni: „*A Mozgó Világ a fiatal írók és művészek időszakos kiadványa.*”¹⁶ Ezzel deklarálja, hogy létezik a magyar irodalom megbonthatatlanul egységesnek tartott szerkezetén belül egy új generáció. Mi több: annak birtokában van egy irodalmi folyóirat.

A szellem kiszabadult a palackból.

Darvas József azonban nem mulasztja el a Kádár-korszak mindenkori „finomításait” sem. Azt tudniillik, hogy a megengedő szavakhoz a kulturális élet hivatalnokai és tisztségviselői mindig hozzátették a megszorítást is, kijelölve a valóságos határokat. Ezt a metanyelvet mindenki értette. Darvas Józsefnek az alább következő tömör mondatát is: „*A Mozgó Világ nem egyik vagy másik csoport, irodalmi irányzat fóruma.*”

Utóbb azonban az derül ki, hogy a hatalmi pozícióból Darvas nem értette a kor szavát: a nemzedéki szerveződés korválasztónak, s így az értékrend gyökeres változtatójának bizonyult, mint **Ady** és a *Nyugat* idejében. Azzal a figyelemre méltó sajátossággal, hogy a generációváltás általánosan vett szociológiai értelemben globális jelenségként tűnt fel.¹⁷

Darvas József nem mulasztja el ostorozni a szocialista realizmus jegyében mindig is kárhoytatott kísérletet, a művészi kísérletezést. Gyanúperrel él, amiért ilyesfajta műveket is közölnek a szerkesztők, de paternálisan megengedő: „*helyes*”, hogy vitatkoznak az ilyen művekről, sőt, ez kell is! A hatalom magabiztossága szól mindebből, mintha azt mondaná Darvas, hogy „nyugalom, urai vagyunk a helyzetnek”.

Ennek a szövegnek az általános értékelését sem nem kerülhetjük meg. Feltűnő, mekkora a távolság folyóirat címadása és a *Bevezető sorok* (Darvas József) között. Illyés Gyula versének címe és a költemény maga éppen arról szól, ami a fiatalság. Darvas József viszont ímmel-ámmal követi, ami éppen aktuálisan „mozog”. A múltba néző joggal várná, hogy a névadó verscímhez méltó lendületes szerkesztőségi beköszöntő következik. Ahogy azt lázadó lapok élén várja az érdeklődő. Helyette Darvas nehézkes, paternalista megengedő sorai. Semmi esetre sem újdonság és lendület.

A kezdésnek ez a szembetűnő jellege, a lázadó saját hang hiánya a lapelőn, a folytatásra is rányomja a bélyegét. A bejelentett hatalmi kegyesség után korántsem az következett, ami elvárható lett volna. A *Mozgó Világ* megmaradt időszakos kiadványnak, nem vált rendszeres periodikává, ilyen módon a megjelenési ritkaságával nem is illeszkedhetett be az irodalmi orgánumok struktúrájába. Pontosabban nem vehette fel azokkal a versenyt. Leginkább az almanach megnevezés illik reá.

Hiszen végül 1971-ben három füzet jelent meg, míg 1972-ben csupán kettő, 1973-ban egy sem(!?), s 1974-ben csak egyetlen szám.

Joggal tehetjük fel a kérdést: miről beszélt Darvas, amikor azt mondta, „*a fórum itt van*”?

Hat almanach-szerű füzet öt év alatt egy soha nem látott számban jelentkező irodalmi generációnak? A követelés megfogalmazásától ennyi idő sem volt elegendő a saját orgánum megteremtésére. **Arthur Rimbaud** ennél kevesebb idő alatt költészeti forradalmat hajtott végre. A XX. században ennyi idő alatt izmusok sora lépett fel, teljesedett ki, majd szűnt meg.

Ebben az összefüggésben figyelemre méltó, hogy 1975 decemberében fontos bejelentésről értesülünk a küllemében és tartalmában is megváltozott lap *Köszöntőjében*. Könyvtárosi értelemben lényegében innen, ekkortól tekinthetjük folyóiratnak a *Mozgó Világot*. Ekkor jelenti be **Barabás János**, a KISZ KB illetékes titkára: „*Ezentúl kéthavonta, mint önálló ifjúsági és kulturális orgánum lát napvilágot.*”²⁰

Új küllem, új tartalom, új a szerkesztőségi stáb is, de megint nem őket halljuk. Politikai funkcionárius értesíti a potenciális olvasókat a tényállásról. **Garai Gábor** *Kézszorítása* következik. „*Konok szívósság*”-ot emleget, s vár el a fiatal pályatárstól, „*korodhoz illő türelmetlenségről*”

beszél, s a kettőből ennyi év után talán már csak a konok szívósság tűnik valóságosnak. Mert valóban szívósság kellett ahhoz, hogy a nemzedék megtartotta eredeti hitét a saját lap szükségességében. Garai Gábor természetesen kijelöli az utat is a kézfogása mellé: „*mindenek felett azt az utat, amely egyedül a tied.*”

De vajon az övé-e? Tudniillik a fiatal íróé-e? Erre is választ kapunk. „*Jól teszed – ha egyedi utadon iránytűd a mindnyájunkértvaló, kommunizmus felé mutat.*” És persze, ha író vagy, akkor ez „*egyszersmind szolgálát*” is.²¹

Nem kétséges, hogy a két hivatalos beköszöntő miről kívánt üzeni. Barabás János a lapgazda figyelő tekintetét tudatosítja, míg Garai Gábor, aki a pártosan elkötelezett közéleti líra szimbolikus alakja volt, az eszmei-esztétikai mintát testesíti meg, azt az irodalmi alkotói szerepfelfogást, amelyet az a nemzedék, amelyhez Garai a szavait intézi, egyre inkább elavultnak, korszerűtlennek érez.

Sehol egy szó az új szerkesztőség programjáról. Sem helyeslő egyetértés, sem markáns különvélemény nem olvasható a szerkesztőség tollából. Óvatosság ez a javából. Mintha az lenne a szerkesztőség üzenete, hogy nem mondjuk, de csináljuk. Ez már nem lázadás, hanem megfontolt taktika. Ilyen módon az irodalmi közélet gesztusairól, kiüresedett mozdulatairól egyre inkább arra terelődik a figyelem, ami ténylegesen megvalósul. A hangsúly egyre inkább a műveken. Veress Miklós főszerkesztő zárszót²² fűz ugyan a megújult első lapszámhoz, de abból rendkívül keveset tudunk meg az új összetételű szerkesztőség elképzeléseiről. Azt azonban igen, hogy a generációs tudat rendkívül erős, talán erősebb mint valaha. A főszerkesztő kitágítja a folyóirat publikálói és befogadói körét a fiatal irodalom képviselőin túlra. „*A fiatal magyar értelmiségé legyen*” a lap – jelenti be a szándékot. Ezzel azt is indokolja, miért nem csinálnak tiszta profilú és hagyományos rovatrendű lapot. Az olvasónak – s így nekünk is – innentől azzal kell számolni, hogy az irodalom nem vegytiszta formájában jelenik meg a folyóiraton belül, hanem a társművészetek, sőt tudományos publikációk karéjában.

A főszerkesztő, mintegy visszaigazolván Barabás János és Garai Gábor szavait, egy félmondatban említést tesz még a „*szocialista tudat formálásáról*” is. Az évfolyamok sorjázása közben ez a kitétel lassan-lassan elkopik majd, mint ahogy a szám érdemi részét végiglapozva, mindenről van szó csak éppen a szocialista tudat rohamos fejlődéséről nincs egyetlen szó sem.

A protokolláris bevezetők után rögtön egy Esterházy Péter novella következik, a *Fancsikó* és *Pinta* sorozatból, amely hamarosan kötetté érik. Ha tudatosnak tételezzük a szerkesztőség döntését, amellyel éppen ezt az írást és éppen ide tették, ennek feltétlenül jelzésértéket kell tulajdonítanunk. Márpedig semmi okunk arra, hogy mást feltételezzünk. Esterházy Péternek már a neve is provokálóan hatott az irodalompolitika bizonyos köreire. Ennek írásos nyomát is fellelhetjük a folyóirat 1979-es évfolyamának decemberi számában.²³ **Alexa Károly** vitriolos glosszában védi meg „*a magyar történelem legkártékonyabbjai közé tartozott arisztokrata család immár szocialista íróvá lett ifjú sarját*” – ti. ezt állította róla egy kritikus, aki ellenében Alexa szót emel. Megint egy irodalmon és esztétikán kívüli szempont, amely azonban nem hagyhatja elterelni a figyelmünket arról a tényről, hogy a lapelőn hozott Esterházy-írás kitűnő.

Feltűnően egyéni nyelvhasználat, sajátos nyelvi humor, összetéveszthetetlen világlátás. Nem kiábrándult, de nem is elégedett. Figurái nem elvagyódóak, hanem élnek az életüket. Ez az életünk – ezzel a természetességgel mozognak. Nem gondolják, hogy Dózsának, vagy Petőfinek kellene lenniük. Azok, akik. Prózaiak. Prózai műbe valók. Életük hétköznapi és mégis bonyolult. Értük való.

Esterházy tehát nem tesz erőszakot anyagán. Nem utasítja vissza ilyen-olyan külsődleges programok alapján a kor valóságát, mint amivel foglalkozni sem érdemes, mint aminél értékesebbek lehetnének elvont tételeink. Azt mondja, hogy ez az életünk s ezt ábrázolni lehet és kell is. Ebből igenis felépülhet egy irodalmi mű. Nem a valóság méltatlan az ábrázolásra, hanem a teóriák alkalmatlanok. Ha nem leljük is föl a valóságban, amit a teóriáinkban állítunk – például a szocialista embertípust, vagy a szocialista tudatot –, attól még a világ olyan amilyen, s műbe emelhető előfeltevések nélkül is. Mi több: figyelemre méltó értékekkel rendelkezik. Elég a novella zárását ide idéznünk. Pontosabban Fancsikó alakját, aki tudja, „*miképpen kell egyszerre szeretni és látni.*”

Az ilyen és hasonló szemléletű írások következetes vállalásával és rendszeres közlésével a *Mozgó Világ* bizonyította, hogy az irodalompolitikai és kritikai vádaknak nincs igaza. Nem arról van szó, hogy a fiatal irodalom művelői nem rendelkeznek tapasztalatokkal, s csak a „csellengő hős”-re futja tőlük, aki így azonos az alkotójával, hanem jelezte, hogy amit ez az irodalom felmutat, lényeges vonása a kor valóságának. A fiatal irodalom jelentősége pedig abban van, hogy az előttük járók éppen ezt a lényegi vonást nem tudják ábrázolni. Sem szemük, sem irodalmi eszközüik nincs hozzá.

Ami tehát a kritika és a műbírálat köntösében alig leplezett ideológiai és politikai követelményként jelentkezik („a mai fiatalok nem ilyenek, tessék őket a szocialista értékrend szerint ábrázolni...”), valójában *annak* nincs semmi köze a valósághoz. A kritika ilyen módon a bírálatában nem a hibát, hanem az erényét mutatja meg ennek az irodalomnak.

A *Mozgó Világ* elkövetkező évfolyamai fokozódó és gyorsuló mértékben folyamatosan ezt bizonyítják majd. Méghozzá több síkon.

1. Miközben végig kitartanak a generációs elv mellett, folyamatosan közlik a már nevet szerzett és újonnan feltűnt szerzőket.
2. Ezen szerzők jelentkezésével tökéletes szinkronban felnő egy új kritikus, esszéista nemzedék, amely a maga esztétikai normáit kortársai műveit elemezve alakítja ki. Egyúttal biztosítja azt is, hogy a reflektálatlannak tartott magyar irodalom ezúttal sajátos nemzedéki önreflexióban mérje föl önmagát. A lapban ez különösen erőteljesen csapódik le a kortársi pályaképek, portrék rajzában. Ezek belső normarendjének elemzése külön tanulmányt érdemelne, s a későbbiekben mi sem hagyhatjuk figyelmen kívül.
3. Lezajlik az irodalmi hagyományokhoz való viszony tisztázása. Ez részben világirodalmi hivatkozásokat jelent. Hangsúlyosabb azonban a magyar irodalom múltjához, s különösen félmúltjához való viszonynak a hivatalostól elütő jellegű felmutatása.

4. Határozottan és radikálisan átértékeli az irodalmi műnemek viszonyát. Ha nem is mondatik ki, **Puskinnal** szólva, hogy „*a költészet egy kicsikét butácska*”, de elméletileg és művekkel is igazolja a lap, hogy a líra elveszítette primátusát, a próza előretört. **Tarján Tamás** éppen a folyóirattá válást jelentő lapszámban számol be arról, hogy Balatonberényben kétnapos vitában tették „*mérlegre a fiatal prózairodalmat*”.

Ennél is feltűnőbb **Csaplár Vilmos** alapos tanulmánya **Spiró György** *Kerengő* című regényéről. Novellák után itt van végre a hön óhajtott, várva várt, reprezentatív tudott regény is.

Kétségtelenül fordulat a fiatal irodalom történetében. Önérzetet növelő alkalom. Bebizonyosodott, hogy a kevesebbet markoló novellák(?) után mind képességéből, mind tapasztalati anyagából futja e nemzedéknek regényre is. Ugyancsak a folyóirat hasábjain 1980-ban (január) maga a szerző, Spiró György számol be arról a regényvárakozásról, amely azt a korszakot jellemezte. Évek múltán igazolva annak kiemelkedő jelentőségét, amit Csaplár Vilmos esszéje jelzett már 1975-ben. Magunk is e nyomatékosítás révén éreztük fontosnak a folyóirat egyvégében tartó olvasása közben az írás kiugró jelentőségét.

Csaplár Vilmos pályatársi tanulmányánál azonban azért is érdemes megállunk még egy pillanattal, mert jól példázza ennek a nemzedéknek a felkészültségét és irányultságát. Csaplár nem kevesebbet tesz, minthogy kimondja: a regény **Dosztojevszkij** óta merőben más, mint azt itt, nálunk gondolják. A valóság és a történések, amiből regényt kellene építeni nem köthetők csupán a jelenhez, amelyet egyébként hivatalból magasztalni kellene.

Csaplár leszögezi: „*Amikor az ezerkilencszáz-hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a biológiai és társadalmi szükségszerűség minden kezdeti ellenálláson utat tört magának, és új prózairók jelentek meg a porondon, hogy elmondják azt, amit ők tudnak, sokan azt állapították meg, hogy ezek az égvilágon semmit sem tudnak, sőt, valami érthetetlennek látszó dühvel, igyekezettel, kétségbeeséssel, pimaszsággal, még azt is összezavarják, kétségbe vonják, amit komoly, tiszteletreméltó művekben előtűk kimondtak.*”

Másoljuk ide Csaplár konklúzióját is: „*Az új nemzedék [...] megjelenésével azonban mégiscsak megkezdődött a küzdelem az új világméért.*”²⁶

Ha szigorúak vagyunk, utólagos értékeléssel még azt is mondhatnánk, hogy a folyóirat új szériájának valódi programnyilatkozata Csaplár Vilmos írópályatársról írott esszéje. Ha viszont programnyilatkozatként kezeljük, meg kell állapítanunk jellegzetességeit.

Íme néhány lehetséges szempont.

1. Nemzedéktárs szól elismerően nemzedéktárs regényéről, amely az irodalmi nemzedék első igazán elismert regénye.
2. A regény a múlt század végén játszódik, a Monarchia magyar világában. Ezt aktuálisnak tekinti az esszéíró, tehát aktuálisnak tekintette maga a szerző is.
3. Az aktuális magyar valóság mind a tárgyalt mű, mind a mű esszéista megközelítése szerint korántsem azonos a jelen politikai győzelmi jelentéseivel.
4. Térben és időben átfogó folyamatok részesei vagyunk. Abban is, ahogyan egy művet létrehozunk.

5. Szerző nem tartja fontosnak a komolynak és tiszteletre méltónak tartott szerzők műveinek és maguknak a szerzőknek a felsorolását.
6. Adekvátnak és autentikusnak saját nemzedékét tartja, ezt megfellebbezhetetlenül kimondja.
7. A nemzedék első regénye tehát arról szól, hogy provinciálisak voltunk, azok is maradtunk, de az újak ezt meghaladják, mert tükrözni tudják ezt a provincializmust.

Ez valóban program, egy saját szerkesztősége által programot nem hirdető lapban, amelyben a kulturális élet funkcionáriusai adták elő „elvárásait”. Persze ez a program nem Csapláré. Csapláré is, de annál inkább nemzedékéé, s annak lapjáé, amely vállalta szerzője tanulmányának megjelentetését.

Ennek a Csaplár által leszűrt szempontrendszernek a birtokában végiglapozva az emblematikus értékűvé vált folyóirat új folyamának első számát új vonásokra figyelhetünk föl, amelyek lényegében végigkísérik a folyóirat történetét.

Elsőként a külső érdemel említést. Borítója radikálisan különbözik az elfogadott és támogatott folyóiratok mindegyikétől. Nem követi azok nyugodt, kiegyensúlyozott tördelési rendjét. Mint a filmek munkakópiáin, alulról fölfelé nyomuló sorszámozást figyelhetünk meg. A fenti mezőben látjuk még az eltűnő szám alsó töredékét: lehet 6-os is, tekintettel arra, hogy korábban hat szám jelent meg. Lehet 0 is (nulla). Egy bizonyos: az 1-es a borító közepén látható. Alatta már tolakodik a 2-es. Így megy ez 1983 decemberéig. A „*Mozgó*” valóban mozog.

Átlapozásra is feltűnő a műfaji keveredés. Valóban minden együtt, ami aktuális magyar kultúra és minden mozog. Építészet, képzőművészet, fotó, vers, próza, esszé minden témában stb. – mindegyik más tördelési rendben, ám egységbe fogva, együtt megjelenítve.

Témánk szempontjából feltehető a kérdés: vajon hatással lehet-e az irodalmi értékrend változására, alakulására, ha az irodalom és művelői önmagukat és alkotásaikat állandóan a társművészetek közegeiben szemlélik? Méginkább, ha ez a közeg nem tisztán művészeti, hanem más szempontokat is érvényesít, de szempontrendszere elfogadható a fiatal irodalom művelőinek is?

Válaszunk aligha lehet más, mint az, hogy bizonyos idő elteltével a fiatal irodalom önmeghatározását kénytelen azokkal együtt elvégezni, akikkel tevékenysége párhuzamosan jelentkezik. Jó esély a belterjesség kizárására. Mivel az új irodalmi nemzedéknek ez a közösségi jelenléte az elkövetkező években is fennmarad, joggal mondhatjuk, hogy létrejön a magyar kultúrának a művészet szférájában egy sajátos demokratizálódási folyamata. Az irodalom keblére öleli a társművészeteket és a szellem más területein generációs társait.

A Spiró-Csaplár páros kapcsán érzékeltettük már líra és próza viszonyrendszerének változásait. Itt azonban már annak jelei mutatkoznak, amire végső kimenetelében ebben a szakaszban talán még kevesen számítanak, lehet, hogy senki.

Az irodalom bekövetkező térvészteséről van szó.

Ami ekkor még nem látszik. A politika különleges figyelme súlyán felüli rangot ad az irodalomnak. A politika még kínosan felügyel. Látja, mekkora ereje van a szónak.

Pedig az 1975-ös valódi folyóirati számnak tekinthető első összeállítás már nem csupán a fennálló ideológia részbeni kritikáját adja, hanem ellentmond a magyar irodalom kultúráinkban betöltött elsőbbségének is.

Különös paradoxonja ez a *Mozgó Világ* történetének. Eléri a politikai, ideológiai, esztétikai, irodalmi áttörést. Azt is mondhatnánk: győz. Aztán fordul a történelem is. A végeredmény közismert. Az első vonalban ott küzdött a fiatal irodalmi nemzedék is. Miután győznek, ők is, mások is nyugtázzák: végre helyére került a magyar irodalom. Nem politikai és ideológiai kérdés többé. Veszít tehát súlyából. Ettől azonban még messze vagyunk, ez majd a '80-as évek, '90-es évek elejének helyzete, de az előzményeit már itt fellelhetjük.

A szerepvesztés – mégha ekkor nem is valóságos – következményekkel jár. Ebből vezethető le vizsgálódásunk egyik – vagy talán a legfontosabb – megállapítása: maga az irodalom jelenti ki fiatal képviselői által, hogy nincs akkora társadalmi szerepe, mint amilyent tulajdonítanak neki. Illetve szerepe van, de ez merőben más síkon jelentkezik. Az irodalommal egyenértékű valóságos társadalmi folyamatok jelentkeznek, amelyeknek azonban az irodalom csupán egyetlen összetevője.

Itt, ezen a ponton azt is mondhatnánk, hogy a nemzedék önmaga ellen dolgozik. Az egyik megközelítés aligha mondhat mást. Szembe helyezkedem a hivatalos irodalompolitikával, s közben azt állítom, semmi sem fontosabb a nemzedéki irodalomnál. A konfliktus persze feloldható. Épüljön ki a civil társadalom a szükséges demokratikus intézményrendszerével, s akkor nincs szükség intézményeket helyettesítő irodalmi váteszekre. Ez azonban azzal a következménnyel jár az irodalom és művelőire nézve, hogy új politikai intézményeket kell figyelembe venniük, amelyek korántsem azon a szinten veszik figyelembe az irodalom „szolgáltatásait”, mint amilyenről Löwenthal képletében értesülhettünk. Ennek az irodalomnak tehát tudatosítania kell, hogy alkotói sem megváltói, sem különleges politikai szerepekben nem tűnhetnek fel.

A nyugat-európai irodalmak modellje szerint ez így természetes. A kelet-európai irodalmak fejlődési törvényszerűségeihez viszont szinte máig hozzátartozik a szerepek tisztázatlansága.

Azt azonban leszögezhetjük, hogy a Spiró-Csaplár „duó” hangsúlyainak megjelenése már az irodalom geneziséét érinti, amely fogantatásában merőben más, mint amit a kultúrpolitika hivatalnokai, vagy a *Garai Gáborok* gondolnak. A végső kifejtettől azonban még nagyon messze vagyunk.

Bár már 1971-ben, az első almanach-számban kimondatott **Marosi Gyula** *Pikulás ifjú* című novellájában: „*Ha erős, tehetséges és kitartó, fusson onnan, ahol a jövőről kezdenek beszélni és letagadják a mai napot. A semmivel, csak a hittel bírók maradnak ott, összeszorítják a fogukat és bíznak, mert az utódok boldogulásának vágya eredendő az emberben, de jelen nélkül nincsen jövő: agyonhajszolt, megnyomorított, szellemileg visszafogott, neurotikus emberek nem szülehetnek és főleg nem nevelhetnek olyan ifjúságot, mint amelyet a jelen kegyetlenségeit elkövetők gondolnak ki számunkra.*

Ennyit a hitről.”²⁷

A szemléletváltás nyomai tehát mozaikosan már az indulásnál felismerhetők, de mind világosabbá a folyóirattá válással, a markáns saját műhely megteremtésével, vagyis 1975-től válnak. Ez a szemléletváltás az irodalmi művek mellett a pályatársi kritikában reflektáltan

szintén megjelenik az 1971-es almanachban is. **Szentmihályi Szabó Péter** például kommentárt fűz az induló szám egyik novellájához: „Az irodalmi hős halott – mondjuk a modern próza elidegenítő művészeiről. Most már mondhatjuk: az író halott.” Alább pedig: „a modern író nem a felelőségtől menekülve, hanem fokozott, érzékeny felelősségtudattal vállalja a láttató helyett a látót, az instruktív helyett az informatív szerepet.”²⁸

Szentmihályi Szabó Péter általánosságban fogalmaz. Úgy tűnik, mintha világirodalmi olvasmányélményeinek tapasztalatát szűrné le teoretikus megállapításaiban. Írói névsora is világirodalmi. A két nemzedéktárs, **Ajtony Árpád** és **Lengyel Péter** novellája szinte csak alkalom a névsorolvasásra. **Kafka**, **Becket**, **Sartre** után szólíttatik **Kerouac**, **Salinger**, **Updike**, **Camus**, **Queneau**.

1975-ben Csaplár Vilmos már merőben másféle öntudattal nyúl Spiró György *Kerengő* című regényéhez. A nemzedéki teljesítményt magabiztosan ünnepli benne. Mint kétségbevonhatatlan irodalmi értéket veszi vizsgálat alá. A világirodalmi folyamatokra való hivatkozás itt már nem mint követendő minta jelenik meg, hanem annak érzékeltetését szolgálja, hogy Spiró autentikus szerző, műve pedig koradekvát.

Csaplár Vilmos soraiból már nem az életkorra való hivatkozás, az ebből fakadó jogok hangoztatása, s az erre alapozott követelések harsogása hallatszik, hanem a teljesítmény adta nyugalom. Érthető. Már művek vannak a nemzedék mögött. A vágyak, szándékok tárgyiasulása magabiztosságot ad. Lehet bírálni is akár a végeredményt, de a művek léteznek, minden hibájukkal együtt vállalhatók, annál is inkább, mert az újabbak születése nem pusztán remény, hanem látható napi munkálkodás az alkotó műhelyekben.

Hiányos lenne a kép, ha a próza előretörése és a már jelzett egyéb változások mellett legalább említést nem tennénk arról, hogy mind az 1971-es, mind az 1975-ös szakaszjelző számokban ott találjuk **Tandori Dezső** nevét, aki a '60-as évek végi pályakezdése óta már fogalom a nemzedék körében.

Tanulmányok sora szól majd arról, hogy a líra-felfogás megújításában Tandori merészkedik a legmesszebb. *Töredék Hamletnek és Egy talált tárgy megtisztítása* című kötetei alapolvasmánynak számítanak. Nem elég, hogy Tandorinak eszébe sem jut a magyar lírikus „No. 1-es” szerepével, a vátesszel, vagy szelídebb változatával, a közéleti költő szerepével akár csak törődni is, a nyelvet veszi bonckés alá. A nyelvhasználat forgalomban lévő gyakorlatát mindenestől megkérdőjelezi. A versbeszéd alkalmazott formáit érvénytelennek, alkalmatlannak tartja. Lírai és prózai termése megközelíthetetlen a hagyományos poétika eszközeivel, és így a befogadói magatartást is erőteljesen provokálja.

Jelenléte, kiemelt szerepeltetése a *Mozgó Világ*ban, több, mint kiállítás eredeti és meghökkentő termése mellett. A *Mozgó Világ* programjának része, amit programnyilatkozat nélkül Tandori neve mint hívó szó képvisel.

A korábbiakban leszögeztük, hogy az 1975. 1. szám változást, korszakhatárt jelez. Esterházy Péter kapcsán előrefutottunk az 1979-es évfolyamig. Megállapításainkat a közbeeső négy évfolyam (1+24 szám) egészére érvényesnek gondoljuk. A két dátum közötti időt elkülönülő szakasznak látjuk ezért véljük megalapozottnak ajánlásunkat: a *Mozgó Világ* történetének áttekintésekor kezeljük önálló szakaszként az 1+24 szám képviselte időt.

Az eddig elmondottakon túl meg kell állapítanunk még azt is, hogy a négy évfolyam lap-számaiban kifejlődik és megszilárdul a nemzedék önreflexiós képessége.

Az 1975-ös évfolyamban megjelenik az állandó kritikai rovat csírája. Majd a folytatásban érzékelhető, hogy a rovat állandósul, és tudatosan válogatják a recenzálandó műveket.

Nagyobb igénnyel megindítják pályaképeket felvonultató sorozatukat. Mindjárt az 1975-ös évfolyamban **Dobai Péterről** és **Császár Istvánról** készül portré.

Ugyanakkor tisztán elméleti igényű esztétikai tanulmányokat is közlésekre küldenek.

Ez azt jelenti, hogy az irodalmi alkotások folyamatos közlése mellett három szinten is folyik a nemzedéki önmeghatározás és önelemzés.

Nézzük sorban. A gyors reagálású hagyományos recenzió, a napi figyelem, az éber követés eszköze. Közvetítő funkciója is számottevő a *Mozgó Világ* bővülő olvasótábora felé. Sokkal jelentősebb azonban a recenziók elkerülhetetlen ismétléseinek bevéső, tudatosító szerepe. A recenziókat nemzedéktársak írják (a borítón szereplő kísérletrajzok erről világosan értesítenek), s bizonyos tételek óhatatlanul ismétlődnek, függetlenül attól, hogy ki és milyen kötetet recenzál. Ezekből az ismétlődésekből – már egy évfolyaméból is, de a külön szakaszként kezelendő négy évfolyaméból különösen – összeállítható az a nemzedéki kánon, amely a *Mozgó Világos* irodalmi tudatot jellemezheti. Ebben az értelemben az ismétlődés nem az unalmat jelenti és a ki nem iktatott fölöslegességet, tehát szerkesztőségi felületességet, hanem nagyon is fontos, értékrendet alakító tényezőt.

Könnyű belátni, hogy a sokat hallott, sokszor olvasott, akár bizonyítás nélkül odavetett tételek, megállapítások idő múltán megtapadnak, axiómaként működnek és visszahatnak a vizsgálat és befogadás tárgyára. Más összefüggésben az előbbieken szóltunk már ezekről a jelenségekről, amelyek például a recenziók közhelyeivé válnak. Érdekes azonban ebből a szemszögből is néhányat tétel-szerűen is felidézni, mint kritikus panelt.

1. A líra elveszítette primátusát irodalmunkban.
2. A költői „én” újrafogalmazására van szükség, mert a legtöbben szereptévesztésbe esnek. Értsd: a költő ma nem lehet vátesz.
3. A próza előretört, adottak a feltételek a regény elsőbbségére.
4. Ezek a fejlemények másként láttatják a '60-as éveket: talán nem is volt olyan jelentős az évtized irodalma, vagy legalábbis nem ott találhatóak a hangsúlyok, ahol a hivatalos irodalompolitika állítja.
5. A hagyományos irodalomelméleti és esztétikai közelítés elégtelen az új művek kritikai és olvasói feldolgozásához, befogadásához.

Másik vonulatként a pályaképek (önálló rovatcímben is megjelenik: *Pályaképek*)²⁹ jelentőségét hangsúlyoztuk. A rovatcím, a megjelölés kétségtelenül provokatívan magabiztos. Ha ugyanis végigtekintünk az itt méltatott szerzők névsorán, láthatjuk, hogy kivétel nélkül mindannyian ún. fiatal írók. A legöregebbje mögött is alig egy évtizedes irodalmi munkásság áll. Sem a középnemzedékből, sem a nagy öregek világából nem kerül ide senki. Az ún. fiatal irodalom öntörvényűségének ennél nem is lehetne hangsúlyosabb bizonyítása. Annak cáfolata ez a rovat, amit az ellenlábás kritika gyakran hangoztat: nincs még mérhető teljesítmény a nemzedék mögött, jelenlétük inkább kinyilatkoztatás szerű, mint művekben megtestesülő.

Az irodalmi értékrend szempontjából is lényeges szerep jut a rovatnak. Az irodalomtörténeti kézikönyv már többször hivatkozott kötetében irodalompolitikai vonatkozása is van *hagyomány* és *folytonosság* kérdésének. A *Mozgó Világ* többek között a pályaképeket felvonultató rovatával, de az emblematikus tüntetéssel hozott szerzői kis életrajzokkal is tüntetően jelzi ebben az irodalompolitikaivá vált kérdésben a különvéleményét. A folytonosságról a megszakítottságra helyezi a hangsúlyt. A portrékban helyüket önmagukban is megálló szuverén alkotókat vonultatnak föl, minden irodalompolitikai mankó nélkül. A borítón sorjázó életrajzok születési dátumai pedig makacsul egy nemzedéki körben maradnak. A tartalmi (rovat) és a formai (tájékoztató az egyes számok szerzőiről) így válik a megszakítottság jelzésévé. A műveletet a szerkesztők hajtják végre.

Szakítanak. Tudatosan.

A megszakítottság ennek fényében eufemizmus. A valós események tényleges karakterét a *szakítás* szó fejezi ki pontosan.

Mégis különös szakítás ez. Mint már korábban bemutattuk, kiáltvány- és programszerűen sohasem bejelentett, viszont ténylegesen végrehajtott művelettel állunk szemben. Ám sohasem úgy, hogy bármely művet vagy alkotóját az előttük járó irodalomtörténeti szakasznak a bírálóat görcsöve alá vették volna, elmarasztaló véleménnyel, minek következményeként kimondatik a szakítás szükségessége és ténye. A *Mozgó* és csapata más taktikát követett. Egyszerűen nem beszéltek, pontosabban szólva nem írtak arról, ami nem fért közel hozzájuk, amit nem tekintettek értéknek, ami szemükben talán még irodalom sem volt.

Ezt a magatartást nem kell már alávetnünk bonyolult elemzésnek. Az eddigiekből világossá kellett, hogy váljon: *ha az irodalmi tér hatalomfelügyelte mező, akkor az ott mozgó alkotó és szereplő jobb, ha okosan sorrendezi lépéseit.*

A *Mozgó Világ* stábjában valószínűleg okosan döntött, véli a nem kortárs vizsgálódó. Nem támadott, nem nevezte meg kik ellenében határozza meg önmagát, hanem lerakta, lerakatta a műveket s ahhoz a folyóiraton belül új értékrendet is csatolt a folyóiratok irodalmat értelmező műfajai segítségével, a szerzői önvallomásoktól az összegző tanulmányokig, illetve ezek segítségével tudatosította a nemzedék értékrendjét. Nem kevésbé fontos, hogy az utóbbi, kifejezetten a folyóirat munkaprofiljába és hivatási körébe tartozó tevékenységével saját közönséget is nevelt. Betöltvén ezzel azt a komplex szerepet, amelyre az irodalmi élet mezőjében egy irodalmi folyóirat hivatott. (A *Bevezető*ben jelzett komplexitás az irodalmi folyóirat *mint olyan* esetében itt tér vissza.)

Harmadikként ebből a korszakból az elméleti igényű tanulmányokat említettük. Ez a szint azért fontos, mert ezekből a munkákból derül ki, hogy a nemzedék pragmatikus követelésein túl („vagyunk, tehát helyet követelünk a nap alatt”) lényegesen többet akar. Saját, összetéveszthetetlen szellemi arculatának megformálására törekszik. Ebből a korszakból **Kulin Ferenc, Radnóti Sándor, Földényi F. László, Alexa Károly, Kulcsár Szabó Ernő, Szilágyi Ákos** és mások írásai jelzik ezt az igényt.

Másutt olvashatjuk is, az előttük járó generációk tollából, hogy „milyen műveltek ezek a mai fiatalok”. Elég a már említett kiséletrajzokat megnézni a borítókön: legtöbbjüknél felsőfokú végzettség, nyelvtudás, világlátottság szerepel. Írásaikban pedig szellem és eredetiség.

Ha elolvassuk például Kulcsár Szabó Ernő *Az epikus alakítás fiatal íróink regényeiben*³⁰ című tanulmányát, rögtön meglep bennünket a hangnem és szóhasználat. Ehhez képest az előttük járó generációk alkotásairól a kritikai és tanulmányirodalom teljességgel impresszionisztikus írásokat jelentetett meg a társ-folyóiratokban. Viszont Kulcsár Szabó Ernő és társai természetes eszközükként használják azokat az irodalomelméleti fogalmakat, amelyekkel az élmény átadásán túl szakszerűen, tudományosan is leírhatónak tételeznek egy irodalmi művet. Vagyis egy irodalmi alkotás értéke nem feltétlenül az egyéni ízlésen múlik – bizonyítják Kulcsár Szabó Ernőék –, hanem léteznek jól megfogható kritériumai, s a minősítéshez szakszerű fogalomrendszer.

Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Kulcsár Szabó Ernő már a címadással értékkritériumokat vet fel. Címe azt jelzi, hogy előfeltevése szerint született *annyi* és *olyan* minőségű regénye a fiatal irodalomnak, amely már az önálló vizsgálódást is szükségessé teszi, a lehetőségén túl. Egészen odáig, hogy felvethető az a regényelméleti kérdés, vajon rendelkeznek-e ezek a művek az *epikus alakítás* sajátos, egyedi, csak a nemzedékre jellemző vonásaival. A címadás magabiztossága, s méginkább a tanulmány mérlege nem hagy kétséget az olvasóban. Ekkora apparátussal vizsgálni a még mindig legitimitásáért küzdő irodalmi vonulatot, egyenlő az elismeréssel. Kulcsár Szabó Ernő és társainak tanulmányai ezt az elismerést sugallják az olvasónak írások egész sorával.

Ennek a korszaknak külön érdekessége a körkérdések sorozata.

Írók feleltek, költők feleltek, kritikusok feleltek – témánk szempontjából őket említjük, bár a lap profiljának megfelelően a körkérdésre válaszolók köre jóval nagyobb sugarú volt (pl.: építészek, történészek, sőt popsztárok stb.). Válaszaikból az eddigiekhez képest nehéz lenne újabb fontos mozzanatot kiemelni. Ami azt is jelzi, hogy a szerkesztőség stábja az irodalmi értékrend szempontjából lényegében megtestesíti azokat az igényeket, amelyeket a szerzői körükhöz tartozó válaszoló alkotók szintén magukénak gondolnak. A válaszok varázsa és jelentősége azonban nem tagadható, és a személyességben keresendő, s napjainkban a nyilatkozók teljesítményének irodalmi vizsgálatakor kitűnően hasznosítható.

Az azonban feltűnő, hogy sokan milyen mértékben tagadják az egységes generáció létét. Általánosságban is elmondható, hogy kétségbevonják ennek az egységességnek a valódiságát, amely okot adna a generációs önmeghatározásra. Míg mások – itt is és más alkalommal is – azt hangsúlyozzák, hogy az irodalmi közélet visszáságai miatt olyan torlódása következett be az egymás után sorjázó évjáratoknak, amelyek csupán látszat-egységben tűnhetnek egy generációnak, valójában különböznek, akár még évjáratonként is, és az egyes alkotók között komoly távolságok mutathatók ki.

Különösen **Zalán Tibor** *Arctalan nemzedék* és **Szilágyi Ákos** *Irodalmi fasírt* című esszéit tették láthatóvá ezt a problémát, az említett körkérdések válaszaik túl. Igaz ugyan, hogy ezek az írások nem a *Mozgóban* jelentek meg.

Ebből a tagadásból (a generáció létének tagadásából) legalább két dolog biztosan következik.

Az első. Az írói, költői alkotó munka magányosságának természetéből következően az egyéni pályák alakulása előbb-utóbb meggyengíti az indulás kollektív jellegét. Működésbe lép az individuális alkotói lét centrifugális ereje a csoportszellemmel szemben, amely szétrobbantja a mégoly'

bensőséges kollektívát is, hogy végül csupán a maradandó személyi vonzalmak, barátságok érvényessége éljen tovább. Ne feledjük: erre a korszakra már az jellemző, hogy számosan 3–4–5 kötettel rendelkeznek, ami részben beérkeztséget jelent, részben kötelezettséget önmaga alkotó műhelyével szemben. Körülöttük már viták zajlottak és zajlanak, nevük forog az irodalmi élet fórumain, idézett példák és ellenpéldák, vonzalmak és taszítások erőterében élnek.

A második. Szükségszerűnek kell tekintenünk a tagozódás, az önálló arc megjelenítése iránti igényt. Ez már az áttérés utáni periódus. Megvalósult a jelen-lét. Miután tömegesen jelen vannak, azt szeretnék megmutatni, kik is egyenként és egyéneként. Egy verset, egy regényt, egy drámát, egy tanulmányt, esszét nem egy egész nemzedék ír – mégha jellemző is lehet a kész munka a nemzedék egészére –, hanem *X* és *Z* és *Y*. Nem az irodalompolitika értékrendje és hatalmi manőverei az egyetlen legyőzendő ellenfél innentől, hanem a velem egy gyékényen árulók között a saját felület kialakítása.

E folyamat nyomon követése azonban szinte lehetetlen a lap hasábjai révén. Kortársi emlékezések sora, azok összevetése és kritikai kezelése szükséges majd, hogy ezt a vonatkozást bárki is megírhasa.

Hagyomány és megszakítotttság viszonyában azonban találkozunk az első „rendes” évfolyam első számában egy olyan esszével, amely szembeötlő módon példázza a kötődést is. Mint mondtuk, a folyóirat nem hozza utólag sem tudomásunkra név és cím szerint, kiket és mely műveket utasít el. Viszont közli, kiket vállal.

Ha nem tévedünk, az első felmutatott vállalás, s nem alkalmi hivatkozás valamely apropóból, tehát az első elkötelezés **Ottlik Gézá**nak szól. **Lengyel Péter** *Adósság* címmel ír ma is lebilincselő esszét. A lap szerzői körének lehetséges sugarán belül már bárki jelen lehet ilyen szintű írással. Ezt a munkát különlegessé a vállalt név teszi. És még valami. Maguk a szerkesztők is tisztában lehetnek közlésük különleges jelentőségével. *A szerkesztőség* aláírással Lengyel Péter esszéjét jegyzetükkel harangozzák be, amolyan felvezetéként.

Így kezdik eligazító soraikat: „Az irodalmi értékekről kialakult – irodalomtörténészek és kritikusok által hitelesített – fogalmaink felettébb megbízhatatlanoknak látszanak, ha mesterek és tanítványok vagy író nemzedékek egymást minősítő ítéleteivel szembesülnek.” Tagadhatatlanul a kortársi jelennek szólnak ezek a szavak. Konfliktus lehetősége sejlik a szavak mögött. A szerkesztőség mintha előre ki akarná fogni a szelet a vitorlából. Jelzik és előre felmentést kérnek – irodalomtörténeti hivatkozással. Abban a reményben, hogy a tekintélyelvű hivatkozás elveheti a várható támadások élet, előzetes felmentést biztosíthat.

Miért ez az óvatoskodás? Talán Lengyel Péter „csúnyát” fog mondani Ottlik Gézáról?

Ellenkezőleg! Dicséri. Mesterré avatja. A kézirat ismeretében ez ösztökéli arra a szerkesztőséget, hogy már előre védekezzenek. Tudták tehát, mit tesznek Lengyel Péter esszéjének közlésével, Ottlik Géza előtti hódolatuk kifejezésével.

Lengyel Péter ilyen megállapításokat szögez le, megfellebbezhetetlenül: „A magyar szellemi életnek azt a fényűzését, hogy nem tudott mit kezdeni Ottlik Gézával, még sokat fogják magyarázni.” Aztán: „Ennek az időnek legjobb és legfontosabb magyar regénye az *Iskola*. A legnagyobb dolog, ami ez alatt a harminc év alatt a magyar prózában történt: Ottlik.”

Ezt közli egy sorozat ígérétevel a szerkesztőség... Finoman szólva is skandallum... Tudományosan: a fennálló irodalmi értékrend letörlése. Tabula rasa. Ha Ottlik az egyetlen vállalható örökség a félmúltból, akkor a szocialista próza ennek a szerkesztőségnek és szerzői gárdájának semmit nem jelent. Mit érnek akkor a hivatalos névsorolvasások a különféle pártdokumentumokban, s az irodalompolitika szolgálatában álló szerzők tanulmányainak példatárában? A tagadás olyan szintje ez, amely már nyílt szembehelyezkedés a hivatalos értékrenddel és egészen az irodalompolitika alapjait hatol.

Ugyanis nem feledhetjük, hogy az *Iskola a határon* ezt megelőző befogadástörténete inkább a kirekesztésről szólt, semmint a méltánylásról. Bár Ottlik mégis megjelenhetett, többszöri kiadásban is. A lényeg mégsem ez. Olvassa, aki hozzáfér és olvasni akarja, de ne mondassék ki róla, mit is ér valójában!

Lengyel Péter esszéje kapcsán ezen a ponton bukkan fel a hagyomány és megszakitottság összefüggésén túl az a szempont, amit az irodalmi művek körüli eszközrendszer (vö.: Löwenthal és Escarpit) képviselhet: egy folyóirat váratlanul megfellebbezhetetlen értéknek tekint valamely műalkotást, amely alig van jelen az irodalmi köztudatban. Amit tett, nyilvánvalóan normasértés. Ugyanakkor reflektorfény is: kiemelés az ismeretlenség sötétségéből. Nem mintha az *Iskola a határon*-t nem olvasták volna. Itt azonban súlyos hangsúlyt tetetett a műre és alkotójára.

A szerkesztőség eddig a nem-mondással volt normasértő: nem vállalta és nem tagadta nevekre és művekre lebontva a kor *mostjába* érő félmúltat. Most viszont hirtelen kategorikus kijelentést tesz. A passzív normasértés kimutatható aktivitásba, cselekedetbe megy át.

Ennek az aktív lépésnek nyomatékát képezi a hivatalosságtól eltérő értékítéleten túl, hogy ekkor már közhelynek számít: a líra szerepvesztése egyértelmű, leértékelődött, míg a próza előre lépett. A prózától várható minden, amiért egyáltalán ez az irodalmi generáció fontos lehet a magyar irodalom legújabb kori történetében. (Az *én*-képet adtuk elő karikírozva.) Mit akar az új prózairó nemzedék és milyen szempontok szerint? A hivatalosan elfogadottak hosszú listájáról senki nincs az irodalmi eszményképek névsorában? A *tűrtek* táborából azonban váratlanul kiemelkedik egyetlen név: *Ottlik Géza*.

Az **Orwell**-féle figyelő tekintetnek nyilvánvalóan szemet szúrhatott a jelenség. Talán ettől van, hogy **Veress Miklós** sűrűn megszólal főszerkesztőként, s már nem is szocializmusról, hanem kommunizmusról beszél és marxista kritikáról.³³ Szinte érzékeljük, amint a főszerkesztő túllícitál. A független, időben távoli olvasó kételkedve fogadja a főszerkesztő visszatérő szavait, amelyek a legkevésbé sincsenek szinkronban a folyóirat belső tartalmával. Vagy nem hitték el egyetlen szavát sem az irodalompolitika hivatalnokai, vagy elhitték s akkor a szerkesztőség többi tagja volt a normasértő; vagy maga a főszerkesztő sem gondolta belső meggyőződésből, amit írt, hanem szavaival igyekezett védőernyőt formálni a folyóirat tevékenysége fölé a folytathatóság érdekében. Tudniillik utólag sem láthatjuk és gondolhatjuk butának és bambának azon évek irodalompolitikai irányítóit. Nyilván észlelniük kellett, mi is zajlik valójában. Veress Miklós szavai nem sokáig biztosíthattak védőernyőt.

Az 1979-es év utolsó, decemberi száma – korábbi ajánlásunk értelmében – ennek a szakasznak a lezárása. Fordulat és szakítás is egyben az irodalmi értékrend szempontjából. Ezért indokoltnak érezzük külön fejezetben méltatni, ha mégoly röviden is.

IV. Fordulat és szakítás

Az 1979-es decemberi szám után olyan évfolyam indul, amely már havonta jelenik meg. Ez önmagában is indokolja – legalább sajtótörténeti szempontból – a korszakhatár jelzését. A havi megjelenés már másféle játékkeret biztosít, önmagában is más minőség.

Formálisan a felnőtttség jelzése a támogatott fórumok megjelenési gyakoriságához (*Kortárs, Új Írás*) mérve. A terjedelmi növekedés a publikálandó és publikálható szerzők „tömege” szempontjából sem elhanyagolható. Talán mégis többet jelent – vagy együtt többet – a *jelenlét* sűrűsödése a médiapiacra. (A gyakoriság, a sűrűség mint értékkepző és hasznot hozó szempont a médiamunkában...) Az olvasóközönség mindenkori kéthavi várakozása szinkronba kerül a többi folyóirat iránti kereslettel: a kedvenc lap innen ugyanúgy havonta elérhető, mint a többi. Öntudatnövelő tényező. Szerkesztőknek, szerzőknek és közönségnek egyszerre jelenti majd ez a nagykorúsítást.

Előtte azonban még ott van a hat számmal jelentkező évfolyamok korszakának lezárása.

A megismert és megszokott, valamint mindenkori új szerzők mellett az irodalmi értékrend vizsgálatá szempontjából két egysége fontos ennek a számnak.

Teljes magányosságában olvashatjuk **Eisemann György** tanulmányát, *Mai líránk esztétikájához* címmel.³¹ A címadás megtévesztő, mert jószerivel semmi másról nem esik szó, mint a nemzedék költőiről, méghozzá a megváltozott irodalmi erőtér magától értetődő tudomásul vételével. Az ezzel kapcsolatos alaptételeket korábban már ismertettük. Fontosabb, hogy a szám egyharmada önfeledt ünneplés. Esterházy Péter *Termelési-regény (kisregény)* című művét méltatja öt szerző. *Ötfokú ének* címmel jelentették meg az összeállítást – már a címben is utalva az ünneplésre.

Oda-vissza lapozgathatjuk az előző évfolyamokat. Fontosnak tarthatjuk az *Életpályák* sorozatot, mégis meg kell állapítanunk, hogy ekkora jelentőséget egyetlen műnek sem tulajdonítottak a nemzedéktársak alkotásai közül a szerkesztők. Ez még Spiró *Kerengőjének* kiemelésén is túlsz.

Ottlik Géza méltatásához hasonlóan fordulat-értékű.

Az öt szerző tanulmányában véglegessé válik, hogy a korábbi hivatalosnak tekinthető hivatkozások semmissé váltak. A kijelölt tradícióról áthelyeződik a hangsúly a korosztály választásaira, amely azonban generáció-specifikusan megy végbe (vö.: „Nekünk Ottlik tesz és nem más”). Méginkább kijelölődnek a hivatkozási pontok, helyek, személyek, művek az érvényesnek tekintett jelenben. Esterházy teljesítménye nem a múlt, hanem a nemzedék irodalmi (burkoltan mindig politikai is) küzdelmeinek igazolása és betetőzése. Menet közben sokan lerakták azokat a műveket, amelyek karakterizálható teljesítményt képviselnek, s végre ezeken a lépcsőfokokon lépdelve a nemzedék felért a platóra: itt egy regény, amely már a *mi* világunk, s a *mi* teljesítményünk. Szinte beérik mindaz, amit Spiró regénye

kapcsán Csaplár Vilmos szövegében akár még előfeltevésnek és megelőlegezésnek is minősíthetett a kevésbé lojális szemlélő. (Kritika? Irodalom-politika?)

Az öt szerző ezt ünnepli, hódol *a mű* előtt, mintának tekinti.

Bojtár Endre lakonikus tömörséggel zárja az ünneplést: „*Kivételes remekmű.*” Majd hozzát teszi: „*Sokunknak, sokaknak lesz és marad az elkövetkezendőkben kedves olvasmánya, bibliája.*”³² Ebben mindegyik elemző egyetért. A tanulmányírók műfajából következik azonban, hogy mihelyt „lefordítják”, megmagyarázzák a regényt, annak kritikai tartalma élesebben fogalmazódik meg, mint magában a műben. **Veres András** például ebben a képményre kalapált mondatban mondja ki az ítéletét: „*A reális magánélet szembeállítására az irreális közélettel természetesen sugallja azt, hogy a személyiség megvalósításának csak a magánéletben van (némi) esélye.*”³³ A regényben így, ilyen határozottan nem mondatik ki sehol a konklúzió. A kritikus azonban félreérthetetlenül hozza tudomásunkra saját „megfejtését”. Szókimondásának társadalomkritikai élett szembeötlően látjuk, nem úgy, mint a műegészben. Amiért azonban ünnepli a regényt a kritikus, az valóban benne foglaltatik Esterházy művében. Amit tehát a kritikus mond társadalombírálatként, ürügynek nem, legfeljebb alkalomnak mondható. Mindenek előtt azonban a műről való hiteles beszéd. Veres András indokoltan bontja ki megállapítását: „*a magánélet kényszerű és korlátolt menedék. Az egyedül értelmes emberi magatartás pedig ebben a helyzetben az, hogy játszunk...*”

A regény **Mikszáth**hoz fűződő szálát felfejtve Veres még tovább lép: „*a mikszáthi magatartás, bár nem nélkülözi a morális elemet, kizárja a szigorú ítélezkést: hiányzik hozzá a hit valamely átfogó értékrendszer bizonyosságában.*”

Amikor Veres a regény társadalomkritikai oldalát hangsúlyozza, egyértelművé teszi, azonosul a szerzővel. Így mindketten valami olyat állítanak, amely a fennálló társadalom alapjait lehetetleníti el. Nem hisznek a közéletben, s nem hisznek annak a társadalomnak a hangoztatott értékrendjében sem.

Szegedy-Maszkák Mihály ezt a hangot erősíti fel, amikor a „tagadás szellemét” emlegeti, ami szerinte áthatja a művet, s ez adja a mű legfőbb erényét.

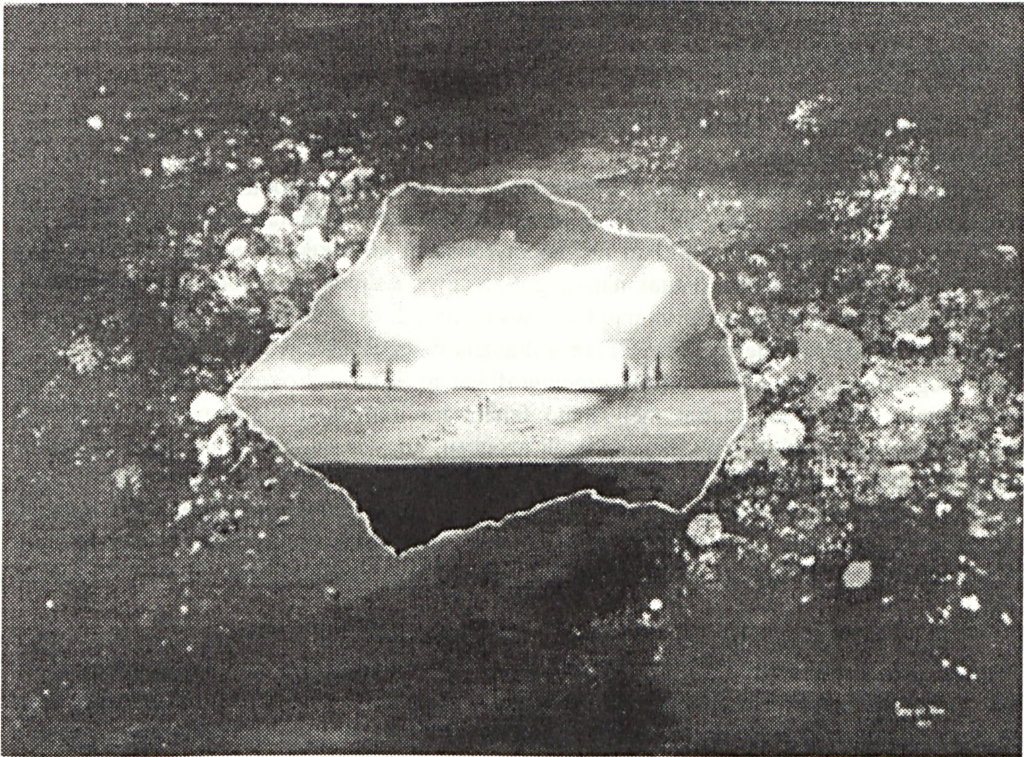
Bojtár Endre azt is észreveszi, hogy milyen karakterű ez a tagadás. A regény humorát, „röhögtető” vonásait vele együtt mindenki regisztrálja. Bojtár azt is megírja, minek szól a „röhögés”. Valóban, a regény röhögtet, de mit röhögtet ki? Bojtár: „*Kinevetni csak azt tudjuk, amit tökéletesen megértettünk, átláttuk szerkezetét, a magunkévá tettük oly módon, hogy nincs többé hatalma felettünk.*”³⁴

Nem szükséges a találgatás, mit is ért meg a szerző és a kritikus, minek a szerkezetét látták át mindketten, s mi az, ami elveszítette felettük a hatalmát. És olyannyira nincs hatalma felettük, hogy már röhögni is képesek rajta... Ennél sértőbbet politológiai vagy szociológiai elemzések terjengős oldalaival sem lehetne mondani a rendszerről. (És mindezt egy főnemesi család kései irodalmi sarja teszi... Lásd fentebb.) Megkérdőjelezhetetlennek vélt társadalmi alapértékek kerülnek egyetlen mozdulattal a sutba. Üres retorikává silányul a közszereplők minden mondata.

A kritikus, tanulmányírói ünneplés korántsem teljes kizárólagossággal szól a regénynek. Legalább annyira szól a tanulmányírók részéről saját értékrendjük másságának. Annak dicsérete – szemben a hivatalossal.

A folyóirat szerzőinek, s magának a folyóiratnak a szemlélete innen már nyíltan nem belül marad azon a világnézeten, amelyet a lap több bevezetőjében, s a főszerkesztő Veress Miklós védekező jegyzeteiben megismerkedhettünk, hanem azon kívül áll. Méginkább: szemben vele. Sőt, a nevetés effektusa révén még fölötte állónak is gondolja magát. Mert a nevetés, az irónia szemléleti fölényt biztosít a számára.

Többről nem is lehet szó, mert hiszen hatalmuk nincs, s az egyetlen és valóságos hatalom természetete változatlan, mégha fellazult is. (Vö.: késő-kádári korszak, puha diktatúra...) Mindezek mellett is kész csoda, hogy még újabb négy évfolyam következik, évente tizenkét számmal.

Cseke István festménye

Az Esterházy-összeállításnak a politikai vonatkozások mellett el nem hanyagolható irodalomelméleti vetületei is vannak. Például fontos hangsúlyozni, hogy mindegyik szerző regényelméleti, prózaelméleti közelítést alkalmaz. Kimutatják – többek között – a regény „nyitott mű” (Umberto Eco) jellegét. Elemzik a regényíró megváltozott pozícióját. „A regény, amint írja önmagát” – formaképző elvet magától értetődő természetességgel alkalmazzák az Esterházy-mű esztétikai értékeinek kimutatására. Az olvasó átértékelt szerepét szintén tényként kezelik, s a társalkotó minőségével ruházzák fel (Eco), miként az a *nyitott mű* esztétikájából következik.

Az irodalmi hagyományhoz való kapcsolódás példáiként **Kemény Zsigmond**, Mikszáth Kálmán, **Krúdy Gyula** és **Kosztolányi Dezső** nevét emelik ki. A jelenből Ottlik Géza, **Mészöly Miklós**, **Nádas Péter**, **Konrád György** neve íratik le. Egyiken sem az irodalompolitika kedvencei, vagy mint Mikszáth, másért és másként elfogadott mint Esterházynál és az őt dicsérő kritikusok értékrendjében.

V. Kiteljesedés és önvédelem

Talán az alcímben található két szó fejezi ki legtalálóbban a következő négy év 48 számában foglaltak lényegét.

Annak az értékrendnek a lassú kibontakozása, amelyet eddig nyomon követtünk, 1979-ig lényegében befejeződik. 1980-tól 1983-ig ennek a következetes alkalmazását figyelhetjük meg.

A helyzet ideológiai és politikai meghatározottságai következtében magától értetődően állandó konfliktusok közben látnak napvilágot az egyes számok. 1981-ben arra is sor kerül, hogy bezúzzák a második számot, majd a késés miatt a 2. és 3. szám összevontan, feltűnően vastkos összeállításban jelenik meg. Erre a drasztikus lépésre azért került sor, mert a szerkesztőség kinyomtatta **Géczi János** szociográfiáját az ifjúság drogfogyasztásáról. A jelen valóságának sokat hangoztatott mélyreható feltárására irányuló irodalompolitikai igényt is kielégíthette volna Géczi szándéka. Kiderült azonban, hogy a valóság feltárásának is vannak határai. Ebben az esetben az a körülmény, hogy a szocialista ifjúság *ab ovo* nem lehet drogfogyasztó... A lapszám bezúzása nyílt és drasztikus beavatkozás volt az irodalompolitika részéről. Az összevont lapszám, a késés, a hírek és pletykák az olvasó felé is jelezte a mozgástér határait. A szerkesztéségi belügy az olvasói tábor, a hívek ügyvévé is vált. Üggyé vált maga a *Mozgó Világ*.

Nem ez volt az egyetlen konfliktusa az irodalompolitikai felügyelet (cenzúra, ugye, nem létezett...) és a szerkesztőség között. Ezek egyre szaporodtak, majd az összeütközésig fajultak. Ennek részletezése csupán eseménytörténet témánk felől nézve. Esetünkben tehát mellőzhető. Ennyiből is megérthető viszont, hogy az irodalmi élet politikai felfűtöttsége miatt a fiatal irodalom értékrendjének megszilárdulása miként válik végül irodalomból politikai kérdéssé.

Olyan kibékíthetetlen ellentét jön létre a szerkesztőség és a hatalom között, amelyből már nem tud a két fél konszenzusos megoldással kievickélni.³⁵ Az 1983. évi decemberi számot már nem a szerkesztőség jegyzi, hanem a Lapkiadó Vállalat. 1984-ben hatalmi igényre új szerkesztőség alakul. Az a *Mozgó Világ* azonban már nem ez a *Mozgó Világ*, amelyet elemzésünk tárgyául választottunk. Az idő távolából így látta ezt a két szerkesztőség is egy televíziós

kerekasztal beszélgetés során, amit azzal is érzékeltettek, hogy külön-külön ült le a riporterrel a két szerkesztőségi kollektíva.³⁶ Mindkét oldal elismerte, hogy nem irodalmi, művészeti, esztétikai kérdések játszottak szerepet a konfliktus kiéleződésében, s a régi szerkesztőség felszámolásában, hanem politikaiak.

Pedig erre az időszakra már nem volt magára hagyatott a nemzedék és folyóirata. A tizenkétszeri megjelenés, tehát a gyakoriság és a rendelkezésre álló felület növekedése azt is lehetővé tette, hogy a szerkesztőség ne csupán az ún. *fiatal irodalom* publicisztikai megnevezéssel jelölt alkotókat foglalkoztassa és közölje, hanem mindazokat, akikkel egyetért, akiket elismer. 1980 és '83 között megfigyelhető a nyitás is a lap életében. Amiként bekövetkezett az évtizedforduló tájékára a belső differenciálódás, akként egy idő után már nem számított olyan mértékben szigorúan csak a saját évjáratok közlése, mint korábban. Természetesen, akiket a folyóirat oldalaira engedtek, nem voltak „testidegenek” a szerkesztőség számára. Így közölhették például Konrád Györgyöt és Mészöly Miklóst, utóbbit pályája szempontjából is fontos művel. A nemzedéki értékrend semmit sem hígul tehát, de nyitás történt, ami által látható integrációs szándék nyilvánul meg. Immáron bevonni mindazokat, akiket a nemzedék határain túl is értékteremtőként tételez a nemzedék. Ez már a korábbi szerepnek a kibővítésére tett kísérletként értelmezhető. A jelzett közlések ennek kezdeti jelei. A szándék azonban nem bontakozhatott ki. A hatalom kimondta az „*eddig és ne tovább*” kemény szavait. Hogy miért tette, az egy másik vizsgálódás másféle szempontú kutatása körébe tartozik.

VI. Összefoglalás

A végjátzmában szemléletesen előállt megint a nemzedék irodalmi, művészeti törekvéseinek paradox helyzete. Miközben mindvégig maguk érveltek amellett, hogy elavult, nem korszerű magatartás az az alkotói alapállás, amely saját szerepét a közéletiségre vetett tekintettel formálja meg, s ezért ennek helyébe az esztétikumot, a művészi minőséget kell állítani, ezen művelet közben folyton a politikával háborúzott. Igaz, közben létrehozta sajátarcú műveit, beteljesítve Illyés Gyula mottóinkban idézett feladat kijelölését. „...*a művek legyenek a gondotok.*” A művek megszülettek, s volt fórum, amelynek gondja volt a művekre.

A nemzedék az esztétikum talajára helyezkedve is a politikával került szembe. Esterházy elhíresült mondása, amely szerint nem *népben-nemzetben*, hanem *alanyban és állítmányban* kell gondolkodnia az írónak, végre a valóságban is érvényesült. Jelentős alkotók nőttek ki a tömegesen jelentkező önjelöltek soraiból, akik másféle irodalmi felfogást testesítenek meg, mint az előttük járók többsége.

Elmondható, hogy az irodalmi áttörés a tárgyidőszakban megtörtént. A keret azonban maradt olyan és az, amilyenek Löwenthal leírta. A *Mozgó Világ*ot ugyan át lehetett szabni a politika kívánalmai szerint. A nemzedéket azonban már nem lehetett kiszorítani az irodalomból. Miként olvasótáborukat sem a magyar közéletből.

Alkotók, szerkesztők és befogadók tért nyertek. A generáció és a velük rokonszenvező évjáratok küzdelmeinek egyik legfontosabb, minden esetre legkoncentráltabb csatái az irodalmi értékrend változása szempontjából a *régi Mozgó Világ* hasábjain zajlottak le.

120 Ft

palócföld